

J. PEEGEL

Eesti ajakirjanduse algus

Lühike õppetus

mis sees

monned head rohked ideed antakse, ni hästi in-
nimeste kui ka riigide haigusse ning wig-
gaduste wasto,

teisel tarwis on, woiw moista, kuida temma
peab nou offima ning mis tulleb tähele
panna igga haiguse jures.

Seile kätvõas en veel muud head nouud, õp-
petused ning maenitsused leida,

1717

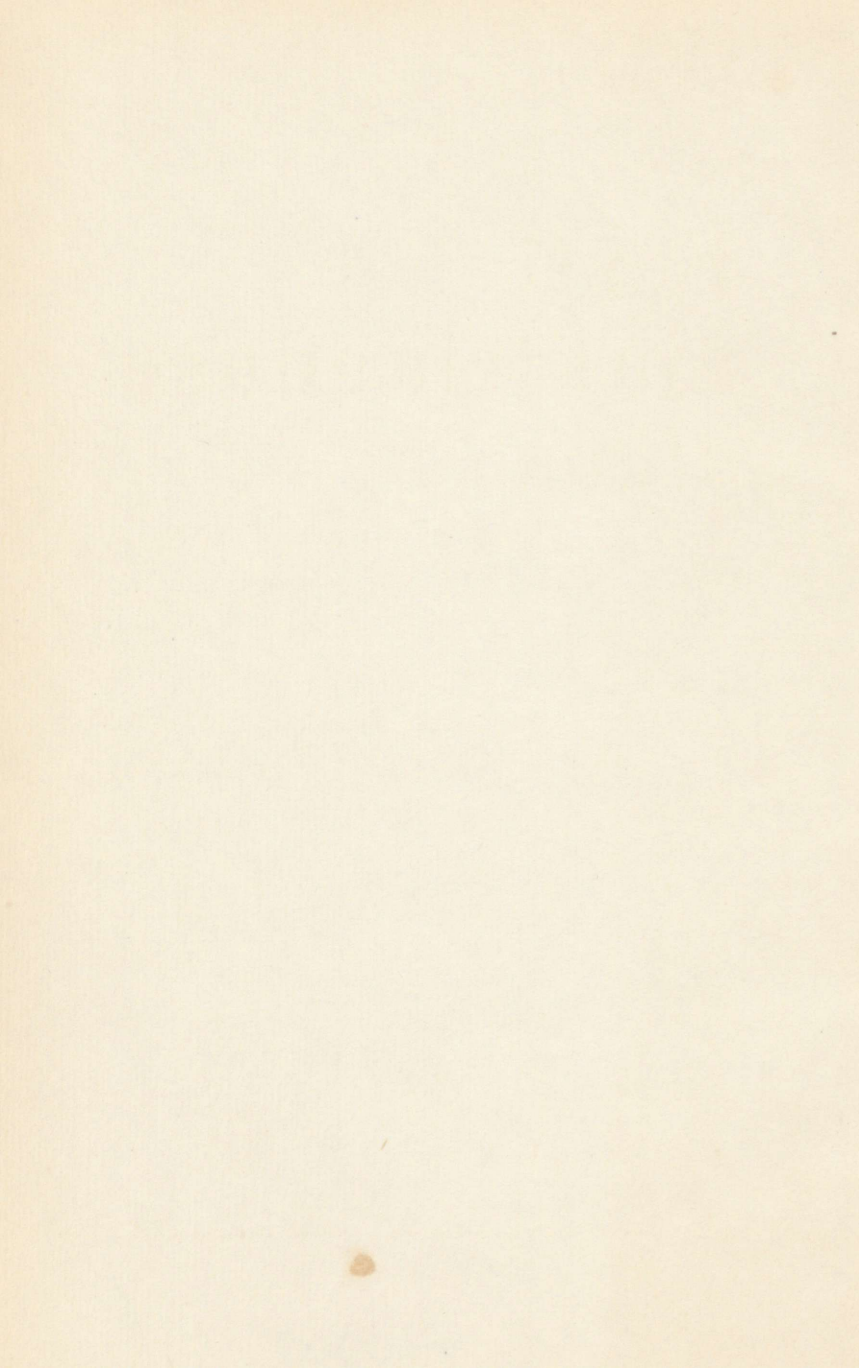
meil: Eesti ma rahwa kasuks ning siggi-
duseks ülespantud

eestimenne tüf.

200067

Esti
ajakirjanduse
algus
1919

Eesti ajakirjanduse algus

(1766—1857)

1766. aastal hakkasid juba
tekkima kahtlused selle
väljaande ilmumishakkamisest. Tervelt kaks sajandit võit-
lusrohket ajalugu: arvukalt ajakirju ja ajalehti, sadu tun-
tud ja vähetuntud teinetajaid, tuhandeid nimekaid või
hoopiski tundmatuid kaastöölisi-sulemei ning kirjasant-
jaid. Kui paljusid aastakaid vaateid ja teadentsid — alalhoid-
likke või edasi- — — — — — palju võitlust uue eest ja
võsu vastu on selles ajaloos, mida meil paraku silmi on
veel vähe uuritud.

Eesti ajakirjanduse kahe sajandi ajalugu sisaldab nii
palju probleeme ning küsimusi, et peisil jätkub paljudele
uurijatele paljudeks küsimusteks on siin nii palju
huvitavat mitte ainult ajaloolasele, vaid ka
ajaloole, filosoofile, ajaloolasele, kirjandusloo-
lasele, lingvistile ning muude ainevaldade uurijatele. See
asjaolu peaks eriti nunn, joubeli-pahul — omakorda hoogu
andma selle vähenuuritud ainevalda tähtsustamiseks.

Kuid ajakirjanduse ajalugu paelub mitte ainult teadlasi-
uurijaid. Selle tundmisest on huvitatud ka tavaline tänapäeva
ajakirjanikud ise, samuti ka kõik kultuurilise elu huvidega
lugejad, kes tahavad teada, mida kujutas endast täna-
päevase ajalehe veikäljad. Kõiki paelub progressiivsete
ajalehede ning publitsistide meelne ning kaasaegne võit-
lus

002
P29

J. Peegel

Kaane kujundanud H. AAS

Eesti
ajakirjanduse
algus

(1700—1825)

2
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
200067

S a a t e s õ n u

Eesti ajakirjandus tähistab 1966. aastal kaalukat juubelit: möödub tervelt kaks sajandit esimese perioodilise väljaande ilmumahakkamisest. Tervelt kaks sajandit võitlusrohket ajalugu: arvukalt ajakirju ja ajalehti, sadu tuntud ja vähetuntud toimetajaid, tuhandeid nimekaid või hoopiski tundmatuid kaastöölisi-sulemehi ning kirjasatjaid. Kui palju vastakaid vaateid ja tendentse — alalhoidlike või edasipürgivaid, kui palju võitlust uue eest ja vana vastu on selles ajaloos, mida meil paraku siiani on veel vähe uuritud.

Eesti ajakirjanduse kahesajandiline ajalugu sisaldab nii palju probleeme ning teemasid, et neist jätkub paljudele uurijatele paljudeks aastateks. Pealegi on siin nii palju huvitavat mitte ainult puhtžurnalistlikule pilgule, vaid ka ajaloolasele, filosoofile, majandusteadlasele, kirjandusloolasele, lingvistile ning muude ainevaldade uurijatele. See asjaolu peaks eriti nüüd, juubeli puhul — omakorda hoogu andma selle väheuuritud ainevalla läbitöötamiseks.

Kuid ajakirjanduse ajalugu paelub mitte ainult teadlasi-uurijaid. Selle tundmisest on huvitatud eeskätt tänapäeva ajakirjanikud ise, samuti ka kõik kultuurilooliste huvidega lugejad, kes tahavad teada, mida kujutasid endast tänapäevase ajalehe eelkäijad. Kõiki paelub progressiivsete ajalehtede ning publitsistide mehine ning kartmatu võitlus oma rahva õiguste eest, kelle ajalugu vaatab meile vastu koltunud lehekülgedelt.

Tuhanded faktid jutustavad meile rahvahulkade hädast ning rõõmudest, paljudest laiemalt tundmatuks jäänud kangelastest. Meid paelub paljude varasemate ajakirjanike mõtteerksus, terav probleemikäsitus, hoogne ning vaimukas stiil. Ajakirjanduses kajastub ilmekamalt kui kuskil mujal ühiskondlike vaadete areng ning võitlus. Väga õpetlik ning huvitav on jälgida üksikute ajakirjanduslike žanride tekkimist ning arenemist. Meie teadmised rikastuvad paljude uute kultuurilooliste faktidega. Üksikute sõnameistrite töödest ja väljaannetest leiame palju sellist, mida kriitiliselt puhtakssõelutuna võime kasutada ka kaas-aegses nõukogude ajakirjanduses. Seepärast ei ole ajakirjanduse ajalugu sugugi surnud ega kuiv ala.

Käesolev raamatuke ei püstita endale sügava akadeemilise teadusliku uurimuse ülesandeid, vaid taotleb üksnes pisut detailsema ülevaate andmist eestikeelse ajakirjanduse algusest, hälliperioodist (aastad 1766—1857). Vaatluses on püütud esitada peale üldhuvitavate andmete väljaande sisu üksikasjalisem analüüs, mis siiani ilmunud ülevaadetes on olnud väga üldine. Pealegi on mainitud ülevaatekirjutised ja -teosed kirjutatud üpris ammu ning on tänapäeva lugeja jaoks juba vananenud. Muidugi ei ole autor mööda läinud uuematest uurimustest ning on otsinud tuge ka arhiivimaterjalidest. Peamiseks aga jääb see, mida ütleb ajaleht ise tänapäeva lugejale.

Iga peatüki lõpul on esitatud olulisemad teosed ja uurimused, mida on ülevaate koostamisel arvestatud ning kasutatud. Viited nendele antakse tekstis (mainitakse autori nime ja teose lehekülge; kui ühelt autorilt on mitu teost, siis juhatatakse ka pealkiri). Sissejuhatava peatüki lõppu on autor pidanud vajalikuks tuua lühikese bibliograafia siiani ilmunud kõige tähtsamatest ülevaatekirjutistest ja üldisematest teatmeteostest, mis sisaldavad andmeid eesti ajakirjanduse varasema ajaloo kohta. Välja on sellest loetelust jäetud varasemad kirjanduslood, piirdutud on mitmekõitelise eesti kirjandusajaloo äsja ilmunud I köitega.

Kui käesolev tagasihoidlik raamatuke suudab lugejais pisutki huvi äratada meie ajakirjanduse ajaloo vastu, siis loeb autor oma eesmärgi saavutamaks ning loodab, et järgnevad uurijad oma teostega toovad sellesse valdkonda palju uut.

Autor

I. Sissejuhatavat

Esimesed ajalehed Baltimail olid saksakeelsed. Riias hakkas juba üsna varakult — 1681. aastal — ilmuma «Rigische Novellen» («Riia Uudised»). Tallinna saksakeelne ajaleht «Revalsche Post-Zeitung» («Tallinna Postileht») alustas ilmumist 1689. aastal. Mõlemad lehed tõid sõnumeid riikidevahelistest suhetest, sõdadest, õnnetustest ja roimadest, samuti kaubandusteateid jms. Sisemaisi teateid sisaldavad need lehed vähe. Põhjasõja-aegsed numbrid toovad teateid ka sõjategevusest Eesti- ja Liivimaaal. Need ajalehed ilmusid kuni Eesti- ja Liivimaa Vene riigi koosseisu minekuni. Järgnevail aastail ilmusid mõned kuulutuslehed (nn. «Intelligenzblätter»). Balti-saksa ajakirjanduse hoogsam areng algas siiski alles XVIII saj. lõpul. Tekkinud ajalehtedest jäid pikemaks ajaks järjekindlamalt ilmuma «Rigische Anzeigen» («Riia Sõnumid», 1761—1852) ja «Revalsche Wöchentliche Nachrichten» («Tallinna Nädalasõnumid», 1772).

Eesti kultuuriloos on real progressiivsetel balti-saksa ajalehtedel ja ajakirjadel olnud mõnetigi hinnatav osa, näiteks «Das Inland» («Kodumaa») 1836—1863; «Revalsche Zeitung» («Tallinna Ajaleht») N. Fr. Russowi toimetamisel 1860—1862; «Inländische Blätter» («Kodumaised Lehed») 1813—1814, samuti «Neue Inländische Blätter» («Uued Kodumaised Lehed», 1817—1818, toimet. Tartu ülikooli professor Rambach), «Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland» («Kura-, Liivi- ja Eestimaa Provintsi-

leht») jmt. Samuti tuleb märkida kultuurilooliselt tähtsat ajakirja «Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache» («Lisandeid eesti keele täpsemaks tundmiseks»), mida ajavahemikus 1813—1832 ilmus kokku 20 vihikut. Ajakirja toimetas Pärnu pastor Heinrich Rosenplänter (1782—1846).

See saksakeelne ajakiri õhutas koguma eesti keeleainestikku ja rahvaluulet, avaldas uurimusi eesti keele ning sugulaskeelte valdkonnast. Ajakiri korjas sõnavaralisi sugemeid, eri autorid püüdsid teaduslikult seletada eesti keeles valitsevaid seaduspärasusi. Hulganisti ilmus ajakirjas eesti rahvalaule, vanasõnu, mõistatusi, keelenäiteid, toodi teateid ja arvustusi ilmunud eestikeelsete raamatute kohta. Eeskätt Rosenplänter ise püstitas nõude kirjakeele lähendamisest elavale rahvakeelele. Päevakorrale kerkib ka vajadus ühtse kirjakeele järele, milleks toimetaja peab õigesti kõige kohasemaks põhja-eesti keelt. Ajakirjas seatakse üles nõue, et sakslased õpiksid põhjalikult tundma eesti keelt. Siis kaoks ka sakslaste põlgus maa põliselanike vastu, sest eesti ja läti keele rikkus ja väljendusvõimekus sunniks sakslasi lugu pidama ka neid keeli kõnelevaist rahvaist. «Beiträge'de» XI vihikuna ilmus 1817. aastal koguni eestikeelne lugemik, mis oli ette nähtud õpikuna gümnaasiumides. Ajakirjas püstitati (A. I. Arwidssoni poolt) nõue eesti keele ortograafia reformimiseks soome õigekirjutuse eeskujul. Rosenplänter avaldas (XX, 1832) esimese eesti raamatute bibliograafia, P. H. Frey kirjutas eesti luulest (II, 1813). Tähelepanuvääriv on O. W. Masingu kirjutis IV vihikus eestikeelse kirjanduse kohta. Ajakirjas on avaldatud ka kaks eestikeelset arvustust kalendrite kohta — Tori koolmeistrilt Andres Jervitsonilt (VIII, 1817) ja Sauga koolmeistrilt Abram Holterilt (XII, 1818), kus rõhutatakse ilmalike teadmiste vajalikkust. Leiame veel kirju pimedalt Mäletu Jaanilt, Kulli Jürilt, Kõrendo Kaarlilt ja Kūbara Jaanilt, kellest kolme viimast (nagu A. Holteritki) kohtame hiljem ka Masingu ajalehes.

XIV köites (1822) avaldati Kr. J. Petersoni «Soome mütoloogia», milles vastavalt soome eeskujudele usutakse, et eestigi mütoloogias on olnud analoogilised jumalused. See seisukoht oligi aluseks, et hiljem — eeskätt Faehlmanni ja Kreutzwaldi vahendusel — said tuttavaks Vanemuine, Ilmarine, Lämmeküüne jt. «Beiträge'dele» tegid kaastööd veel J. W. L. Luce, A. W. Hupel, A. Fr. Knüpffer, J. Fr. Heller, G. A. Oldekop jt., kokku ligi kolmkümmend asjahuvilist, enamasti maapastorit.

Kaugelt suurem osa baltisaksa ajakirjandusest aga suhtus halvustavalt maa põlisrahvaise või jäi siis paremal juhul kitsasse huvideringi sulgunud kildkonna mõtete vahendajaks. Baltisaksa ajakirjanduse reaktsiooniline osa oli alati valmis vihaselt ründama progressitaotlusi. Kuid ka baltisaksa ajakirjanduse progressiivsed väljaanded ei olnud muidugi mõeldud maarahvale ning nende mõju sai olla vaid kaudne. Eesti rahva elu vahetult peegeldama ning mõjustama võis pääseda ainult omakeelne perioodika.

Eestikeelse ajakirjanduse esimesed sammud on mõnetigi erinevad ajakirjanduse tekkimisest Lääne-Euroopas. Kui Lääne-Euroopas tekkis ajakirjandus varakate klasside, kõrgemate riigiametnike või intelligentsi jaoks ja rahva laiadele hulkadele määratud ajaleht sündis palju hiljem, siis eestikeelne ajakirjandus on sünnist peale olnud rahvale määratud. See asjaolu on kõigiti mõistetav ja arusaadav, kui me meenutame, et meil polnud eesti rahvusest varakaid ülakihte ning kuni XIX saj. II pooleni ka mitte eestlastest intelligentsi säärases ulatuses, et see oleks vajanud omakeelset perioodilist trükisõna. Oli «maarahvas» ja «maakeel», rahvuse kujunemise eeldused olid veel küpsemata või hiljem alles muhenemas. Seepärast oli eestikeelne ajaleht oma hälliperioodil mõisaorjuses vaevleva talurahva ajaleht. Selles mõttes, rahvale määratud ajakirjanduse mõttes (iseasi on muidugi, kuivõrd see ajakirjandus kajastab rahva huve ja kui suures ulatuses see levis) on eesti ajakirjandus hulga vanem kui paljude teiste maade ajakirjandused, kus esimesed ajalehed olid määratud aadlikele, intelligentsile, kõrgemaile riigiametnikele jne. ning laiale lugejaskonnale määratud lehed sündisid hoopiski hiljem.

Laiale lugejaskonnale, s. o. talupojale määratud ajakirjanduses pidi aga kaudseltki kajastuma ka talupoja olukord ja tema elu probleemid.

Ja lõpuks — rahva poole pöördudes pidi ajaleht kirjutama rahvale arusaadavalt, pidi võitma tema usalduse, pidi tundma tema mõttemaailma ning hinge. Sellelt seisukohalt saab meile mõistetavaks meie varasema ajakirjanduse talupoeglik väljenduslaad. Ka mõningate publitsistlike žanride erijoonte olemasolu sõltus eeskätt talupojast lugeja arvestamisest.

Kuid eespool käsitletud ajalooline olukord põhjustas ka selle, et esimeste eestikeelsete ajalehtede kirjutajateks olid mitte eestlased, vaid muulased, saksa päritoluga intelligendid, kes rahvavalgustuslikel või muudel eesmärkidel leidsid vajaliku olevat kirjutada maarahvale. Nad olid eestlastest eraldatud rahvuse, klassihuvide, hariduse ja elukäsituse poolest, nad nägid ja tõlgitsesid seepärast rahva elu ja selle valusaid päevaküsimusi nendest asjaoludest sõltuvalt. Mõnigi kord jäid nad nii või teisiti ka oma progressiivseteski taotlustes mõnevõrra rahvast eemale. Muidugi peame siinjuures silmas pidama ka seda,

et mingite poliitiliste mõtteavalduste trükkimine maarahvale ei saanud üldse kõne allagi tulla kehtivate tsensuuriolude tõttu.

Ajalehtede eneste levikut piiras rahva umbusk kõigesse sellesse, mida sakste poolt pakuti, samuti piiratud lugemisoskus, eeskätt aga raske mõisaorjus, mis nüristas kõik vaimsed huvid, ning äärmine vaesus.

Ja vaevalt sai üks või teine väljaanne pisutki tõsisemalt pürgida rahva tõelise valgustamise poole, kui teda juba hakkasid ründama mõisnikest ja pastoritest reaktioonäärid, kes kõige rohkem kartsid seda, et talupoeg võiks hakata mõtlema, rahulolematust tundma. Niisuguses eelduste vaeses olukorras sündis eestikeelne ajakirjandus. Aga miks see siiski niisugustes tingimustes teoks sai?

Eesti ajakirjanduse hälliperiood hõlmab ajavahemikku 1766—1857. Selles ajavahemikus tehti rida erineva edukusega katseid soetada eestikeelset perioodilist kirjavara ja alles 1857. aastal pani J. W. Jannsen oma «Perno Postimehhega» aluse pidevalt ilmuvale ajakirjandusele. Kõik varasemad katsed jooksid mõne aja pärast tühja — eeldused pideva perioodika sünniks ei olnud veel küpsenud. Kuid need varasemad katsed, milledest kõige esimesi me käesolevas brošüüris vaatlemegi, kajastavad meile nii või teisiti seda, et uus ajastu koputas uksele. Juba ainuüksi ajakirjanduse tekkimise fakt kõneleb sellest. Vanasse feodaalsesse ühiskonnakorda olid tekkimas mõrad, kapitalistlike tootmissuhete elemendid hakkasid sisse tungima. Pärisorjuslik kord oli oma aja ära elanud, talurahvaküsimus oli teravalt päevakorrale tõusnud. Ülakihid pidid revideerima oma seisukohti suhtumisel talurahvasse, kes korduvalt väljendas oma rahulolematust meeletlike vastuhakkudega, sest petlikud talurahvaseadused ei parandanud märkimisväärselt maarahva olukorda.

Niisuguste ajalooliste muudatuste ning käärimiste taustal elabki eesti ajakirjandus üle oma hälliperioodi, olles seega siis sündiva kapitalismi ning feodalismi kriisi laps. Talurahvast ei saadud enam vaikselt mööda minna, võimatu oli teda edasi pidada senises künnihärja seisundis. Mõrad feodalistlikus süsteemis olid ühtlasi esimesteks eeldusteks eesti rahvuse tekkimisele. XIX saj. I poolel hakkavad need eeldused juba välja kujunema ning kujuma. Rahvuse tekkimine toob kaasa rahvusliku ajakirjanduse.

Kirjandust

I. Teatmeteoseid ja üldisi allikaid:

1. Antik, R., Eesti ajakirjandus 1766—1930, Tartu 1932.
2. Antik, R., Eesti raamat 1535—1935, Tartu 1935.
3. Blumfeldt, E., Loone, N., Eesti ajaloo bibliograafia 1877—1917, Tartu 1933—1939.
4. Eesti biograafiline leksikon, Tartu 1926—1929, (täiendusköide 1940).
5. Eesti entsüklopeedia I—VIII, Tartu 1932—1937.
6. Eesti filoloogia kriitiline ja bibliograafiline aastaülevaade I, Tartu 1922.
7. Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade II, Tartu 1923; III — 1926; IV — 1934; V—VI — 1934; XII — 1933; XIII — 1935; XIV — 1938.
8. Eesti kirjanduse ajalugu, I kd. Toimetanud A. Vinkel, Tallinn 1965.
9. Eesti NSV ajalugu, I kd., Tallinn 1955; II kd., Tallinn 1963.
10. Eesti raamatu 400 aastat, Tartu 1935.
11. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituut. Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil, Tallinn 1958.
12. Winkelmann, E. Bibliotheka Livoniae historica, Berlin 1878.

II. Ülevaateid

1. Cederberg, A. R., Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur, Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B III, 1922.
2. Депман, И. Я., Первые сто лет эстонской периодической печати. Финноугроведение № 1, Ленинград 1931.
3. Helm, H., Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu, Tartu 1935.
4. Jürgenstein, A., Eesti ajakirjandus. Koguteoses: Eesti. Maa, rahvas ja kultuur, Tartu 1926.
5. Jürgenstein, A., «Postimehe» ajalugu. Teoses: «Postimees» 1857—1907, Tartu 1909.
6. Org, I., Eesti pideva ajakirjanduse eelkäijad, «Eesti Kirjandus» 1934, nr. 10 ja 12.
7. Peegel, J., Eesti varasema ajakirjanduse progressiivsetest võitlustraditsioonidest, «Sirp ja Vasar» 1956, nr. 46.
8. Peegel, J. [koost.], Vanaisade vahelugemisi, «Loomingu» Raamatukogu» 1957, nr. 10.
9. H. Prants, Eesti ajakirjanduse algaegadelt, Õitsituled II [1923].
10. H. Prants, Eesti ajakirjanduse algusaegadelt, Õitsituled III, IV, V [1924—1926].
11. Prants, H., Üldpilt Eesti ajakirjanduse arengust, «Päevaleht» 1930, nr. 343.
12. [Pöll[ü, P.], Eesti ajakirjanduse ajaloost, Eesti Üliõpilaste Seltsi Album VI, Jurjevis 1901.
13. Urgart, O., Täienduseks. Teoses: H. Helm, Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu, Tartu 1935.
14. Winkler, A., Aus der Frühzeit des Estländischen Zeitungswesens, Reval 1929.

II. «Lühhike õppetus...»

1. 1. Eestikeelse ajakirjanduse sünnipäevaks loetakse novembri algupäevi 1766. aastal, millal Põltsamaal tuli nigela trükipressi vahelt päevavalgele esimene «tük» (number) pisukest kaheksandikkaustas (21×15) nädalajakirja, mis kandis üsna pikka, väljaande sisu ning eesmäärke kokkuvõtvat tiitlit (vt. kõrvalolev foto).

Iga numbrit kutsuti «tükiks», kusjuures järgnevatel numbritel oli ka pealkiri vastavalt lühem, näit. «Lühhikesse õppetusse /mis sees/ monned head rohhud ning nouud/ teada antakse,/ Kolmes kümnes tük»/* . Iga number koosneb neljast leheküljest. Et kokku ilmus 41 numbrit, siis moodustab ajakiri kokku 164 lk. (esimese numbrileheküljed pole pagineeritud. Ühe pagineerimisvea tõttu kannab viimane lehekülg järjekorranumbrit 159).

Mõned autorid (Bacmeister, lk. 570) peavad võimalikuks ka 42 numbrile ilmumist, sest praegu lõpeb väljaanne n.-ö. käigu pealt, ilma lugejale mingit vastavat teadet sisaldamata. Kuid siiani ei ole 42. numbrile olemasolu faktiliselt tõestatud ja usutavasti on 41. «tükk» ka ajakirja viimaseks numbriks. Väljaanne, mida me sisulist omapära arvestades peame pidama pigem ajakirjaks kui -leheks,

* Trükitehnilistel kaalutlustel ei ole käesolevas raamatus kasutatud pikka s-i ja kaksis-w-d; «Lühhikesse õppetuse» teksti edasiandmisel on vahet tehtud ö ja o vahel (antud ajakirjas on mõlemad ühesuguse kirjamärgiga tähistatud).

Lühhike õppetus

mis sees

monned head rohhud tãeda antakse, ni nõu ni-
nimeste kui ka rooste haigusse ning roig-
gaduste wasto,

et se

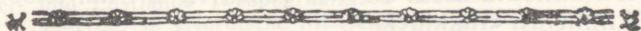
lõõel tarwis on, woib moista, fuida temnia
peab nou offima ning mis tulleb tãhele
panna igga haigusse jures.

Selle kõrwas on roel niuud head nouud, õp-
petused ning maenitsused leida,

peib

meie Eestt ma rahwa kasuks ning siggi-
dussets õllespantud

esimenne tũf.

Trũkkitalõõ Põltsamal. 1766.

1. «Lühhikese õppetuse...» tiitelleht.

õlmuõ kord nõõdalas, nagu on õõeldud esimese numbri lõõpus
(seda on korratud ka mujal).

Igasugused lõõhemad andmed peale tiitli, järjekorra-
numbri, õlmuõmiskoha ja -sageduse puuduvad. Et ajakirja
õõlevitati raha eest, see selõõgub 31. «tũkist», kus kirõõjutatakse:
«Teie ep õõlle veel nisuggust ramatut nõõinud omma kele sees
õõllespantud, sepõõrrast on monni kes omma koppikat ei
tahha anda selle kirja eest vaid enneminne klasi vina
eest.»

1.2. Nagu pealkirjastki selõõgub, oli ajakirja peamisesõ
õõlesandeks arõõtlike nõõuannete jagamine. Ajakirja põõhilise
materjali kirõõjapanijaks õõligi arõõst Peter Ernst Wilde
(1732—1785).

Wilde oli sündinud Pommeris mõisniku perekonnas. Õppis Königsbergi gümnaasiumis, siis ülikoolis usu- ja õigusteadust, kuid lõpuks valis siiski arstiteaduse. 1765. a., pärast õppimist ja arstipraktikat kaitses ta Greifswaldis doktoriväitekirja. Samal aastal tuli ta Riiga, kus hakkas välja andma ajakirja «Der Landarzt» («Maa-arst», trükiti Mitavis, ilmus kokku 52 numbrit). Riist kutsuski Põltsamaa lossi omanik Lauw (loe: loo) ta tööle Põltsamaale, kuhu oli asutanud pisukese haigemaja ning apteegi.

Wilde hankis Taanist 200 rubla eest hädapärase trükikoja-sisseseade, mis sai endale asukoha Põltsamaa külje all Kuningamäe karjamõisa meiereis.

Loa trükikoja asutamiseks andis Liivimaa kindral-kuberner Browne koos tsensuurivabadusega, kuid üksnes tingimusel, et Wilde trükiks ainult oma kirjutisi ja et need ei oleks vastuolus religiooni, riiklike ja kohalike seadustega.

Oktoobris 1766 võidi tööle asuda. Kokku ilmus selles trükikojas 16 eesti-, saksa- ja läti keelset teost, nende hulgas ka Wilde saksakeelne ajakiri «Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft» («Liivimaised käsitletused rohuteadusest», mis oli «Landarzt'i» järjeks), mille esimene anne ilmus 1. nov. 1766, ja meid huvitav «Lühhike õppetus». Mõlemad väljaanded ilmusid paralleelselt, kuid täiesti ühtivaid kohti on neis vähe. Nii ühe kui teise numbreid nimetati «tükkideks».

Arvestades mõlemate väljaannete paralleelset ilmumist, võiks arvata, et ka «Lühhike õppetus» hakkas ilmuma samuti novembri algul 1766. Väljaande enda põhjal (lk. 129) on kindel, et vähemasti kolm numbrit on ilmunud 1766. aastal, seega võis ajakiri ilmuma hakata kõige hiljem 1766. a. detsembri algul (kui oletada, et ilmus reeglipäraselt üks number nädalas).

1770. a. müüs Wilde trükikoja Lauw'le, 1773. a. elas trükikoda üle tulekahju. Hiljem ehitati see uuesti üles ja siis trükiti seal Wilde «Liefländische Abhandlungen...» teist väljaannet (1782).

Wilde ei vullanud eesti keelt, seepärast sai «Lühhike õppetus» ilmuda vaid tõlkija vahendusel. Selleks oli tolaegne Põltsamaa pastor August Wilhelm Hupel (1737—1819).

Hupel oli pärit Tüüringist, Weimarist. 1757. aastal tuli ta Baltimaale. Oli pastoriks Äksis ja 1763. alates Põltsamaal. Hupel on tuntud oma mahukate materjalikogudega «Topographische Nachrichten

2. A. W. Hupel.

von Lief- und Ebstland» («Topograafilised teatmed Liivi- ja Eesti- maalt» 1774—1782) ja «Nordische Miscellaneen» («Põhjamaised sega- sõnumid», 28 osa 1781—1791) ja «Neue Nordische Miscellaneen», (18 osa 1792—1798). Esimene neist sisaldab rohkesti ajaloolist, geo- graafilist, etnograafilist ja majandusteaduslikku materjali. Siin leidub ka mõni eesti rahvalaul, seletusi eesti rahva elust, kombeist ja usun- dist. Teine kogumik koosneb neljakümne küuest eri osast, milles lei- takse ruumi ka eesti rahva toliaegse elujärje ning vaimuvara vaat- lusele. Hupel on kirjutanud ka eesti keele grammatika «Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte» («Eesti keeleõpetus mõlema pea- murde kohta» 1780, II trükk 1818, 1. osa eraldi 1806) koos sõnastikuga. Tema vahendusel (kuigi ta ise ei osanud eesti rahvalaule õigesti hin- nata) pääses kaheksa eesti rahvalaulu trükki. J. G. Herderi (1744— 1803) rahvalauludekogusse, mis saavutas rahvusvahelise kuulsuse ning tunnustuse.

«Lühhikese õppetuse» aluseks oli olemasolevail and- meil Wilde käsikiri (Recke—Napiersky, lk. 517: «Eine ärzt- liche Anweisung für den Landmann»), mille Hupel maa- keelde ümber pani. 1768. aastal ilmus 13 esimest «tükki» Jakob Lange tõlkes ka läti keeles. Kuivõrd tõlkija tõlgita- vale käsikirjale omapoolset lisas, see on siiani kindlaks tegemata. Võib arvata, et Hupel võis üht-teist mugandada

ja lisandada neis küsimustes, mis talle kui pastorile olid lähedasemad, näit. talupoegade moraal, manitsused ebausust loobumiseks jms. (vrd. Eesti kirjanduse ajalugu I, lk. 237—238). Kuid ka Wilde tundis talurahva elu-olulisi kitsaskohti, joomatõbe ja ebausulisi arstimisviise, nagu selgub tema saksakeelsest ajakirjast «Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft». Eriti lubab ta seal eesti- ja lätikeelsetes väljaannetes hakata võitlema lagastava liigjoomise vastu (1766, lk. 37). Hupeli autor-sust on näiteks nähtud pöördumises lugeja poole («Armas sõbber»), kus õpetajat nimetatakse lugeja ainsaks truuks sõbraks. Teisalt aga (vrd. 10. tükk, lk. 34) selgub tekstist Wilde autorsus. Üldiselt märgivad varasemad teatmeteod Wildet autorina ja Hupelit tõlgina, sedasama ütleb ka Wilde ise oma «Liefl. Abh.» II väljaande eessõnas (1782) ja ka Hupel (Topographische Nachrichten II 1777, lisa, lk. 83).

Miks ilmus esimene eestikeelne perioodiline väljaanne Põltsamaal? Teatava juhuslikkuse kõrval peame märkima seda, et Põltsamaa oli tol ajal omamoodi huvitav tööstus- ja kultuurikeskus. Põltsamaa lossi omanikuks sai 1750. a. Vene armee erumajor Woldemar Johann von L a u w, kes innukalt hakkas soetama Põltsamaale tööstusettevõtteid. Üksteise järele hakkasid alevikus tööle tärklise-, puudri- ja klaasivabrik, portselanitööstus, parkimiskoda, peegli- vabrik, vasekoda. Ta asutas Kuningamäele haigla ning apteegi, kuhu kutsutigi tööle P. E. Wilde. Oma õitsengu- päevil kujutas Põltsamaa pigem pisukest linnakest, kus töötas kolm arsti, paar juristi, vene pood. Lossiomanik oli lossi restaureerinud Louis XV ja XVI toretsevas stiilis, siin peeti maalijat, itaalia näitetruppi, orkestrit. Pühapäevi võis lossi külje all kirikus kuulda head kirikumuusikat vilunud ettekandjate esituses. Major Lauw' eestvõttel tutvustati eesti ja saksa soost noori küsimustega meditsiini valdkonnast.

Wilde saksakeelne arstiteaduslik ajakiri oligi määratud just nendele noortele, kes õppisid Wilde haigemajas. Eestikeelsegi ajakirja ilmumahakkamist peab Wilde Lauw' teeneks. Kuid üle jõu käivate kulutuste tõttu langes lossi- herra varsti võlgadesse, Põltsamaa tööstusettevõtted hakkasid kiratsema ning surid välja. Ka trükikoda läks uue peremehe Grenziuse kätte, kes selle 1789. aastal Tartusse üle viis.

2. 1. Mida pakub «Lühhike õppetus» sisuldas oma lugejale?

Eeskätt arstlikke nõuandeid väga mitmesuguste haiguste ja vigastuste puhul. Esimesed kakskümmend viis «tükki» ongi peamiselt meditsiinilise sisuga, kusjuures on püütud ka numbri ulatuses anda terviklikku käsitlust (tihtipeale pole aga sellest suudetud kinni pidada). Haigustest ja «viggadustest» võetakse pikemalt või lühemalt vaatluse alla näit. nahahaigused (kärnad, sügelised, muhud, paised), õpetatakse, kuidas talitada haavade, nikastuste, põrutuste ja verevalumite korral, juhatakse ravimeid ja tuuakse retsepte soe- ja külmtõve (malaaria), «illitingu», luuvalu, veetõve, kirmi, kõhutõve, ussinnõelamise, «koeratõve» jms. ravimiseks, peatatakse mõnedel lastehaigustel ja sünnitusabil.

Üsna pikalt käsitletakse tolle aja laastavat nakkushaigust rõugeid (ka Wilde ise oli noorpõlves rõugeis olnud), mille vastu soovitatakse niihästi profülaktilisi vahendeid (haiguse nakkuslik iseloom on väljaandjale teada: haigus kanduvat higiga edasi), kui ka keerukaid menetlusi siis, kui haigus juba küljes on.

Haiguste tekkimise seletamisel ja ravivõtete soovitamisel püsib «Lühhike õppetus» tolleaegse meditsiini tasemel. Näit. tekkivat paised siis, kui veri on «rop ja kibbe», nõelussi hammustust ravides soovitatakse sisse võtta noaotsatäis tahma vaskkatla küljest, maohaigust leevendab pulber konnakarpidest jms.

2. 2. Ravimitena soovitab «Lühhike õppetus» eeskätt igasuguseid kättesaadavaid taimi või nende osi (koor, juured, lehed, õied), kusjuures on toodud ka juhised nende korjamiseks ja kuivatamiseks. Ravimtaimedena on märgitud näit. paiselehti, varsakapju, ubalehti; paju, saare, toominga, tamme ja pärna koort; sookailu, raudrohtu, köömneid, hullukoerarohtu (koerapöörirohtu), takjat, võhumõõka («vohho mõõkad»), metspipart, «üllekäia rohto» (palderjani), kadakamarju, humala- ja tubakahautist, jõhvikaid, «leverstokki», kuuse- ja männivaiku, «Holundri ehk Vlidri» puu õisi ja lehti jms. Need ravimtaimed ja neist valmistatud ravimid olid verivaesel odavamini ning hõlpsamini hangitavad kui apteegirohud. Viimastest on muuhulgas mainitud näit. salpeeter, maarjajää, «kübbara must» (vitriol), «pleiveis», «Joannis-õlli», «kordbendikt», «pesti-

lensvurtsel», tärpentin, «poom-õlli», «spanis Vligen», kampver jms.

Olgu alljärgnevalt illustratsiooniks toodud mõningad õpetused ja retseptid:

«Rohhud ning salvid, mis paistetust pehmeks tevad, mädda saatvad ning sedda tevad välja jooksuma.

1) Võtta monne peo täit linna seemned, touka neid katke ning keeta neid rōōska piima sees, senni kui ta on ni paks kui pudro; sedda voia linnase rie peäle paksuste, ja panne siis paistetusse peäle, selle peäle panne veel sojad rättikud et ta ei lähhä varsti külmaks. Sul peab allati sesamma pudro valmis ollema soe, et sa void ueste peäle panna, sest kui ta on külm paistetusse peäle, siis se mädda lähhäb taggasi ihho sisse.

2) Võtta saksakannapersed (kummeleid — J. P.), kui paistetus vägga vallutab siis panne ka peo täis hullo koera rohud sekka. Valla rōōska piima peäle ning monne lusika täit linna seemne õlli, keeta sedda et ta paksuks saab kui pudro, panna sedda nendasammoti peäle, kui sedda mis ma essite õppetasin.

3) Võtta happo taigen, messi ja pissut kabitud seep, ehk sa void ka sedda seepi mahha jätta, sõtku sedda seggaminne ja panne peäle.

4) Kūpseta sibbulat tuhha sees, rōhhu tedda, panne met ja happo taigen jure, ja panne paistetusse peäle.

5) Rotti sit ning messi seggaminne, tombab ka hästi lahti, kui sa sedda peäle panned.

6) Vanna jännese ehk tone-kurgi ehk hannu rasv on ka hea paistetusse peäle panna; keige ennamiste se jännese rasv, sa void ka sellega pilbad hava seest välja kiskuda.

7) Sinna void ka sedda rasvast villa mis lammaste jalgade vahhel on, peäle panna.

8) Kui lapsele on nisuggune paistetus, siis võtta need pissokessed sulled mis hannu tiba al kasvavad, valla pima koort peäle ja panne sedda paistetusse peäle. Ehk keeta pima ning saksakannapersed, valla sedda seapoie sisse, ommeti mitte vägga pallav, et pois polete täis on, se pois panne siis paistetusse peäle, aga kui ta ei olle ennam õiete soe, siis panne jälle teine pois peäle mis soe on. — —» (23. tükk).

Või teisalt:

«Need prunid pornikad, mis leht ku sees õhto lendavad, korjatakse, ja panna mee sisse et nemmad mee sees surre-

vad, siis hoitakse neid keige meega; neist antakse neil kes on neeltud (ussist nõelatud — J.P.), monned on siis parremaks sanud; agga need ep olle mitte ni väggevad ja head kui se Poom õlli» (19. tükk).

Sauna kasutamise kohta antakse eri juhtnõore. Ei soovitata kuumas leilis tugevasti vihelda, sest «se pallavus teeb so verd pallavaks, higgi tulleb väggise ihhust välja, se vessi tulleb sedda visi sinno verre seest ärra, sul ei jä muud kui üks vägga paks verri; kül muido on so verri jo lapsest sanik paks, se roog mis sa sööd ei anna muud verd kui sedda mis paks on ning peäle sedda higgistad sinna ka omma tö jures kül mis sa iggapääv teed. Se kange vihtleminne tulleb sul sepärrast kahjuks» (7. tükk). Saun on hea «kassindusse» vahend, kuid seda tuleb mõistlikult pruukida.

2. 3. Seoses taotlusega rahva tervishoidu parandada võtab ajakiri korduvalt sõna eba usu vastu. Eeskätt mõistetakse hukka tarkade arstimisvõtted: soolapuhumine, lausumine, haigete suitsetamine jne., kui ka ebausupruukidest kinnipidamine üldse: «Jummala sanna ning ka mu tundmisse polest moistad sinna jo ennam kui sinno vanemad ennemuiste; sest voiks lotus olla et sinna nüüd ei peaks ennam ollema ni vägga rummal ja ni täis ebba usko nenda kui vanna rahvas ollid; ommetigi on iggapääv nähha et vanna rummalus sul veel peas on» (4. tükk), sest haiguse põhjusi nägevat maarahvas veel nõidumises. Otsitakse abi nõialt, kes nuhtlust selle peale püüab tagasi saata, keda haiguse tekitajaks peetakse.

Teisal manitseb ja selgitab ajakiri: «Kui sa arvad et üks paljas rohhi ei voi sind aitada, miks siis marahvas tevad suitso selle vanna kinga nahhaga ehk mu asjaga, kül suits on ka paljas ja tühhi rohhi? Miks sa võttad sedda sola mis so tark ehk noid sulle annab? Ärra mõtle agga mitte et need sallajad sannad mis temma sola peäle pommiseb, sedda peaksid väggevaks teggema. Mis se sanna sind võib aitada? Kui sanna jures olleks se väggi miks ta sola annab? Kas ta võib sind terveks tehha sannaga ükspäinis? Kui sinna sedda ei ussu mis ma siin ütlen ehk ei moista sedda, ommete tean minna et so lapsed ükskord keik need rummalad visid mahajätvad, ning naervad et sa olled ni vägga rummal ja ebba-usklik olnud» (9. tükk).

Kuigi mööndakse, et mõnikord võib «noid ja tark» ka abi saata, ei tohi ometi nende kunsti peale loota, sest

«enne kui sa nende järrele lähhed, siis olled sinna jo neist rohtudest võtnud, mis ma sind õppetasin, neist tuleb selle [sulle] vissiste abi; noidust ep olle tarvis» (19. tükk).

2. 4. Hukkamõistu leiab ajakirjas vanast elulaadist visalt kinnipidamine üldse, mida väidetakse muuhulgas ka majapidamist käsitlevaisnõuandeis: «Agga kes õiete tahhab maia piddada ning ommad maad tallitada, se peab ennam moistma kui kündma ning äästama. Eks ep olleks mitte hea kui teie peaksite teädma, mis visid teise Ma rahval on ma-harri-misse polest, siis voiksite teie ka nende hõlpsamad ning head visid prukida. Se on üks rummal innimmenne kes ei moista muud kui omma issa visid, mis temma omma issa maias näggi» (31. tükk).

Ajakiri väidab, et kehv saak tuleneb maa viletsast väetamisest. Vaja on rohkem sõnnikut, kuid talupojal on loomi vähe, needki kehva toitumusega. Heinamaad on viletsad, sammalt täis kasvanud. Loomasöödale oleks lisaks, kui oder ja kaer õsutaks koos kõrres kasvava rohuga (28. tükk), samuti on kasulikud lehised, mida eriti lambad heameelega söövad, aga ka veised, seepärast ei tohi olla «... holeto, vaid korja need lehhed, et sa ei pea mitte hädda sees kattukse peält sömist otsima omma lojustele» (18. tükk). Kütismaade praktika tunnistatakse aegunuks (28. tükk). Tuuakse eeskujuks seda, et Saksamaa talupoeg ei priiskavat sügisel kõike ära (tollal peeti sügiseti pulmi), vaid soolatud või kuivatatud liha jätkuvat kogu talveks. Eesti talupojal soovitatakse pidada rohkem hanesid, rajada puuviljaaeda, kasvatada kartuleid («Ma ounad»), mis on kasulikud niihästi inimestele kui loomadele, samuti ka naereid, porgandeid ja kaalikaid (32. tükk). Ka talupoja elamud on ebatervislikud. Vaja on ehitada akendega ja korstnaga maju (33. tükk). Kui rehetuba on vaja viljakuivatamiseks, siis olgu elamiseks köetavad kambrid.

Ei saa muidugi eitada, et ülaltoodud nõuanded on õiged ja vajalikud, kuid vaevalt olid need praktiliselt rakendatavad, sest talupojal polnud mingeid ainelisi võimalusi uuenduste ettevõtmiseks, pealegi puudusid tal selleks raske mõisaorjuse tõttu ka aeg ning huvi.

2. 5. Ajakirjas on sõna võetud ka liigjoomise vastu. Kohati oli joomine niivõrd suure ulatusega, et ähvardas talupoegi füüsiliseltki täiesti ruineerida. Isegi mõisnikke, kes kõrtside kaudu rahvalt viimsed veeringud

Lühikesse õppetusse

mis sees

monned head rohitud ning nouud

teada antakse,

üksteistkümmes tüf.

Nüüd tulles mulle räkida sest lahjust mis sul en-
nesel liajomisse läbbi tulles. Mele ma-rahvas
armastavad sedda liajomist wägga; agga kui ep ol-
lets ühtegi teige ma ilma sees, mis sind wotiks teel-
da sedda armastamast, siis on jo need sannad wäg-
gewad ning rasked kül, mis sa Jummalä sanna sees
loed: et need jodikkud et pea Jummalä riki pärrimas
las sa moistad sedda? kui sul ta ep ollets muud
pattud kui liajomisse pat, siiski pead sinna jo selle
patto pärrast Jummalä rikist ja iggarwessest õnnistus-
sest ilma jäma, ning selle liajomisse peäle iggarwest
janno tundma mis sind peab waewama hukkatuse
palkas. Mõtse sedda järrele, mõtse mis liajomisse
peäle tulles, õppi sedda patto tundma et ta hirmus
on ning õnnetuft sadab.

R

Ra

3. «Lühike õppetus...». Katkend manitsusest liigjoomise vastu.

röövisid, pani liigjoomine mõtlema, sest joodikutest ei olnud enam teovaim. Seetõttu olid nemadki huvitatud võitlusest joomatõve vastu. Muidugi ei ole ajakirjas juttu joomatõve sotsiaalsetest põhjustest, öeldakse küll, et viinas «arvad sinna keik omma rõmo, keik omma lusti leida», kuid seda, et puskar on eeskätt mõisnike tuluallikas ja et

nemad on süüdi rahva moraalses ja füüsilises lagastamises, ajakiri muidugi ei ütle.

Eriti halb on see, et vanemad andvat ravi eesmärgil ka lastele juba hällist peale viina (10. tükk). Joodik on «omma ennese ihho tapja», ta raiskab oma vara, tekivad tülid ja pahandused, pannakse toime kuritöid, piinatakse loomi. Purjuspäi ei sünni kaupa teha, sest joodik annab kauba poolmuidu ära (29. tükk). Pole harvad need juhtumid, kus ennelõunal käiakse armulaual, aga pärast kirikut lakutakse kõrtsis. Kuid täielikku karskust ajakiri ei nõua: «... üks aus kaine innimenne leppib ühhe klasiga ehk ühhe topiga» (30. tükk), igal juhul peavad lapsed õppima joomist vihkama.

3. 1. Ajakirja ideoloogiline suund selgub eeskätt suhtlemisest lugejaga. Juba sissejuhatavas pöördumises lugeja poole püütakse luua usalduslikumat vahekorda ning peetakse talupoega jumala ees saksaga võrdseks: «Armas Sõbber! Ärra panne immeks, et ma sind ommaks Sõbbraks hüan, sest et ma kül tean, et minna ep olle nenda kui sinna pärrisorjaks vaid pri Innimesseks sündinud ning et minna palju ausam sind ollen, siiski ei tahha minna mitte selle tühja Vahhe peäle uhke olla ehk suur; ma tunnen ning moistan tõeste, et sinna olled innimenne ni hästi kui minna, ning et meie selle pärrast keik ühhesuggused olleme. Mo südda on üllevägga rõmus, kui ma se peäle mõtlen et sinna mo Liggimenne olled Jummalast ennesest mul suggulaseks lotud. Ussu agga et minna sind tõe polest süddamest armastan, sepärrast teen minna ka heamelega mis innimesse kohhus on teiste vasto, se on, ma tahhan sulle nou anda . . .» Hiljemgi (näit. 26. tükis) rõhutab ajakiri oma armastust lugeja vastu, kuigi maarahvas paljusidki pakutavaid õpetusi omaks ei võtvat.

Iseasi on muidugi, kui võrd siiras oli seesugune pöördumine lugeja poole, kui võrd oli selle taga valitseva klassi omakasutaotlusega seotud silmakirjalikkust ja kui võrd tõelist rahvaarmastust. Kuid juba avaliku trükisõnalise deklaratsioonina, mis väitis, et ka talupoeg on inimene, tuleb seda pöördumist hinnata.

Eriti oluline on alla kriipsutada seda, et talupoega peetakse arenemisvõimeliseks inimeseks — vaade, mis oma humanismiga oli teravas vastuolus baltisaksa reaktionaaride seisukohtadega, mis eestlast pidasid kõnelevaks tööloomaks. Nende vaadete kohaselt ei

Armas Sõbber!

Arta panne immets, et ma sind ommaks Sõbbraks hüan, fesi et ma küil tean, et minna ep olle nenda kui sinna pärris-oriaks wald pri Innimesefes fünditub ning et minna pahjo ausam sind ollen, füsiki ei tahha minna nutte selle tühja Wahhe peäle uhte olla ehk siur; ma tuunen ming moistan tõeste, et sinna olled innumenne ni hästi kui minna, ning et meie selle pärrast keik ihhesuggused olleme. Mo südda on ällewägga rõmus kui ma se peäle mõtlen et sinna mo Eiggimenne olled Junmalast emejeft mul suggulafes lotud. Ufsu agga et minna sind tõe polest süddamest armastan, sepärrast teen minna ka heamelega mis innimese kohhus on teiste wasto, se on, ma tahhan sulle nou anda mis läbbi sinno käsfi ettespidi peab parreminne kätma, et sa pead figgima, et so aialik dn peab parremaks ja suremaks minnema kui Junmal pärrago rummalusse läbbi, sinna luggu sütfadik on olnud.

Kül se on teada et sul ep olle sin Ma peäle muud truid sõbbrad kui sinno aus õppetaja, kes keige sinno murre ning waewa jures sind wotks tõesttda, kinnitada uing sinno hädda koornia wabheimaks tehha. Kes sul waesel on, kes heidab armo sinno peäle, kui sa sojas tõbbes maas olled, kes jahhutab so keelt, kes kinnitab so süddant mis sure janno pärrast

4. «Lühhike õppetus...» Pöördumine lugeja poole ajakirja esimeses «tükis».

saanud sel tööloomal olla ei loomulikke eeldusi, waimseid huvisid ega arenemisperspektiive. Ajakiri aga ütleb: «Junmal on teile nisamoti kui teistele moistlikkud hinged annud, teie hinge sees on monni hea wäggi, mis teie isse

ei tunne. Kül on teil moistust et teie voite enam õppida kui maad kündma ja äästama; se rummalus mis sees teie ellate, tulleb sest, et teie ollete rummalaste kasvatud» (31. tükk). Hariduse tähtsusest ei saavat rahvas veel aru, ei mõisteta seda, et ka põllumees peab oskama rohkem kui künda ja äestada.

Tuleb hinnata ajakirja väidet, et rahvale on peale jumalasõna vaja ka ilmalikke raamatuid, «mis inimeste tarkust õppetavad, mis seest monni mailma rahvas õppivad monnesuggust tundmist, teggemist, ammetit, kunsti, maiapiddamist ja nouud neid ep olle teil ühtegi» (sealsamas). Kui eestlasel oleks haridust, ei jääks ta saksastki maha: «Ommeti on teie seas monni, kes isseennesest middagi õppib teggema; kui olleks sedda, kes tedda peaks täiesti õppetama, siis pididi temma kül omma tööd ning ammetit nisamoti ehk veel parreminne moistma, kui üks saksa meister. Meie leiame jo teie seas monnesuggused ammeti mehhed ka on olnud sõa peälükud, kes meie Ma-rahva lapsed ollid. Monni on jo teie seast Saksa maal suurte kolide sees Jumjala sanna ning temma ärrasselletust ni rohkeste ning selgeste kuulnud, et tedda tõsteti kirriko õppetajaks, kui ta taggasi sai meie male» (sealsamas). Talurahval on «üks moistlik hing nenda kui sakstele», viimased aga mõistavad rohkem, sest nad on «surema murrega kasvatud» ja «rohkemaste õppetud», neil on palju häid raamatuid, milliseid meie maamehel veel ei ole.

Ajakiri püüabki asendada õpetust, mis lugeja oleks pidanud õigupoolest saama juba «nores põlves». Et aga lugejad ei ole niisugust õpetlikku teost veel kunagi näinud, siis mõni eelistab klaasi viina ajakirja ostmisele. Sellest, et talupoeg oma vanas rumaluses ajakirja umbusaldab, on korduvalt juttu, kuid autor loodab, et vähemasti lugejate lapsedki «nävad et minna teie kassuks ollen kirjotanud».

3. 2. Kuid selle tunnustatavalt headsooviva, talupoja loomulikke arenemiseeldusi jaatava ning ilmalike teadmiste vajalikkust rõhutava seisukohaga paralleelselt püüab ajakiri lugejat veenda, et pahed olenevad talupojast enesest, et oma lohutus elus on ainult ta ise süüdi ja et ta peab nurisemata kandma oma risti. Selles kõiges on ajakirja piiratus, mis ei lase ka progressiivsel osal tihtipeale vajalikult mõjule pääseda. Ühe käega antakse, teisega

võetakse. Ühelt poolt nagu leitakse, et pärisorine talupoeg-tööloom sellisena ei vasta — niihästi mõisniku kui ka talupoja enese huvides — enam aja nõudeile, teiselt poolt aga hoitakse kinni pärisorjuslikust korrast, hirmust talupoegade rahulolematuse ees manitsetakse orja jumalakartlikult olukorraga leppima, õigustatakse seisuslikku ebavõrdsust.

Ajakiri ei salga, et talupoja elu on vaene ning raske: «... sinna olled vaesem kui üks vang ehk kui se kes kuninga tõle [= sunnitööle — J. P.] on antud, kes rauas on kinni, ning siiski peab rasket tööd teggema ...» (26. tükk). Kuid lohutust ei tule otsida viinas, vaid jumalakartuses, sest jumalakartlik hing jääb ka «hädä koorma al ... rahholiseks». Vaevalise elu ja raske töö pärast «ei pea sinna mitte nurrisema egga kurbaks minnema; eks se ep olle pättö pärrast et meie peame omma palle higgigi sees leiba söma? eks igga mehhe ello põlli ep olle Jummalast ennest temmale seätud» (sealsamas). Elu viletsus ei tule mitte «sinno ellu põlve seest», vaid kurjast südamest. «Kes Jummalat kardab vagga süddamega, olgo pärris rahvas ehk vabbat, se on selle põlvega rõmus ning rahhul mis sisse Jummal tedda on seätnud ning ei noua kõrki asjo» (sealsamas). Pealegi olevat talupoja elu mujal maal veelgi raskem, väidetakse demagoogiliselt.

Seepärast ei maksa väärmõtteid haududa, teol laiselda ega mõisat varastada: «Sinna arvad ennast keigevaesemaks lomaks siin ilma sees, et sa üks pärris orri olled ning sulase põlves pead ellama. Monningad ütlevad moisa teggo vägga rasket ollevad, ning kangemat kui nemmad joudvad kanda; sepärrast ei te nemmad mitte heamelega sedda moisa tööd, vaid kubja ning kiltri silma al peab sedda tehtud sama, ning hirmoga peab sundima teolist et ta teeb mis kohhus on. Ka leiab nisuggusid meletumaid, kes arvavad, et keik mis moisa välja peäl kasvab, ka nende ennest omma piddi ollema, sepärrast et nemmad isse sedda maad kündvad, külvavad ning leikavad; sest tulleb et nemmad ööd ja pävad pettusse visigi aega otsivad rehhe jures, aitade seest ning tee peäl kui nemmad vilja vivad, omma moisa vannemate käest varrastada; se peäle on nemmad veel ni kurjad, et nemmad sedda vargust pattuks ei arva» (27. tükk). Seega kajastub ajakirjas kaks moraali: härraste ja talupoja oma, kusjuures autor on härrade poolel ja talupoegade loomulikest õiglustundeist

antade seegi ning tee peäl kui nemmad rullin müüvad. om ma moisa wannemarte kaeti warrastada; se peäle on nemmad weel ni furjad, et nemmad sedda wargust par taks ei arwa. Muna ei rahi nin mitte teirideli, sejt ma tean kü, et on ta waja Ma rahwas leida teo meelitlud on, ning ni haari omma kui ta moisa tood kaunistada sewad, ning ei tabba mitte omnia hinga toor maada ühe ainsa waja terraga.

Waga need esimesed, keikeli muna rätim. tes sedda üllehebbur niminetamad et nemmad peawad tööd teojama moisas, need on ta omnia woliia pealallid nina ei woliu mitte ommad niwad hiete burrika, separait ei leika nemmad ta mitte ni paljo leiba kui nei teige aadta peale tarwis on, waid nemmad peawad santsi weliu omma leiba moisad palluma. Nemmad naawad et moisa weleti leiba antafie, separait et beia nemmad mitte omma woliu tofko, ega moete ei weel muud pansad tulleswad uul inimenne tabhab juu, waid süagisi sewad nina lakkuwad nemmad sedda ühe bobija ärra, mis nemmad sure wamaja on tofko pannud, nina nusaq nemmad teige aasaga piddid ellama: kui tulieb leiwuwa, sus on leib orfas, sus on hädda teas, sus on nemmad moisa at- ta tes. kü on siis moisel kaasi leib, küi peab teuma raimno wõtma omnia tööd tebba. Kes teie ei tabba ed- eadsi jaba, selkel ei lo ta mitte ette, et temmal moisat ant- taffe ning, fremmet nina lejuu: niisugune küst jäab alla- ei santsi nina ellab emielele nina ta moisa wannemille wacawaks. Kui teqi niisugune edeli küsib mis ta ni wacne ja saut on, ega teuma siis et ütle emiele laotus.

te

se küd offerwad, waid ta ütleb sedda omnia tuliste pot- roeffi tullemad, et moisa teaga on fange, et weletie taeni ärralõpamad, et leikus on kaasiu etnad.

Mul on se nou selgetie õppetada et teif need motied nina juttud on walled ja rumunamad: muna tabban sei geste suino siinsa ette seada, et se ei tulie suino waihar pöwreit, ega sinno moisa wainemiti, ega nina pöw- luit, kui ja wacne olle. Ma nantari selgetie et miew Ma rahwa luggu kü leida weliu on, et uemmad woiwad ellada alkati hea enne, tabba ja rono tees, ning ei we- le peab leiba kü ollema, kui nemanud aaga tewad uus teubus on. Ee on teie teaks et teil on moisa wamae- mad, sejt kui ep ollekt neid, ius üttelele teile teisi wroff- fite teie kü abbi teida kui teie ollete haddalused? Nind et tabba muna mitte rädida neiu tes suama ning weibba rahwas, waid tes tallo rahwas on nina ühe Ma peate ellawad etge panti Ma eht tabbe eht toime. Teil on teb- da ja maia: teil on omnia motrud Ma tees, mis teie omnia meie järtele wote harrida: tei on mers maud nina beina maud, teie wote omnia kasjo orfida omnia maide peate, sedda ei frella kuminga ega moisa woleit- tei wote ni paljo louit piddada nina kaswatada kui teie jouate teida: teie kaswatate omnad lapied omnia meie järtele, ta on illematte polest nou leitud neid Jumma- la suama tees õppetada teude tees, jei pletus on neid tes sedda isle moitwad, eht teilel arq on sedda tebba: teie küllafid muud ämmarwad peawad teie suama suulma: teie müte omnia waja ning mis muud on kus teie kü tab- hate: teie wote need weidid maa mis teil ep olle tarwis omnia

5. «Lühhike õppetus...». Katkend mõisavargusest ja panitsus viletsa elu üle mitte nuriseda.

ei taha aru saada. Kes mõisatööl laisk on, laisklevat ka kodus, nad lakkuvat sügisel kogu saagi maha ja pidawat varakult mõisa tulema «santi visil» leiba paluma. On veel hea, et on olemas häid mõisavanemaid, sest kui neid ei oleks, kes siis hädalisi aitaks...

Seega siis kokku võttes: hindame ajakirja taotlusi pak- kuda nõu ja abi, tema seisukohavõtte ilmalike teadmiste vajalikkuse kasuks, tema tunnustavaid sõnu eesti talupoja inimväertusest ja arenemisvõimelisusest. Selle kõrval aga peame märkima ka neid tagurlikke jooni, millest eelnevalt juttu oli.

Ajakirjas vilksatab siin-seal objektiivseid fakte talupoja vaesusest ja vaimsest mahajäämusest, kuid ajakiri ei näe selle olukorra tõelisi põhjusi.

4. Ajakirja žanrilise ilme kohta ei ole midagi pikalt lisada: žanrilisi erisusi siin ei ole, kõik on ühesugune õpet- lik «jutt», kusjuures puudub ka kontrastsete pealkirjadega liigendamise. Peamise stiilivõttena objektiivses laadis antud õpetuste kõrval võime esile tõsta pöördumist lugeja poole — võtet, mida varasemas kirjanduses ja ajakirjan- duses tihti kasutatakse vahetuma kontakti saavutamiseks lugejaga.

Ajakirja keel on oma aja kohta üsna ladus, kuigi kauge- rahvalikkusest. Sõnavaraliselt pakub ajakiri huvi roh- kete laenulist algupära arstiteaduslike ja farmatseutiliste terminitega (*Juda sit, pestilens-vurtsel, seenisplätter, ter- jak, kallmei, kordbendikt, kübbara must, spanise Vligen* jms.), samuti rahvapäraste haigus- (*kirmi tõbbi, illiting, kõht vallale ja ummusis* jms.) ja taimenimedega (*näred, kunna päepu* ehk *saksamaa aav, üllekäia rohhi, keemlid* jt.) kui ka arhaisemidega üldse (*süddamik* 'kangekaelne, viha- ne'; *õised* 'õied'; *tona*; *tüddi* 'tüdimus'; *auduv* 'lahke, sõb- ralik'; *targemad ... teid, vaesemad on tedda, ausam sind* jms.)

Kirjandust

1. Bacmeister, H. L. C., Russische Bibliothek, I Bd., I Stück, S. Peters- burg, Riga und Leipzig, 1772.
2. Gadebusch, F. K., Livländische Bibliothek, III Theil, Riga 1770 (lk. 299—303).
3. Hupel, A. W., Topographische Nachrichten von Lief- und Ehst- land II, Riga 1777.
4. Kesä, K., Esimene eesti ajaleht, «Õitsituled» IV [1925].
5. Laugaste, E., Eestikeelse perioodika 190-aastaseks saamise puhul, «Looming» 1956, nr. 11.
6. Normann, H., Esimesest eesti arstlik-tervishoiulisest ajakirjast «Eesti Kirjandus» 1926, nr. 12.
7. Peterson, A., Uusi andmeid esimese eesti ajalehe kohta, «Õitsi- tuled» X [1931].
8. Recke, J. F., Napiersky, K. E., Allgemeines Schriftsteller u. Gelehr- ten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, IV Bd., Mitau 1832.
9. Sumberg, A., Põltsamaa trükikoda 1766—89 ja seal trükitud tööd, «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 1, 3 ja 4.

III. «Tarto maa rahva Näddali-Leht»

1.1. Järgmise väljaandena käsitletavast perioodist tuleb vaadelda «Tarto maa rahva Näddali-Lehte» (Recke—Napiersky järgi oli tiitel «Tarto-maarahva Näddali-leht», ka on seda kirjutatud kujul «Tarto-ma rahva näddali leht» või lihtsalt «Näddali Leht»). Ajalehe päistiitel oli omalaadne selle poolest, et siin kohe märgiti, et väljaanne ilmub tsensori (*ramato kohto*) loal: «Ramato Kohto lubaga Tarto maa rahva Näddali-Leht. Nr. 1, sel 1 Paasto Kuul» (esitatud Rosenplänteri järgi). See on esimene eestikeelne ajaleht. Kahjuks ei ole seda ajalehte tänini ainukestki eksemplari leitud, mistõttu tuleb käsitluses piirduda vaid nappide kaudsete andmetega, mida siiani on suudetud hankida omaaegsest perioodikast ja arhiividest. Kasutada on ka märkmed-mälestused ajakirjanik H. Prantsult, kes oma noorpõlves (möödunud sajandi seitsmekümnendail aastail) seda ajalehte Vastseliinas, Tsiistre Sandi talus olevat näinud ja lugenud. Samuti on säilinud Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Riikliku Kirjandusmuuseumi kogudes Rosenplänteri lühike kirjeldus ajalehe esiknumbri kohta (vrd. ka Altoa, lk. 607). Ajalehe programm, sisu ja üldilme on seetõttu vaid ähmaselt ning ositi restaureeritav.

Ajaleht ilmus 1806. aastal. Esimese numbril ilmumisaajana annab Rosenplänter 1. märtsi 1806. Ülikooli trükikali aruande järgi algas väljaandmine 12. märtsil 1806. a. (vrd. Vares). Tsensori aruandes märgitakse, et 6. april-

liks oli tsenseeritud neli esimest numbrit, 7. maiks numbrid 5—8. Ajaleht ilmus, nagu nimigi näitab, kord nädalas, trükiti ülikooli trükikojas. Ilmunud numbrite arvgi ei ole täpselt teada. Mainitakse küsimärgistatult 17 numbrit (Sonntag, Nachtrag . . ., lk. 30), teised allikad (Recke—Napiersky, lk. 345—346, Rosenplänter) teavad 41 või 42 numbrit (Prants, lk. 96). Tsensori aruannete järgi on tsenseeritud 43 numbrit. Teatmeteosed ja Prants märgivad, et leht ilmus kolmapäeviti (kuid 1806. a. kalendris on 1. märts neljapäev, 12. märts esmaspäev!).

Ajaleht ilmus neljaleheküljelisena, oktaavkaustas. On arvatud, et ajalehte osalt müüdi raha eest, osalt jagati tasuta kirikute juures. Levikualaks oli peamiselt Tartu- ja Võrumaa, sest ajaleht oli tartumurdeline.

Tiraaži kohta andmeid ei ole. Ajalehte trükkis ülikooli trükikal Grenzius. Leht ilmus ülikooli tsensuurikomitee loal, seda tsenseeris ülikooli esimene eesti keele lektor pastor F. D. Lenz, kes oli tollal eestikeelsete väljaannete tsensoriks Baltimail.

1.2. Nädalalehte toimetasid Gustav Adolph Oldekop (1755—1838) ja Johann Philipp v. Roth (1754—1818). Mõlemad olid pastorid, esimene Põlvas, teine Kanepis.

G. A. Oldekop sündis Haapsalus, õppis teoloogiat Halles, tuli Põlva 1781. aastal ja tegutses siin kuni 1819. aastani. Vanaduspäevad veetis üsna vaese mehena Tartus, kus ta ka suri. Ta on maetud Põlva kalmistule. Oldekop on soetanud vaimulikku kirjandust, tõlkinud «Liivimaa Marahva Säeduse» (1820), kirjutanud lõuna-eesti murdelisi luuletusi, millest mõned on ilmunud trükis (Beiträge XVI, 1823) ja mõned säilinud käsikirjas.

J. P. Roth oli sündinud Pärnus, õppis Königsbergis ja Halles. 1870. a. sai ta Kanepi pastoriks, hiljem Võrumaa praostiks. Ta asutas 1801. a. Kanepisse kooli, kus valmistati ette külakoolmeistreid. Hiljem asutas vaeste- ja käsitöökooli tütarlastele ning külakoole. Roth on tõlkinud Liivimaa talurahvaseaduse (1804). Kuulus Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Seltsi. Ta on maetud Kanepi kalmistule.

Arvatakse, et «Tarto maa rahva Näddali-Lehhega» olevat rohkem tegelnud küll just Oldekop ja teda on nimetatud koguni esimeseks eesti ajakirjanikuks (Ehrmann). Varasemad teatmeteosed, Rothi enda ja kaasaegsete sõnavõttud loovad küll pigem vastupidise arvamuse.

Peale kahe eelmainitu võttis arhiivimaterjalide andmeil toimeta- mistööst osa veel koolide inspektor G. P. A. v. Roth (1783—1817), eelmise poeg, kes hiljem oli ülikoolis eesti ja soome keele lektoriks.

2. Olemasolevate andmete järgi oli vaadeldav väljaanne ajalehelähedase sisuga. Toome siinkohal ära Rosenplänteri materjalide hulgas säilinud andmed:

«Seda eesti nädalalehte andis välja konsistoriaal-nõunik, praost ja rüütel v. Roth Kanepist ühes G. A. Oldekopi, Põlva pastoriga. Sissejuhatuses «Mõnni hä sõnna se näddala lehhe perräst» on lugeda, et igal nädalal hakkab ilmuma üks leht ja sellesse kavatsetakse paigutada, «mes maarahvale hä om teeda». . . Nädalalehe tendents oli aga osalt poliitiline, osalt looduslooline ja ökonoomiline, seetõttu leidub muu seas ka häid juhendeid, mis on kalendrilisadest siin uuesti ära trükitud . . .» Rosenplänteri käsikirja äärel on baltisaksa ajaloolase K. E. Napiersky tehtud märkus, et ajalehe poliitiline osa olevat koosnenud mõningatest välismaistest päevauudistest ja kirjutistest, milles oli muuhulgas juttu krahv Buxhoevdeni poja käitumisest Austerlitzi lahingus (vrd. Altoa, lk. 607).

H. Prantsu mälestustest loeme, et lehe sisuks olid «. . . ainult «väikesed teated»: haruldased ja huvitavad lookesed kodumaa nähtustest, niisamasugused väljamaa asjadest, ka sõjasõnumid, küll koguni kuivalt ja umbkaudselt; mingit põhjalikumat kirjeldust, ammu veel juhtkirja taolist, ei lubanud juba lehe laad ega olnud see ka toimetusel sihikski; taheti ainult pakkuda — nagu siis armastati öelda — «armsalle ma rahvale heäd ja kassolist luggemist». Et toimetustöö muidugi oli ainult toimetaja sohitöök — — — jäi sisu arusaadavalt pealiskaudseks ja juhusliseks; võeti lehte, mis sulge sattus. Kuid ikkagi tundus sisu valimisel omajagu maitset ja hoolust — see oli hästi mitmekesine ja oma-aja kohta ka huvitav.

Väljamaa teated käisid suuremalt jaolt Prantsus-, Inglis- ja Preisimaa vaheliste sekelduste ja sõjanähtuste kohta, olid aga õige katkendilised ja pakkusid mõnda vähese tähtsusega lugu. Nii teatati mitmel korral Inglise sõjalaevade mere jahipidamisest ja märgiti laeva «konsee Ranzusse Üllemvallitseja velli pääl om», mis aga lõpuks nurja läinud. See lühike lause kujutab huvitavat kaht nähtust lehe laadis. Et Venemaa parajasti Prantsuse riigiga latent[ses] sõjaolekus seisis, 1805. a. Austriaga ühiselt ta vastu peetud sõja järele ning 1806. aasta sügisel Preisiga algava sõja ootusel, siis ei võidud Napoleonile, kui põlatud «tõusikule», mitte kõrget keisri nimetust anda; toimetus aitas end siis välja taltsa «Üllemvallitseja» nimetusega. Ning sõnakuju «Ranzusse» näitab, et lehes valitses mitte ainult kõva Tartu murre, vaid ka sellelaadi-

line kirjaviis; kirjutati «ziga», «zagama», zäuk» jne.» (lk. 95).

On huvitav lisada, et tsensor Lenz taotles 1806. a. maikuus ülikooli tsensuurikomiteelt luba avaldada sagedamini «ajaleheartikleid» — päevauudiseid, mis oleksid ettevaatlikult kohandatud lugeja silmaringiga. Niisuguste kirjatükkide vastu tundvat talupojad suurt huvi. Sise-minister Kotšubei korraldusest ajalehe sulgemise kohta selgub, et lehes on avaldatud «mitmesuguseid uudiseid sõjast ja poliitilisest olukorrast». Sedasama mainitakse ka Miilitsakomitee žurnalis. J. Ph. Roth kirjutab ise 1819. aastal (pastor Watsoni poolt ülestõstetud rahvavalgustusliku ajakirja ideed arutledes), et tema poolt toimetatud ajalehes oli «suurima ettevaatlikkusega avaldatud lühikesi poliitilisi sõnumeid».

Seega siis: ajalehes avaldati — vähemasti programmist ja ühe lugeja mälestustest lähtudes — uudiseid, nõuandeid, loodusloolisi ja majandusalaseid kirjatükke. Ka ei puudunud ilukirjanduslik osa. Vähemalt on andmeid, et selles lehes on avaldatud Oldekopi lõunamurdelisi luuletusi.

Rahvas olevat väljaande huviga vastu võtnud (vrd. Sonntag, Demandirtes Sentiment . . . , lk. 55). Roth ise kirjutab, et ta lähtus rahvavalgustuslikest eesmärkidest, kuid väljaandjail puudus toetus ja talupojast lugeja ei olnud küllalt ettevalmistatud niisuguse asja jaoks (vrd. Roth, Ideen . . . , lk. 59).

3. Ajalehe poliitilise ilme ning suuna kohta ei saa me samuti midagi kindlat väita. Kaasaegsed on ajalehes näinud rahvavalgustuslikku üritust, millega tuleb muidugi nõustuda. «Tarto maa rahva Näddali-Leht» oli esimeseks ajakirjanduslikuks katseks laiendada talupojast lugeja geograafilist horisonti, jutustades sellest, mis toimub välismaal. Arvatavasti jutustas ajaleht ka loodusest. Kahtlemata sisaldas leht üht-teist ka kodumaistest sündmustest. Üritus sellisena on kindlasti hinnatav, kuigi ajalehe progressiivne osa sai avalduda juba tolleaegseid olusuhteid arvestades vägagi ahtais raamides ning ajalehe mõju lugejate kasvatamisel (juba ilmumise lühiajalisuse ja keelepiiri suhtelise kitsuse tõttu) ei saanud olla kuigi põhjanev. Märgime seda, et käsitletav ajaleht ilmus Tartu ülikooli hõlma all ja — otsustades ülikooli juhtkonna suhtumise järgi ajalehesse — oli tihedasti

seotud ülikooli poolt kavandatud rahvavalgustuslike üritustega.

Üldlevinud versioon lehe sulgemise kohta on see, et üks Vene armee väeülemaid, parun Buxhoevden olevat Austerlitzi lahingu kirjelduses tundnud end puudutatud olevat, nagu juba eespool märgitud. Ta olevat lehe peale kaevanud, mille tagajärjel ajaleht suleti. Rothi enda sõnade järgi oli lehe sulgemise ajendiks ühe Liivimaa mõisaomaniku kaebus, kes süütuid sõnumeid kardetavateks tembeldas, nii et lugu Buxhoevdeni kaebustest võib tõepoolest tõsi olla, kuigi arhiividest siiani selle kohta dokumentaalset tõendit pole leitud. Lehe sulgemisloo juured on aga tõepoolest palju sügavamal, arusaamatus või pahatahtlikkus ajalehe sõnumi tõlgendamisel andis vaid soodsa võimaluse repressioonide väljakutsumiseks. Reaktsiooniline mõisnikkond oli hirmul talurahvarahutuste pärast, mis eriti 1805. a. Põhja-Eestis võtsid ähvardava ulatuse. Baltisaksa progressiivse intelligentsi hulgas tugevnes aga üha pärisorjusevastane ideoloogia. See pärast tegid reaktsioonilised mõisnikud kõik selleks, et takistada talupoja silmaringi minimaalsetki laiendamist. Mõtlev ori on kardetav.

Nagu arhiivimaterjalidest selgub, kartsid valitsevad ringkonnad seda, et ajaleht kisub talupoegade hulgas alla kuulekust mõisahärrade ja teiste ülemuste ees, lehe mõjul hoiduvat talupojad kõrvale maamiilitsasse värbamisest jne. (vrd. Vares). Siseminister Kotšubei kirjas öeldakse, et tsaari arvates võivat ajalehes avaldatud teated kahjustada riigi siserahu. Miilitsakomitee žurnaalis kirjutatakse ajalehe kohta muu hulgas: «Sellistes väljaannetes võib ju ka salajasi kavatsusi sugugi mitte olla, aga mis kasu on sellest, et talupoegade tähelepanu juhitakse asjadele, mis üldse nendesse ei puutu. Komitee arvates võiksid selliste kirjutiste väljaandjad parem kasutada oma võimeid talupoegade usu kinnitamiseks, õhutades nendes truudust keisri vastu, kes nende eest väga suurt hoolt kannab, ja usinust oma kohuste täitmisel seaduslike mõisnike vastu» (Depman, lk. 234). Ülikool seevastu püüab niihästi väljaandjaid kui ka oma tsensuurikomiteed kaitsta «Liivimaa aadlike kurikavalalt väljamõeldud süüdistuste vastu». Ülikooli kuraatorile esitatakse pärast ajalehe sulgemist ajalehes avaldatud materjalide tõlkeid.

Otsuse ajalehe sulgemiseks tegi Miilitsakomitee, keiser ise kinnitas selle kõige kategoorilisemalt. Siseminister Kotšubei tegi Eesti- ja Liivimaa tsiviilkuberneri dele 29. detsembril 1806 range korralduse korjata kiires korras ja ühegi erandita ära kõik ilmunud eksemplarid ning need hävitada. Sellega on suurelt osalt seletatav ka see, et ajalehte tänini leitud ei ole. 28. detsembril teatatakse sulgemise otsusest ülikooli kuraatorile F. Klingerile ning käsatakse tal ajalehe väljaandmine viivitamatult lõpetada. Järgmisel päeval nõuabki kuraator kirja teel rektorilt, et ajaleht suletaks. Rektor Meyer täidabki otsekohe korralduse, võttes selle kohta trükkalilt kirjaliku tõendi.

Kui vaadata 1806. aasta kalendrit, siis on võimalik 43 numbri valmimine, kuid vist ei jõudnud viimane number enam lugejate kätte, kuigi see oli tsenseeritud, nagu tsensori aruandest selgub. Varasemais allikais märgitud teated, et leht suleti oktoobris (Helm, lk. 12), põhinevad tõenäoliselt oletusel, et ajalehe väljaandmist alustati jaanuaris 1806. Rosenplänter märgib, et lehe ilmumine olevat hiljem jälle lubatud olnud, kuid toimetajad ei olevat seda luba enam kasutanud, «sest nüüdsest peale määratud sisu oleks lehe, nagu oletati, rahvale vähem huvitavaks ja soovitavaks teinud» (Alttoa, lk. 607).

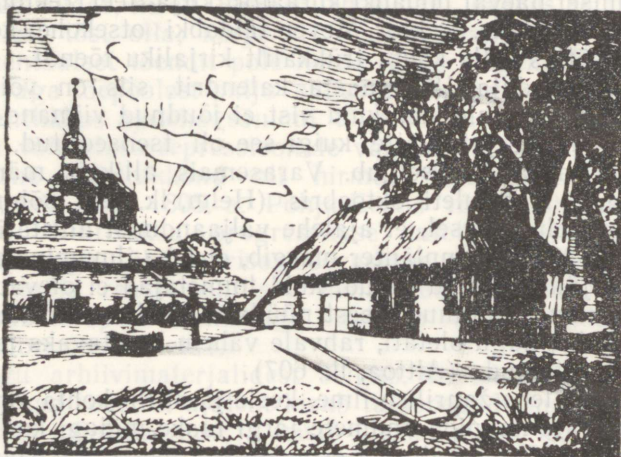
4. Ajalehe žanrilise ilme, keele ja stiili kohta on olemasolevate nappide andmete järgi raske midagi konkreetset öelda. Võime väita, et esmakordselt eesti ajakirjanduse ajaloos esineb siin sõnum, samuti tohiks oletada kirjelduse ja nõuande olemasolu. Oletatavasti oli lehes ka teadaandeid. Kuivõrd kirjutised olid erineva iseloomuga ja ka geograafiliselt eri aladelt, oli lehe materjal trükitehniliselt ka kindlasti kuidagi liigendatud.

H. Prants mäletabki, et «tükikestel olid suured vahed». Peale selle märgib Rosenplänter, et iga leht oli kaunistatud vinjetiga, «millel on esiplaanil näha talumaja, selle ees lebab pisut eemal sahk. Tagaplaanil paistab kirik, mille taga päike just tõuseb ja hoonet ning ümbrust valgustab». Kunstnik M. Laarman on nüüd selle kirjelduse järgi avastanud vinjeti, uuesti äratrükkituna ühes teises väljaandes (Karjalaste lugemisse ramat, 1849). Avastaja loal on see juuresolevalt avaldatud. M. Laarmani arvates on ka vinjett kohalikku algupära noalõige.

5. G. A. Oldekop on hiljemgi tegutsenud ajakirjanduslikul alal. Nimelt andis ta 1824. aastal (aprillist august-

Karjalaste

luggemisse ramat.

Se ramat maksab nenda pogitud
15 Poppifut hõbbe.

Tarto linnas

Šhünmanni läšja firjadega trüftitud

1849.

6. «Tarto maa rahva Näddali-Lehte» kaunistanud illust-
ratsioon ühe hiljem ilmunud raamatu tiitellehel.

tini) Tartus välja «Kulutamisse Lehte», mida ilmus kokku 5 numbrit (1 kord kuus, esimesel kuupäeval, kvartkaustas, neljaleheküljeline). See leht ilmus hiljem edasi O. W. Masingu toimetamisel pealkirja all «Tallorahva kulutaja».

«Kulutamisse Lehhe» sisu kohta on vähe ütelda. Leht sisaldas ametlikke (kreisikohtu, politseivalitsuse jt.) teadaandeid kui ka erakuulutusi. Ajaleht oli tartumurdeline. Et Oldekop oli tegev varem käsitletud «Tarto maa rahva Näddali-Lehhe» toimetajana, siis peaks «Kulutamisse Lehhe» keel ja stiil kaudselt iseloomustama ka nädalalehe keelt ning stiili. Kui Prants kõneles nädalalehe omapärasest kirjaviisist (z kasutamine), siis pakub vastav võrdlus siingi huvitavat paralleeli (*pool zitsi põll, zirp*). Olgu seepärast esitatud paar väljavõtet:

«Se perra mes Keisrelik Tarto Polizeii kohto polest se haina kaalmisse perrast, mes maarahvas tutin koorma visil lina tova müvva, antas armolikko Pihkva, Liivlandi, Eesti-maa nink Kuhra-maa Keneral Kubberneri Marki Paulucci seädmissse perra, eggaüttele teda et kunna se haina kaalminne egga tuti perra häste ei voi sündida, eddispäidi sis ennege haina ärra voetas, kui koorm perran kaalmist, ni palju punda välja ei anna kui tuti arvo perra peas ollema. Tartun Polizeii kohto man sel 27. Marzi ku päival 1824.

Polizeimeister Gessinsky
Sekretär Wilde» (nr. 2).

«Muu kulutamisse.

Löve-moisan, mes Helme-kihhelkunnan ning Pernomaajaun on, otsitas ütte ärra oppitettu möldrit, ke tunnis-tusse-kirja läbbi vois tõttes tetta, et temma möldri ammetit häste moistap ja üts visiperrane innimenne om. Särane saap ütte vee-veski ütte kivviga, mes sel sammal Juni-kuul pohjast vastsest om ehhitetu, ning kummal ilmas veepudus ei olle; ütte vastse tule veski moisa liggi; nink ka ütte veikest kõrtsi Helme-kirriko tee peäle, kumma man temma saap künnest se kõrtsi kaupa eest, mes temma sääl ärramüüp. Vee veski ja kõrtsi perrä om üts häste harritu aid, vije ehk kue mödetu vakka alla; üts niit, mes igga aiastaja ennambiste 100 ehk 120 rugga hainu väljaannap; kolm nurme häste harritu põllomaad, kos igga nurmen 18 vakka rukki voip mahha külvada. Neid tõteggijid nink hobbest,

ke sel möldril põloharrimisse manu tarbis läva, saap temma moisast; ent sittaveddamist, suvve- ja talve-vilja leikamist nink hainateggemist tallitap temma omma iovvust. Selle kõrtsi-kütmissse ja vilja-pässmissse tarbis saap Mölder moisast 25 sülla puid. Ne hone, kumma maia hoit-mise man tarbis läva, ni häste veski kui ka kõrtsi man, omma kik häste hoietu.

Kes nüüd ütte hääd panti ja tunnistusse-tähhe voip ülles näuta, ja kel immo on sedda assend võtta, peap selletamisse nink kontratti-teggemisse perrast Löve-moisa perris Herra man pea tullemä ja neid põllo nink vilja essi kaema. Tartun, sel 24. Junikuu päival 1824.

Otto von Anrep» (nr. 4).

Ajalehes kohtame niisuguseid murdesõnu, nagu *ta-us* 'rangid'; *seuro* 'sõira'; *russik-kindid* 'labakindaid', *hakk* 'hall', valge *kaal* nida kui maa naise kandva; *paklane pallaj* jms.

Kirjandust

1. Alttoa, V., Varaseim eesti kirjandusloo katse, «Keel ja Kirjandus» 1962, nr. 10.
2. Depman J., Teateid eesti ajakirjanduse eelajaloost, «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 4.
3. Ehrmann, K., Esimene eesti ajakirjanik, Öitsituled XIII [1934].
4. Лотман, Ю. М., Андрей Сергеевич Кайсаров и литературно-общественная борьба его времени. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 63. Tartu 1958.
5. Prants, H., Eesti ajakirjanduse algaegadelt, Öitsituled II [1923].
6. Recke, J. F., Napiersky, K. E., Allgemeines Schriftsteller u. Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, III Bd., Mitau 1831.
7. Sild, O., Johann Philipp von Roth, Eesti Üliõplaste Seltsi Album, Jurjevis (Tartus) 1902.
8. Roth, J. Ph., Ideen über die zweckdienlichsten Mittel zur Aufklärung des ehstnischen Landmannes, besonders in Dörpt-Werroschen Bezirk. Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, I Bd., Mitau 1819.
9. Roth, J. Ph., Über den Plan des Herrn Pastor Watson in Beylage G. (Sealsamas.).
10. Sonntag, G. S., Demandirtes Sentiment über den vorstehenden Plan (Sealsamas.).
11. Sonntag, G. S., Nachtrag zu den Erinnerungen an Roth, Magazin für protestantische Prediger vorzüglich im Russischen Reiche, Heft 4, Riga 1818.
12. Vares, H., Uut ühe esimese eesti ajalehe saatusest, «Edasi» 25. V 1958, nr. 102.

IV. «Marahva Näddala-Leht»

1. 1. Eesti ajakirjanduse hälliperioodi kõige sisukamaks väljaandeks on «Marahva Näddala-Leht». Selle lehe ilmumisaeg oli pikem (kui mitte arvestada mõnd ebaregulaarselt ilmunud almanahhi-taolist väljaannet) ning tema traditsiooneloov mõju järelaegadele hinnatav.

«Marahva Näddala-Leht» ilmus aastail 1821—1823 ja 1825, seega kokku neli aastakäiku. Ajalehte trükiti Tartus Schünmanni trükikojas (1822. a. ja 1825. a. Pärnus, 1823. a. algul ka Riias). Enamasti ilmus leht kolmapäeviti, kaheksandikkaustas (tekstipind 13,5×7,5 cm), kaheksaleheküljelisena (mõned numbrid sisaldavad ka 12 lk.). Kokku moodustavad neli aastakäiku 1668 lehekülge mitmekesist lugemismaterjali.

Ajalehte toimetas ja andis välja Otto Wilhelm Masing (1763—1832), kes tollal oli Äksi koguduse õpetaja ja praost Tartumaal.

Talurahvalehe väljaandmise mõte tekkis Masingul 1817. aastal (vrd. Masingu kiri Rosenplänterile 30. XI 1817, KM KO ŌES M 90:1). Vastava palve andis ta Baltimaade kindralkuberneri 1818. a. novembri algul. Et loa saamine viibis (arvatavasti rüütelkonna vastuseisu tõttu — vrd. kiri Rosenplänterile 8. IX 1819, KM KO ŌES 90:1), pöördus Masing Tartu õpperingkonna kuraatori C. Lieveni kaudu haridusminister A. Golitsõni poole, kes andiski oma kirjaga 10. juunist 1819 vastava loa. Leht hakkas ilmuma 5. jaan. 1821.

Palvekirjas haridusministrile põhjendab Masing ajalehe vajalikkust sellega, et eesti maarahvas, kes on arukas ja sõnavõttlik, vajab peale kirjalike õpetuste veel juhi-seid näiteks valitsuste määruste mõistmiseks. Vaja on nõuandeid majapidamisküsimustes. Erakirjadest selgub, et Masingut on rahvavalgustuslikule tööle innustanud rahva tung hariduse ja paremaks saamise poole. 1818. a. esitatud palves kavandas Masing oma ajalehe sisu järgmiselt:

1. Ametlikud käsud ja korraldused, mis otseselt rahvast puudutavad.

2. Igasugused teated oma riigist ja välismaalt, niivõrd kui need on rahvale kohased.

3. Niisuguste asjade, leiutiste ja avastuste tutvustamine, mis põlluharimise, loomakasvatuse, tervishoiu jne. seisukohalt on kasulikud.

4. Lühikesed kirjutised, jutustused ja laulud usulise meelsuse elustamiseks; teadaanded heade kosutus- jt. raamatute kohta, samuti piibliselti puudutavad teated.

5. Erakuulutused.

6. Turuhinnad, hõbeda kurss, laadateated.

Etteruttavalt öeldes täitis ajaleht selle programmi kohaga, eeskätt rahvavalgustuslikus osas rohkemat pakku-des.

1. 2. Järgnevalt lühidalt toimetajast.

Otto Wilhelm Masing sündis 8. nov. 1763 Torma koguduse Lohusu rannakabeli kõstri pojana. Isa oli pärit maarahvast (kirjutas oma nime algul M a s i c k), ema ilmselt sakslanna. Eesti keelt näivad nad mõlemad osanud olevat. Hariduse sai O. W. Masing Narvas (1777—79), Torgau gümnaasiumis (1779—1782) ja Halle üikoolis usuteadust õppides (1783—1786), kusjuures tal alatasa tuli võidelda majanduslike raskustega, sest iseteadlik noormees ütles ära võimalikust toetusest. Halies omandas ta ratsionalistiiku valgustusteoloogia seisukohad. Suurt huvi tundis ta filoloogia vastu (ta valdas paljusid keeli), tegeles muusika ning kujutava kunstiga, huvitus loodusteadustest.

Kodumaale naasnult oli ta koduõpetajaks ja tegi koos eesti kirjandusloos tuntud Peter krahv Mannteuffeliga reisi Lääne-Euroopasse. Selle reisi kajastusi leiame ka «Marahva Näddala-Lehhes». 1788. a. sai Masing Lüganuse pastoriks, 1795. aastal asus ta Viru-Nigulasse. 1815. a. peale on ta pastoriks Äksis, kus arenes tema ulatuslikum kirjanduslik tegevus, mis kestis tema surmani (1832).

Masing on viljakalt tegutsenud eesti keele uurimise alal. Talt on pärit ettepanekud eesti keele ortograafia parandamiseks, muuhulgas teatavasti ka õ-tähe kasutuselevõtt. 1814. a. peale tegi ta kaastööd Rosenpläneri «Beiträge'le», samuti kohalikele saksakeelsetele väljaannetele. Et tõestada eesti keele kasutamiskõlblikkust ka nõudlikuma

O. W. Masing

sisu edasiandmisel, koostas ta «Ehstnische Originalblätter für Deutsche» («Eestikeelsed originaallehed sakslasele», I vihik 1816), mis oli mõeldud baltisaksa haritud publikule. Väljaanne aga leidis külma vastuvõtu. Ka ei õnnestunud tal pääseda ülikooli eesti keele lektori kohale ega täitunud ta soov hakata ülikoolis eesti keeles teoloogia loenguid pidama.

Ta hakkas koostama suuremat eesti-saksa sõnaraamatut, mis aga jäi lõpetamata. Masingul on teeneid ka eestikeelse koolikirjanduse soetamisel («Luggemisse lehed» 1821 koos juhendiga «Õppetus, kuidas neid luggemise lehti kassuga prukida»; «Täieline ABD-Ramat, kust makele luggemist õiete õppida» 1823; «Arvamise-Ramat» 1823), samuti on ta kirjutanud tervishoidlikke brošüüre ning ratsionalistlikus vaimus usulisid teoseid. Kõigiti toetas ta rahvakooli-olude parandamise mõtet. Masingult on pärit 1819. a. talurahvaseaduse tõlge eesti keelde (1820). Märkimata ei saa jätta ka seda, et ta toimetas 1823.—1826. a. «Marahva Kalendrit» ning aastail 1824—1826 ametlikku kuulutuslehte «Tallorahva kulutaja», kust saadud ametlikku materjali avaldas ka «Marahva Näddala-Lehhes».

2. 1. Üsna raske on anda ülevaadet «Marahva Näddala-Lehhe» sisust, sest see on ääretult mitmekülgne. Sõnumitele kodu- ja välismaalt liituvad geograafilised-etnograa-

Marahwa

Näddala = Leht

mis

Otto Willem Masing

1821

wäljaandnud.

Otto Willem Masing

Tartus

trüffitub, Schönmanni kirjadega.

8. «Marahwa Näddala-Lehhe» esimese aastakäigu tiitelleht.

filised kirjeldused, õpetlikud kirjutised, ajaloovaatlused, keele, kirjanduse ja haridusprobleemide käsitlused, puhtpraktilised nõuanded, ilukirjanduslikudki palad. Ajalehe aastakäigud moodustavad omapärase entsüklopeedilise teose — üheaegselt õpetlik-valgustusliku kui ka tunnetuslik-informeeriva, mis niihästi sisult kui vormilt kuulub meie XIX sajandi rahvaliku trükisõna parimate näidiste hulka.

Seega võime nädalalehte tervikuna vaadelda kui õpetlik-rahvavalgustuslikku väljaannet, sest selle ülesande teenistuses on — otseselt või kaude — enamik kirjatükke ning žanre vaatlusaluses ajalehes.

Selles mitmekesisuses aga tihenevad siiski teatud probleemid ja teemad, mis mõnigi kord ulatuvad aastakäigust aastakäiku ning mis niisugustena moodustavad nagu omalaadilise tugisõrestiku. Just niisugusest juhtivast ainesest selguvad enamasti ka Masingu tõekspidamised ning ühiskondlikud vaated, mis on muidugi aluseks ka vaadeldava väljaande hindamisel.

2. 2. Üheks niisuguseks põhiprobleemiks nädalalehes on ebaus, vaimupimeduse ning rumaluse kaotamine. Ebausvastaseid kirjutisi on nädalalehes rohkesti, eriti selle esimeses (1821) aastakäigus.

Masing seletab, et pisuhännad on tegelikult meteoriidid (*tulle kivvi, tulle pal*), et näkki pole olemas ja uputakse hoopis teistel põhjustel (täis kõhuga suplema minnes), et «solapuhkujad, lausujad, sõnnajad, targad ja arbolöjad» vaid petavad rahvast, kui ütlevad võivat varast kätte juhatada. Masingu ebausvastased väljaastumised on üsna konkreetsed, põhinevad tema enese tähelepanekutel Alutaguselt ja Kodaverest. Nii kirjeldab ta kombeid ning taigu, mis on seotud suremise (pikile õlile panemine) ja matmisega, lapseristimisega, loomade kevadise väljalaskmisega jne. Sageli tekkivat tulekahjud sellest, et õhtul magama minnes jäetakse peerg kustutamata — «elu piken-dama», nagu usutakse. Üsna üksikasjaliselt on antud krati tegemise toiming, ühe «tuimokese» — Karja Hindrika tütre Marri kirjelduse järgi (1822, nr. 30), meelde jääb koduussi kultuse kirjeldus Avinurmest (1822, nr. 1), oravaga seotud uskumused, veesoonte ja peidetud aarete otsimine võluvitsa (*pilda*) abil.

Masingu hinnangut ebausule väljendavad selgesti näit. 1821. a. ajalehenumbrite vastavate kirjutiste pealkirjad:

Marahva Näddala = Leht.

Küünla ku 16. pämal.

Ist ju drucken erlaubt worden.

Riga, den 11. Februar 1823.

Im Ramen der Civil. Oberverwaltung.
W. F. Keußler.

Wallewagadus.

Uastad kolm teed, olli ühhes Kursi kihhel-
kõnna mõisas, Tarto. maal, allalst rehhevargust,
egga olnud warrast kättesada. Hakkati siis wah-
tima, ja kuuidi de ajal kaugelt leddagi tullemad,
ja waimoliku loulu laulwad. Heäl tulli lähhe-
male, ja saimad laulikut kätte. Seepse olli se
warras, kes ruffi koormoga rehhe jurest tulli;
forti õrsas istus, ja laulu: Jesus Kristus
lunnastaja laulis. Sesamma olli perremees,
kes kulus ja lange kolikõija olli.

Mis nüüd kül sesuggufest pühhusufest ehk
waggadufest piddada? Eks ta olle Jummalä pil-
lamine, ja raske par? Eks peaks siin needsinnat-
sed pühha Kirja sõnnad meletulletamaks ollema:
teie waggadus ärgo olgo teile mitte teie
kurjuse kättes.

Zah! ütleb mõnni: kuidä sedda kõikide süüks

«Äbbausk ei to muud kui hädda ja õnnetust», «Äbbausk muud ei te, kui aina tühja ehk kahju». Tänapäeva lugejale ning uurijale pakuvad need kirjatükid kindlasti huvi kui meie rahvakommete ja uskumuste usutavad kirjeldused.

Masingu käsitus ebausust aga ei piirdu sugugi rahvaomaste uskumuste käsitlemisega, ta taunib ka kiriklikku ebausku. Astudes vastu neile, kes kiidavad vana aega, kirjutab ta visandi (1822, nr. 3) meie maa ajaloo kohta. Siin kirjeldab ta ka muinaseestlaste usku, mis olevat sallinud kannibalismigi (praegugi olevat veel *tõutuse* paiku, kuhu talupojad «värsked ja muud vivad»). Sellest pimedusest päästis esivanemad ristiusk. Kuid kiriklik ebausk, mis vanapõlve vaimupimeduses lokkas, tõi kaasa niisugused kohutavad nähtused, nagu arvatavate nõidade põletamine (Masing esitab Viru-Nigula kirikukirjadest Kongla Anne nõiaprotsessi kirjelduse aastast 1640), ülekuulatavate piinamine, toored mõrvad (Porkuni preili ja Rõngu Tõdveni lood), kiriklik enesepiinamine jms. (vrd. 1825, nr. 50—51).

Masing astub oma nädalalehes (eriti 1822 ja 1823) vastu ka usulise fanatismi ulatuvale vagatsemisele. Ta toob näiteid, kuidas usuekstaasis märatsejad («taevakäijad» või «nõrkujad») on kas hullumeelsed või petised, kes oma taevakäikude jutustamisega või muul kombel petavad rahvalt raha või andeid ning tekitavad rahva hulgas kahjulikku segadust. Otse jumala teotuseks peab ta nn. taevakirjade paljundamist (1822, nr. 31, 32). Oma eitava suhtumisega pietismi sattus ta vastuollu vennastekoguduse liikumisega ning pidi vastavaid kirjutisi avaldama suure ettevaatusega, et mitte sattuda Tartu ülikooli uuspietistliku teoloogia fakulteedi tagakiusamise kätte (vrd. Vinkel, lk. 275). Vennastekoguduse juhid astusidki Masingu aja lehe vastu üsna aktiivselt välja, mistõttu 1823. a. vähenes tellijate arv miinimumini (vrd. Eesti kirjanduse ajalugu I, lk. 364—365).

2. 3. Masingu arvates tuleb «rummalus emmaks ja äbbausk temma tütreks arvata». Rahvas on rumal ja pime, kuid see pole tema süü, sest «et tännini temma õige õpetamise eest sedda vähematki hoolt pole petud». Vaja on koole, «kus tühja ei praggiseta», vaid õpetataks, mis talupojale vaja on (1825, nr. 47). Siit siis kasvabki välja teine ulatuslik käsitusala — r a h v a h a r i d u s e j a - k o o l i probleemid.

Oma kirjutistes on Masing järjekindel hariduse pool-
daja. Haridus on tema arvates rahva progressi põhilisi
tegureid. Meeleldi jutustab ta nendest harvadest kohta-
dest, kus head koolid töötavad (Sauga, Torma, Kuuste,
Tartu-Maarja). Kuid niisuguseid koole on vähe, nagu häid
koolmeistreidki. Oma praostkonna kohta võib Masing neid
vaid 5—6 nimetada. Ühes Tallinnamaalt saadud kirjas
(1822, nr. 50) märgitakse, et Eestimaa kubermangus on
lood rahvakoolidega veelgi halvemad, kuigi need seadust
mööda töötama peaksid. Kõige suurem puudus olevat või-
mekast koolmeistrest. Masing on samuti veendunud, et
olukord enne ei parane, kui on loodud head küla- ehk valla-
koolid, kus õpetatud koolmeistrid «vallitsuse nõu möda ja
üllemite kindla üllevatamise al» (1825, nr. 44) ühtlase
programmi järgi õpetavad. Koolmeistrite ettevalmistami-
seks teeb Masing üsna omapärase ettepaneku. Nimelt
tegid kohalikud piibliseltsid Inglismaa piibliseltsi eest-
võttel ettevalmistusi piibli stereotüüpväljaandeks, mida
kavatseti rahva hulgas massiliselt levitada. Laitnud juba
varemalt selle nõu maha (rahvas ei oska õieti lugeda, ja
kes oskabki, see ei ole võimeline piiblit õigesti tõlgendama,
mistõttu võib tulla isegi segadusi ja arusaamatusi — vrd.
1823, nr. 7), paneb Masing nüüd ette (1825, nr. 23 ja 44)
Inglismaalt saadud toetus tagasi maksta, ülejäänud raha
aga andku piibliseltsid... «selle palvega vallitsuse kätte,
et üht sesuggust koli kahhest aastast
assutada, kus noor-mehhi kihhelkonna
koolmeistriks õppetada: siis saab rahha õige
kõhta minnema, ja meie male ja temma rahvale jädavad
head ja hinda sest tulles...» Ta lisab veel ilmse iroo-
niaga: «Agga küssime veel tõsiselt: kas Inglismaa mehhed
meie nõuandmist tarvitavad, kui omma rahvale head
iggatsevad tehha? Ei koggoniste! — Meie ei õska teada,
mis neile parras ja ommane. Kuida siis meie neid ennes-
tele veddaja ks olleme võtnud? Eks meie siis issi
peaks näggema, kuhhu minna ja mis tehha? Jägo siis igga-
üks omma kodda ja maja kassima ja harrima; sinna võe-
rast ei tarvitada, temma ei tea maja visi! — Ehk, mis tõi-
sel tōise majas teggemist? —» (1825, nr. 44). Mujal aga
tutvustab ta piibliseltside tegevust, räägib misjonitööst
ning avaldab ajalehe viimases aastakäigus katkendeid
oma teoksilolevast raamatust «Täieline Ristiussõ õppetus».

Nädalalehest ilmneb paiguti, kuidas talupojad raskete

olusuhete kiuste otse ennastsalgavalt oma lapsi püüavad koolitada (vrd. näit. 1825, nr. 17).

Ent vähegi kõrgem haridus oli võimalik vaid võõras, saksa keeles. Masing aga on resoluutselt selle vastu, et maarahvas püüaks oma poegi kreiskooli, gümnaasiumi või ülikooli panna. Ta põhjendab seda eelkõige sellega, et kulutused on suuremad, kui vanemad seda arvavad ja nende jõud kannab, ja et talupojast saab ikkagi vaid poolharitlane, kes ei kõlba ei sakste hulka ega enam ka adra taha. Seesugune inimene irduvat oma seisusest ja muutuvat tarbetuks logelejaks. Seepärast pole talupojale niisugust hukutavat haridust vaja.

«Innimene, kes kui põllomees meie maal pead toidab, sel polle saksa keelt tarvis; egga sa temma sedda ka ilmiski nenda kätte, et selle kele ramatuid õtsast õtsani mõistaks: ehk, mis tarvis tallopojal kõrgemat asja teada? Eks sest kül, kui omma põldu visipärrast mõistab harrida, ja kõige talloinnimese tõe peäle õskab; kui Jummalat ja temma tahtmist selgeste tunneb; häid makele ramatuid selgeste mõistab luggeda; ni palju rehkendada, kui tallomehel rehkendamist juhtub, ja selgeste kirjutada: ning kui ta veel ni palju Jumjala lodud asjust teab, et neist Jummalat auustes õiete arvab ja äbbaussust, mis ihho ja hinge kahjuks tulleb, lahti peäseb; ning issiennesest, ja omma kutsumisest õiete arvab; siis on temmal kõik õppimise ja õppetuse hind ja kassu käes» (1825, nr. 18).

See on ilmselt kitsas ja ühepoolne lähenemine. Nagu on väidetud, johtus Masingu niisugune seisukoht 1820. a. reaktsioonilisest koolikorraldusest, samuti tema konservatiivsest käsitusest, mille kohaselt ühiskond oli suletud tervik, kus iga seisus peab oma ülesannet täitma (Vinkel, lk. 216). Viimatimainitud vaatekoht vilksatab nädalalehes mujalgi (vrd. 1823, nr. 44; 1825, nr. 16).

2. 4. Läbi nädalalehe aastakäikude jookseb ühe peateema ka majanduslike probleemide käsitlus, mis eriti koondub küll viimasesse, 1825. a. aastakäiku.

Masing jutustab elavalt kodumaise tööstuse ning kaubanduse vajalikkusest. Vabrikud on kasulikud, sest raha, mis toodetava kauba eest oleks vajalik olnud võõrsile anda, jääb sel kombel nüüd kodumaile (1825, nr. 32). Eriti kahjulikuks peab autor seda, kui toorained (näit. toorlina või -kanepit) viiakse välismaale, aga tagasi ostetakse sellest toorainest tehtud valmistoodangut (1825, nr. 34). Niiviisi

jääb maa rahavaeseks. Mida siis teha: «Mis muud, kui sedda hakkame, mis innimesed kõigil mail jo ammustki tevad, et, mis nende ma kasvatab mitte torelt ärramü; vaid sedda temmast tevad, mis temmast sünnib valmistada, ning sedda võera ma turrule sadavad minnema.» (1825, nr. 35). Teisal rõõmustab ta selle üle, et kodumaine kalevitööstus annab piisavalt kroonukalevit, mistõttu seda pole enam välismaalt osta vaja (1825, nr. 20).

Seesuguste mõtete juurde tuleb ta korduvalt tagasi. Ta soovib humalakasvatust, toetab meriino lammaste sissetoomist ning linakasvatuse laiendamist, jutustab heameelega kohalikest tööstusettevõtetest (Kunda saeveskist, 1822, nr. 50; Võisiku klaasivabrikust, 1822, nr. 2 jt.), mis annavad rahvale teenimisvõimalusi. Ta tutvustab lugejaile auru jõul töötavat riidevabrikut ja räägib sellest, kuidas vabrikud omakorda soodustavad kauplemist toiduainetega ja seega ka raharinglust, ning on sedamööda kasulikud ka maamehele: maata ja «jõuded» inimesed «... leidvad seal töed; ning vähheneb siis ka veddelejate, kirjajate ja varga hulk; peäle sedda saab palju kaubaajamist ja rahhalikumist ollema, ka põlluharrija omma põllo varrandust parrema hinna eest müa» (1825, nr. 32).

Merkantilistlikest põhimõtetest lähtudes ei näe Masing heameelega, et raha sisseveokauba eest välismaale läheks. Tuues näit. kokkuvõtteid sisse- ja väljaveost meie sadamate kaudu, on tal alati heameel, kui väljavedu sisseveo ületab. Eriti kurjustab ta siis, kui raha läheb välismaale mõne teisejärgulise tarbeaine eest. Nii pahandab ta väga kohvi sisseveo üle, sest kohv «rahha kottist pettab, ja kõhtu tühjaks jättab», see on «üks maiuse lakke ... mis pitka peäle tervist vähhendab; rammu kautab, ja naesterahvast krappiks (=lobisejaks, tagarääkijaks — J. P.) teeb, kui seda ühheskous on rüpanas» (1825, nr. 47).

Majandusliku arenemise olulisi tegureid on Masingu arvates ka kaubanduse õitseng. «Kus sesuggust kaubaajamist on, sinna langeb õtsata rikkust ja varra kokko ja tulleb tuhhande tuhhandetele (miljonitele — J. P.) sennest head ja kassu; agga kus kaubaajamine maas on, seal on ka kõik assi maas, ja lähheb üks lin ehk ma kolledaks» (1823, nr. 31).

Kogu maad toidab aga põld. Talupoeg peab usinasti töötama, aga ka ennast harima, sest: «Kes muud kauge- mad polle näinud, kui omma kirri[ku] torni ja omma mõisa

korstnad, ning kelle tundmine laiem ep olle, kui temma õue-ma, se on ühhe mulla mutti saarnane, kes omma mutti hunnikud kõigeaks ma-ilmaks ja ainsaks tunnetavaks asjaks arvab ning omma mõistmise kitsuses, kõik laiemad tundmist ärralaidab» (1821, nr. 23).

Et meie talupoeg oma rumaluses veel õieti kaubelda ei oska, et ta ennast oma lihtsameelsuses kergesti petta laseb, selle kohta toob nädalaleht korduvalt näiteid (vrd. 1821, nr. 35).

Masingu majandusprobleemide käsitust analüüsid on õigesti märgitud, et Masingu vaadete kohaselt tähendas riigi rikkus ka iga tema liikme heaolu. «Ja vastupidi: et majanduslik edenemine saab teoks kodanike aktiivsuse kaudu, siis leiab Masing maiste hüvede taotlemise täiesti õigustatud olevat ning sõitleb niisuguseid «rumalaid jampsijaid», kes ilmalikku head põlgavad...» (Vinkel, lk. 213). Raha mõttetu kogumine, selle sukasäärde ja maa alla peitmine on Masingu arvates mõttetu. Talurahva säästude tarvis soovitab ta asutada talurahvapanga.

Masingu seisukoht on, et iga inimene peab kasulikku tööd tegema. Seepärast suhtub ta vaenulikult iga liiki «veddelejatesse», laadakomödiantidesse ja ka neisse, kes ilmalikku elu ja tööd halvaks pidades palvetundides aega viidavad ning koduse majapidamise unarusse jätavad.

3. 1. Lisaks eeltoodud probleemide ulatuslikumale õpetlikule ning rahvavalgustuslikule käsitlusele võime lisada väga mitmekülgeid kirjutisi, mille põhiline eesmärk oli eeskätt talupoja teadmiste rikastamine.

Märgime siin kõigepealt geograafilisi kirjeldusi. Sellel alal esinevad palad tutvustavad maamehele ligidasi ning kaugeid paiku. Esimeses aastakäigus leiame näiteks ülevaateid Liivimaast (looduse kirjeldamine, administratiivne jaotus, linnad, elanike arv jms.), Liivimaa järvedest (Peipsis olevat üle kahe sülla pikkusi sägasid, kes lapsi söövad), Saare- («Kurre-Saar ehk Sarema») ja Muhumaast, Kuramaast, Narva linnast. Artiklis «Saremaast ja sennest, mis temmast kui head tulleb kita» (1822, nr. 26, 28, 31, 41) jutustab Masing sealsetest uudsetest korraldustest ja üritustest (maalaatsaret, vaestekoda, vaestevili, melioratsioonimagas, hunditapupreemia jms.), mis eeskätt Liivimaa viitsekuberneri Campenhauseni initsiatiivil ellu viidi ning millest Masing soovitab eeskuju võtta. Eraldi kirjatükid leiduvad nädalalehes 1825. a.

Kamtšatkamaa, Koola poolsaare ning Soome kohta. Kuid lisame, et sageli kaasnevad vōōramaiste sõnumitega ka vastavad geograafilised teatmed.

Masingu ideoloogilisi tõekspidamisi peegeldavad teatud määral tema kirjutised ajaloolistel teemadel («Meie ma ennemuinatsist asjust», «Vanna põlve aeg ja tännine aeg», «Mällestamised Prantsuse-sōa ajast» jmt.).

Kōigepealt on Masing veendunud ajaloolise progressi olemasolus. Seepärast on vāär vāita (nagu seda vanemad inimesed tegid), et vana põlve aeg oleks parem olnud, kirjutab ta. Et rahvas kiitvalt mällestas veel «head rootsi aega», siis selgitab toimetaja, et see aeg kaasajaga võrreldes ei olnudki nii hea: just sel ajal oli palju nõiaprotseesse, maad laastasid alatised sõjad, nālg ja katk. Alles Vene riigi alla saamine on taganud maarahvale pikema rahupōlve. Vanal ajal oli rohkem pimedust, toorust, ebausk.

«Rākigo kül mõnned vannad tuddid, ja kulutagu sedda ahjo taggand, et ennemuinatsel ajal, ja nende nore ea pävil innimesed parremad, ja kōige asja polest parrem luggu olnud; siis se õmmetige tōssi ei olle, sest vannukesed ei tunne meie ellopōlve, et nende rammotus neid kõrvale heitnud, ning sellepärast kaebavad nemmad selle ue põlve ja temma rahva peäle; laidavad sedda, ja mällestavad armsa iggatsemisega kaddunud päivi taggasi, et nendega kōik nende rōmud, ja lustid, nende rammo ja jõud, ja nende tutvad ja sõbrad kaddunud. On neil siis iggav ellada; agga iggavus tūdditab, ja nurriseb siis see, et sūdda sellega ei taha leppida, mis nüüd on.

— — — Kuis nenda, siis ärge laitekem maailmad, egga ärge ohkagem asjata, et ütlete innimesed on neil pävil üllekätte ja hukkaminnemas: ollid nemmad kül ennemuiste palju õelamad ja pahhemad, nüüd kümme kõrd parremad...» (1823, nr. 19).

1812. a. Isamaasōja kirjelduses käsitab Masing Napoleoni kui rōöv vallutajat, riisujat ja rōövlit (muide, kirjutisest selgub ka, et mõnel pool loodeti seda, et Napoleon toob kaasa elukorra kergendamist, vrd. 1822, nr. 13) ja tunneb uhkust Vene riigi jõu ning võimsuse üle. Masing on meie ajakirjanduses üldse esimesi, kes poolehoiuga vestab Vene riigist ja selle ajaloost. Kāsitades riigikorda ning valitsust jumalast antuna, suhtub ta hukkamōistvalt Prantsuse kodanlikku revolutsiooni, millega kaasnes oht, et see

segab ära mitte ainult prantsuse, vaid kogu maailma rahva ning selle usu (1822, nr. 47).

3. 2. Mitte vähem olulised pole Masingu sõnavõttud looduste aduse alal. Pastorina vaatleb ta küll loodust kui jumala tarkuse ning vägevuse tõendit, kuid tema käsitus on ometigi materialistlik ning oma aja teaduse tasemel. 1822. a. nr. 43—46 tuuakse ära ilmselt Linné'st lähtuv loodusriigi klassifikatsioon. Ajaleht selgitab päikese- ja kuuvarjutuse olemust, tõestab meresõitjate kogemusi ette tuues seda, et maakera on ümmargune, kirjeldab meteoriite, tulemägesid, lumelaviine, seoses rahvauskumustega vaadeldakse vaenuköit ja nõmmikut (*Coluber Chersa*), jutustatakse pääsukestest, kes ennast sügisel uputavat, kõneldakse ämblikust ning koera erakordselt arenenud haistmismeelest. Mõnigi kord leidub viiteid vastavatele käsitlustele «Pühhapäva vahheluggemistes». Üsni kuid katkendeid sellest rahvaraamatust leidub ka nädalalehes.

Sageli liitub vaatlusega Masingu enese siiras huvi käsitletava vastu. Näiteks kirjutab ta imepisikesest «massakast» mägarast (*Furia infernalis*), keda arvab elavat ka meil, ise kahetsedes, et: «Olleks meie tervis minneval suvvel kindlam; heina ajal ilmad sojemad, ja meil ennesel rohkem aega olnud: siis olleksime issi pävast ehk kahhest metsa läinud, et neid ellokaid silmat nähtavalt tunda sada...» (1825, nr. 11).

Masing on esimene, kes meie ajakirjanduses juhib tähelepanu niisugustele loodusharuldustele, nagu iidsed hiiglatammed (1823, nr. 34, 50), sõitleb röövpüüki Peipsil (1823, nr. 9), võtab sõna metsalaastamise vastu (1825, nr. 28—30). Muuhulgas soovib ta kasvatada suure kasvukiirusega remmelgaid, konkreetse arvutuse varal näitab ta, et peergude põletamine läheb kallimaks kui õlilambi kasutamine.

Sageli seguneb kirjeldustes reaalsus rahvapärimate, uskumuste ning fantaasiaga, mida toleaeagne teadus veel kummutada polnud suutnud. Nii leiame nädalalehes lugusid, mis jutustavad näiteks meremadudest, inimese kõhust väljaopereeritud maost, «mis poolkolmat jalga pitk, ja pooltõist tolli keskpaigast paks olli» (1822, nr. 33). Riia all jõel läks laev isesüttimise tõttu põlema. Seletades ja selgitades seda loodusnähtust mitmete (ka omaenese tähelepanekuist saadud) näidetega, viib Masingu jutt lõpuks

välja selleni, et joodikud — peamiselt küll viinaarmastajad naised — võivad iseenesest põlema süttida ja sootuks ära põleda. «Sesuggusid juhtumisi on Inglis-, Prantsuse-, Itali- ja Saksa-maal ajoti paljogi olnud,» vestab Masing tõemeeli, «viimsest veel iljaaego Berliini linnas, kus üks vanna rikkas naesterahvas omma vodus issiennesest söeks põlles, egga muud järrelejänud, kui agga pool pea, ja mõllemad jallalavvad» (1825, nr. 42). Toimetaja palub teatada, kas meiegi maal niisugust asja on tähele pandud.

3. Üht-teist pakub nädalaleht ka teadus- ja tehnikaalaste uudiste kohta. Vestetakse piksevardaist, «pitksilmadest» ehk kiikritest, mille abil saab muuhulgas selgesti näha, et kuu peal on mäed, mitte sauna minevad vanamees ja vanamoor, nagu rahvajutt räägib. Üsna pikk jutt on gaasist, kus seletatakse, millest tekivad virvatulukesed, ja mis viib lõpuks välja õhupallide ning «auro-aetavate» laevadeni. Jutustatakse ka paberivalmistamisest ja trükikunstist.

3. 4. Üsna mitmekülgne on praktiliste õpetuste ja nõuannete osa nädalalehes. Esijoones väärivad märkimistervishoidlikud nõuanded, mille kõrval avaldatakse ka vastavasisulised ametlikud korraldused. Visalt propageerib Masing rõugepanemist, kõneleb leetritest, aadrilaskmisest jne. Korduvalt võtab ta lehes sõnanna pika minestuse kohta, hoiatades, et varjusurmas olevaid inimesi ei tohi ennatult matta. Mitmes numbris on juttu sellest, kuidas ravida neid, keda marutõbine koer või hunt on purenud ja kes seetõttu on haigestunud «vejällestuse» tõppe. Ta on kuulnud Tarvastu talumeest Saare Tõnist neid haigeid edukalt arstivat ja tutvustab viimase ravimenetlust ka lugejaile. Hiljem (1823, nr. 20) teatab ta, et Saksamaa professoridki olevat Saare Tõnise arstimisviisi heaks kiitnud (teade Tõnisest läks ühe Tartu professori kaudu Saksamaale). Samuti toob ta ära ühelt tuttavalt Läänemaa pastorilt (Mickwitz) saadud ravivõtteid, kõneleb sellest, kuidas venelased seda tõbe väldivad. Veelgi rohkem: ta ravib ise marukoera puretud lapsi Äksi kiriklas ning teatab lehe kaudu ravi positiivsetest tulemustest. Muide, Jannsen oma «Perno Postimehes» (1858, nr. 29) käsitleb taas «vejällestust» ning kordab osalt Masingu lehes toodud raviviise (muuhulgas Mickwitzi menetlust).

Masing märgib kahetsusega, et paljud maainimesed

teavad mitmeidki kasulikke ravimeid, aga ei anna neid teistele teada. Näiteks olevat üks Kaiavere talupoeg 1769. aastal kindral Roseni kahe päevaga paelussidest vabastanud, aga kasutatud ravimeid ta ei olevat avaldanud, sest ta oli vaikimisvandega seotud.

3. 5. Maja- ja põllupidamise-alased nõuanded on juhuslikumat laadi ja kirevad oma teemaderingi poolest. Siin on juttu humala- ja kartulikasvatusest (kusujuures jutustatakse ka selle kultuuri toomisest XVI saj. Drake'i poolt Euroopasse, samuti jutustab ta enda tähelepanekuist kartulikasvatuse leviku kohta Eestis XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul). Mitmete loomahaiguste (sigade kurgutaud ja kärnad, loomataid, punatõbi jms.) vastu teab leht head nõu juhatada; õpetatakse, kuidas rukkiussi, maa- kirpu, kilki ja mutti hävitada, kuidas ube ja herneid maha teha ning viimaseid «tümmax keta», kuidas paremini sütt põletada ning nõgeseid loomatoiduna kasutada. Ta soovib peergude asemel lampi. Õli saamiseks soovib ta kasvatada õlinaerist, tahti saab teha osjast (1825, nr. 39).

1823. aastast peale hakkab Masing huntidele «sõdda teggema». Ta õhutab talupoegi ja mõisavanemaid hunte hävitama, viidates sellele kohutavalt suurele kahjule, mis huntide hävitustöö kariloomade seas on teinud. Masingu andmeil hävitasid hundid ühe aastaga ainuüksi Tartumaal koduloomi kokku 73 961 rubla väärtuses. Lisaks sellele puresid hullud hundid hulgaliselt inimesi (nii pures 1821. a. hull hunt Karulas 33 inimest, kellest 20 suri). Mõnigi kord takistas ebausku hunte hävitamast. Nii jutustab Masing kahest hundist, kes Torma, Kodavere, Laiuse, Palamuse, Äksi ja Tartu-Maarja kihelkonnas jaanist mihklini olid üle 50 inimese ära söönud. Neid ei püütudki hävitada, sest rahvas pidas neid libahundipaariks — meheks ja naiseks (1822, nr. 1). Ka Masingu võitlus huntide vastu oma ajalehes ei kulgenud sugugi vastuseisuta, kuigi kubermanguvalitsus seda toetas: «... sest ei olnud meie ammustki veel huntide peäle laskmas, kui jo kõigilt poolt, meie enneste peäle hakkati laskma, ja, kui ei püssi juhtund käekõrvas ollema, kivvidega meid katsusid lopida» (1825, nr. 28).

4. Masingu nädalalehte tuleb pidada ka kirjanduskriitika ja bibliograafia rajajaks eesti ajakirjanduses. Vastav aineestik on koondatud peamiselt rubriiki «Kirja ja õppetuse asjust» või «Kirja asjust». Selles

rubriigis avaldas toimetaja ilmuvate raamatute nimes-
tikke ning lühikesi annotatsioone, samuti ka teateid trükis
olevate teoste kohta. Ka mõned «Teädaandmised» (eriti
viimases aastakäigus) on analoogilise sisuga.

Ulatuslikumaid retsensioone on ajalehes siiski vähe.
Need puudutavad peamiselt talurahvakalendrid, kritisee-
rides niihästi nende kehva kirjanduslikku osa kui ka kee-
lelisi puudusi. Näiteks märgib ta 1823. a. Dullo kalendri
kohta, et see olevat «hirmsa kele raiskamise visi kirjutud»
(1823, nr. 11); 1825. a. Dullo ja Gresseli kalendrite kohta
ütleb Masing: «Mõllemist ramatukessist ei olle luggu,
egga sa üttelda, kumb neist tõisest sandim on. Luggemise-
sed, mis tahha õtsa lissaks antud, on kõikipiddi vaesed:
muist kele polest liig viggased; muist üsna vallesegga-
sed...»

Kokkuvõte on hävitav: «Nikaua kui pookbindrid ja
trükkijad nenda, kuidas agga issi tahtvad, kallendri rääb-
balaid turrule saatvad minnema, kulamata, kas kaup hea
vai kõlbmata; ja ni kaua, kui nemmad luggemisi, mis
kalendrisse trükkitakse, seält ja teält kokkokirjavad
(= kerjavad — J. P.), ehk rubla ehk kahhe rubla eest
kolipoisikestest laskvad kirjutada, kuidas mõnni aasta teed
(mõne aasta eest — J. P.) Tartus sai ollema, ning ehk
vahhest nüüd ka Tallinnaski olnud, ni kaua kui kalendri-
tega luggu nenda jääb, ei sa meie rahval kõlbavat kalend-
rit ollema, kui need rääbalad, mis tännini Tallinnas välja-
tulnud: agga on se üks pahha luggu, mis avvalikuks kah-
juks tulleb arvata» (1825, nr. 10).

Masingu kriitika kalendrite kohta lähtub sellest — ja
igati õigest — seisukohast, et kalender peab maarahvale
olema populaarne nõuandja, sisukas rahvaraamat, mis
oma suhteliselt suurema levikuga suudaks mõndagi ära
teha rahva valgustamiseks. Kriitika nagu püüaks ka luge-
jas kasvatada nõudlikkust kalendrite suhtes, mis sunniks
kalendritegijaid oma toodangut parandama. Mõningal
määral tuleb muidugi arvesse ka puhtsubjektiivne suhtu-
mine: Masing ise toimetas samuti rahvakalendrid (mida
ta soovitab) ega suhtunud seetõttu hästi konkurenti-
desse (kelle toodang objektiivselt võttes küll ei küündinud
Masingu tasemeni). Masing on koguni selle poolt, et
kalendrite taset ametliku kontrolli teel tõstetaks (1823,
nr. 12). Kalendrite kohta võttis Masing sõna ka saksa-
keelses ajakirjanduses (vt. Anvelt, O. W. Masingu kaas-

tööst... (lk. 595). Masingu kriitikat tuleb kõrgelt hinnata, sest see jõudis rahvani.

Märkida tuleks ka pikemat kirjutist «Trükkitud kirri» (1823, nr. 36—38), mis annab ülevaate eestikeelse kiriku-kirjanduse tekke- ja arenguloost. Artiklit võib vaadelda kui üht esimest eesti kirjandusajaloo visandit algusaegadest kuni eestikeelse piibli ilmumiseni.

«Marahva Näddala-Lehhes» on põgusalt puudutatud ka eesti keele probleeme. 1822. aastakäigus (nr. 48, 49) kõneleb ta eesti murdeist (ka sugulasrahvaist), selgitab, mis on külakeel ja mis kirjakeel. Vaja on ühtset, haritud kirjakeelt, milleks põhja-eesti kirjakeelel on rohkem eeldusi. Polevat mingit alust väita, et lõuna-eestlased põhja-eesti kirjakeelt ei tunne. Masingu ülalmärgitud kirjutis ilmus suurte tsensorikärbetega, sest viimane ei pooldanud Masingu seisukohti lõuna-eesti kirjakeelest loobumise kohta. Mõningaid teisi märkusi keeleliste küsimuste kohta leidub ajalehes mujalgi. Näiteks 1821. a. nr. 6 viitab ta eesti keele kirjaviisi segasusele ja poolikusele. Järgmise aastakäigu seitsmendas numbris põhjendab ta välte ja palatalisatsiooni märkimiseks loodud eri märkide tarvituselevõttu, samuti selgitab ta ka õ-tähe vajalikkust. Neid märke (vrd. *kanna* 'kana'; *kánna* 'kanna'; *tal* ' (hobuse-) tall') kasutab ta ka oma nädalalehes. Pastorid suhtusid Masingu ettepanekusse enamikus eitavalt, maarahva hulgas aga leidsid need poolehoidu (vrd. Kask, Võitlus... , lk. 30—31). Et päevakorda oli kerkimas perekonnanimede valimise küsimus, siis soovitab Masing eestlastele eestipäraseid perekonnanimesid võtta.

Nädalalehes on ka mõned etümologiseerimiskatsed (Tallinn <*Tani-lin*; Riia <*ri* on «Ria nimme hakkatus», sest seal oli kaubaait, mida *Rieks* kutsuti; Tartu <*tatari*, sest siin olevat tatarlasi elanud).

5. Lõpuks mahuvad vaadeldavasse ajalehte ka ilukirjanduslikud palad, milliseid sagedamini kohtame esimeses ja viimases aastakäigus. Need on peamiselt didaktilise eesmärgiga, valdavalt allegoorilises vormis kirjutatud lood. Juba ajalehe esimene number toob lookese «Arm jõuab enam kui hirm», milles kirjeldatakse päikese ja tuule tuttavat jõuproovi rändaja mantli kallal. Leidub anekdootlikke lugusid («Rummal ussub kõik», kus rumal usub, et lund saab kuivatada ning soola hulka segada; «Wessi teeb immet, kui naesed sedda suus peavad», kus

naljaobjektiks on naiste haugutamishimu; samuti sari anekdoote Peeter I-sest) ja erakordseid juhtumeid käsitlevaid palasid, millel on tugev moraliseeriv tendents. Näit. «Head tassutakse õigede kätte» (1821, nr. 52), kus jutustatakse õiglasest ja heategijast juudist, kelle heategu tasutakse samaga. 1821. a. nr. 36—37 on avaldatud pikem jutt «Maddi Rein». Selles on kirjeldatud vaeslapse Reinu elukäiku. Ausast ja töökast Reinust (kes, muide, ei olnud liigvagatseja-palvetundides käija!) saab taluperemees. Ta abiellub õnnelikult oma südamehäält järgides, lükates tagasi mõisahärra poolt pakutud mõrsja. Heasüdamlik Rein võtab enda juurde kasvatada neli vanemateta jäänud naabrilast, kuigi ta oma naisel on viies laps tulekul. Loos leiduv suuremeelne mõisnik viib ellu idee: kellel on hea süda, sellele tasutakse heateoga. Vastukaaluks Reinule esineb toores ja südametu aidamees.

Üldtuttavaks oma rahvapärases variandis on saanud lugu Vändra metsa karudest, mis Masingul esineb hoopis teises sõnastuses valmina «Päts» (1821, nr. 3—4). See on saksa luuletaja Chr. F. Gellerti valmi «Der Tanzbär» Masingu poolt tunduvalt ümbertöötatud variant (vrd. Vinkel, lk. 278), milles allegooriliselt jutustatakse rahvaalgustaja tänamatust saatusest: Vändra metsa karudele ei meeldi, et maad- ilma näinud Päts neist targem on, nad murravad ta ära. Moraal:

«Sedda iggal ajal nähtud,
et sell' ikka vaeva tehtud,
kes kui targem tõega,
rahvast püüdnud valgusta.»

Selles traagilises lõpus peegeldub Masingu enda kui rahvaalgustaja kibestumus, kui ta jõupingutustele vastati vaenuliku vastuseisuga.

Teistest luuletustest võiks ehk esile tõsta «Leikuse laulu» (1821, nr. 29), milles väljendub üsna ilmekalt autori seisukoht talupojale jumalast antud osa kohta. Esimene stroof paelub oma lihtsa, kuid ilmeka ning erksa tööpil-diga:

Sirbi ees on kõrrekest,
salve saame viljukest.
Välgo! välgo! sirbikene,
enne kui saab vihmukene

kodomaile sundima,
leikust polel' jättama.
Aitko Jummal vihhud hakki,
tehko ikka pallav pakki!
Pöllutöed teeb iggamees
omma palle higgi sees.
Nenda Jummal sedda lonud,
laiskus polle õnne tonud:
olgo siis ka põllomees,
virk ja vagga tõemes!

Lehes on trükitud ka mõnigaid kirjasaatjate värsi-sepitsusi. Nii on avaldatud Kõrendo Kaarli (Reinvald) vaimulikke värsse ning ülistuslaul Aleksander I-le. Riimkõnelised on ka nädalalehes ilmunud sõnamõistatused, mis mõnikord on üsna ilmekadki.

6. Iga ajaleht on oma ajastu peegel. Ta võib mõnikord olla küll kõverpeegel, aga peegel on ta ometi. Nii või teisiti on ta seotud ajastu elu ja selle arenguga, temas heiaastuvad läbi toimetuse prisma murdudes elu enese poolt püstitatud probleemid. Ajalehes avaldatud lihtne informatsiooni kätkeb endas killukest üldisest ja on seega samuti kaasaja tegelikkuse peegeldaja. Seetõttu võime öelda, et iga ajaleht on järelopõlvede jaoks ajaloolallikaks.

Masing ise ütleb: «Kui meie Näddala-lehhest mitte muud head peaks ollema; siis õmmetige sedda temmast arvame heaks tullevad, et nisuggused asjad, mis kui mällestamise ja teadmise väärt asjad meie maal sünnivad ja juhtuvad, kõikipole kuluivad, ja õppetuseks jävad.»

Vaadeldavat ajalehte jälgides huvitab meid esmajoones küsimus, kuidas on selle veergudel leidnud kajastamist talupoega elu. On selge, et talupoegi puudutavad teravad ühiskondlikud probleemid ei leia Masingu ajalehes otsesõnalist arutlemist ega lahendamist. Tolleaegses olukorras oleks see võimatu olnud. Niisugused probleemid, nagu ka talupojaelu kogu ränkraske viletsus, peegelduvad nädalalehes vaid kaude.

Et talupoeg oli harimata ja seetõttu igal elualal väga kinni vanas, et ta oli ebausklik, et teda püüdsid petta kõrtsmikud ja kaubasaksad — see kõik selgus suurelt osalt juba eelnevast vaatlusest. Kuivad demograafilised statistikaandmed jutustavad, kuipalju lapsi niitsid maha

taudid (seepärast siis ka Masingu väsimatu selgitustöö rõugepanemise kasuks). 1822. a. tabas maad järjekordne ikaldusaasta. Ainuüksi Riia (Liivimaa) kubermangus suri nälga 10 952 hobust, 25 159 veist, 19 003 vasikat, 84 749 lammast, 11 102 siga... Mis tegid vaesed teoorjad? Selle kohta ei ole ainustki rida, kuid järeldusi pole meil vist raske teha.

Sõnumitest loeme, kuidas järelevalveta lapsed uppusid kaevudesse, et peerutuledest süttisid tared, et hundid murdsid tuhandete kaupa kariloomi ning ründasid inimesi: «Sedda maad polle ilmas, kus aastati ni palju rahvast ja lapsi kaevu uppuks ja ni palju tullekahju olleks, kui meie Riia ja Tallinna kubermangus,» väidab Masing (1825, nr. 38).

Korduvalt on nädalalehes lugeda, kuidas talupojad oma kodukohtadest kargu on läinud, peamiselt küll Venemaale. Näit. võime 1823. a. nr. 47 lugeda:

«Tartust 5 damal Oktobril. Tännini on Ma-kohtus jo peäle kolm sadda innimest ülleskirjutud, kes kui hulgused Venne-maal veddelenud, ja seäl ja täel asset piddanud, agga nüüd väljasunnitud omma perris paika taggasi tulnud, muist ka taggasi veetud. Tulleb Üllemvallitsejale suurt tänno kõigest süddamest selle armo eest anda, et sedda mõnnusat käsku hulguste ja nende varjamise pärrast antud: saab nüüd hobbose vargus ja mu risumine lõpma! Olli sedda kül seie ajani paljogi.»

Toimetaja on seaduslikkuse poolel, kuid pole raske läbi näha, et lusti pärast ei lahkutud kodupaikadest: selleks sundis väljakannatamatu olukord. Näärpäeval 1823 võtab toimetaja manitsevalt sõna seoses 1819. a. talurahvaseaduse elluviimisega*. Selgub, et uue seaduse ümber on rahva hulgas palju kuulujutte, otsekui poleks kehtimahanud seadus mitte see õige, keisri poolt antud seadus. Selgub, et talupojad tahavad teo ja maksu vähemaks jätmist. Artiklis selgitatakse, et see olevat mõisavanemail võimatu. Veel levib kuulujutt, et kes kolmeks aastaks

* Vastavalt seadusele «vabastati» Liivimaal pool taluperemehi 1823. a. jüripäevaks, teine pool järgmisel aastal, sellele järgnes teenijasrahva vabastamine. Artikkel «Näärpäval» on kirjutatud Masingu poolt kindralkuberner Paulucci soovil; Masing ise nimetab seda oma kirjavahetuses «ametlikuks artikliks», mistõttu on võimalik, et selles ei tarvitse kajastada Masingu enda seisukohad (vrd. Anvelt, Ühest ametlikust artiklist, lk. 562—563).

vanale kohale jääb, muutub taas pärisorjaks. Kuid mis kõige halvem: «Veel tõised on sedda lobbinad teinud, et kui tallopoega priiks lastakse, et siis ka maad, mis seie ajani temma käes olnud, temmale periseks piddid jäma: kelle eest ei teggu tehha, ei maksu maksa, egga muud middagi tarvis anda.» See olevat otsene mässujutt: «Kes siis sedda rägib, et maid priikslastavale kasa anda: se on ötsekõhhe nuhheldav mässamise teggija, kes meletumalt Keisri vasto rägib, ja hukkamõistetavaks saab.» Kes omavoliliselt kohtadelt ära lähevad, satuvad samuti kui «mässamise teggijad surekohto ja temma nuhtluse alla» (1823, nr. 2). Talurahva ootused maa, selle kõige peamisema järele, tema pettumine seaduses, mis maaküsimust ei lahendanud, ning sellest kasvav rahutus — kõik see on siit väga selgesti välja lugeda.

Viitamisi on juttu isegi mässumehest Prunta Madisest (1821, nr. 30).

Et teenijasrahva olukord pidi mitmelgi puhul otsemeeleheiteni viima, seda võib lugeda mitmest sõnumist (näit. 1821, nr. 14; 1822, nr. 12 jm.), kus kirjutatakse teenijatüdrukutest või karjapoistest, kes kättemaksuks oma leivavanemate talule tule räästasse pistsid. Niisuguseid teateid on seevõrra rohkesti, et need tingivad lõpuks toimetaja manitseva üldistuse.

Nurisemiseks aga polevat meie taluinimesel põhjust, sest mujal elatavat halvemini. Inimesed, kes muust maailmast midagi ei tea, ei oska ka oma elujärje üle õigesti otsustada. Näiteks pole šoti talupojal õiget elamut ega leiba. 1823. a. mihklilaadal imetleb Masing laadal müüdav hobuste hulka ning leiab, et meie maa on õnnistatud maa. Maamees olevat kõige ausama seisuse mees, keda jumal teiste toitjaks seadnud. Talurahvas peab endast ja oma tööst lugu pidama. Kui meie talumees on mõistlik ja «holelik majamees», siis olevat tema elu palju jõudsam kui teiste maade talupoegadel. Ajaleht kirjutab: «Saksamaal lähheb perrenaene, suur korv seljas, tuikese- ehk kannapöögadega turrule, ehk viib ommas korvis põrsaid ehk juustu, kalikaid ehk kapsta päid, ehk mis temmal juhtub, linna kaubale: meie maal lähheb vabbadmehhegi naene vankri peäl istudes omma kaupa turrule vima. — — — Spanja-maal (Hispaanias — J. P), Majorka ja Minorka saarel, panneb tallopoeg orrikat ehk emmist sikkuga adra ette, kui põldu lähheb kündma; meie maal on tallomehhel,

Jummal tännatut! paar härgi ehk hobbone adra ees käimas» (1823, nr. 44). Tõepoolest, nii see võis ju olla, kuid ega sellest meie talupoja elu kergemaks läinud. See-suguse pildi maalimine pidi, mõistagi, nurisejaid taltsutama. Kui seda vaja oli teha, küllap siis oli ka nurisejaidki.

Eelnevalt oli toodud vaid mõningaid näiteid, kus aja-leht kaude peegeldab talurahva elu või püüab sellele hinnangut anda. Hoolikale ja süvenenud uurijale on «Marahva Näddala-Leht» heaks ja omamoodi asendamatuks allikaks XIX sajandi alguse eesti talupoja elu-olu tundmaõppimisel.

Samavõrdselt pakub nädalaleht huvitavaid fakte m a j a n d u s - ja kultuuriloo alalt. Olgu sellegi kohta paar näidet. Nädalalehes on juttu näiteks Wrangeli (1823, nr. 22) ja Krusensterni (1821, nr. 11) ekspeditsioonidest, kõneldakse Haapsalu «merre limmast» (1823, nr. 34) ja Tartu lähedale kukkunud meteoriidist (1821, nr. 33, 34). Saame teada, et 1774. a. oli veel suur asi, kui mõisa aiast saadi 5—6 vakka kartuleid (1821, nr. 49). Krahv Stenbock Hiiumaal tegi katset mereveest soola saada (1823, nr. 29), korduvalt on juttu meriino lammaste kasvatamisest Saare- ja Hiiumaal (1825, nr. 18). Vist esmakordselt meie mail hakati kartulist viina ajama Võrumaal Vainla mõisas (1825, nr. 32). Väga huvitavad on igal aastal ilmunud ülevaated kaubaliikumisest Liivi- ja Eestimaa sadamais, samuti andmed turuhindade kohta. 1825. a. numbrates leiame üksikasjalikke kirjeldusi suurest veeuputusest Peterburis, mis kajastub teatavasti Puškini poemis «Vaskratsanik». Huvitav on lugeda Saaremaa kalameeste-merehädaliste eksirännakuid, mis ulatusid Taanimaani ja lõppesid õnneliku naasmisega: «Kui Saremale saime, andsime Jummalale tänno, ja omma male suud» (1822, nr. 14). Tartu ülikoolile toodi postitõllaga Riiast «õppevahendeid» — laipu anatoomikumis lahkamiseks (1823, nr. 15). 1821. aastal rookis 400 meest Pärnu, Navaste ja Emajõge, et seda veeteed laevatata-vaks teha (nr. 11). Masingul on olnud õnn olla esimeseks (ja viimaseks!) eesti ajakirjanikuks, kellel oli võimalik «intervjueerida» inimest, kes oli üle elanud suure katku: «T a r t o m a a l, Eekse (Äksi — J. P.) kihhelkonnas ja Kärkna vallas, surri minneva Marts'i ku 7 damal päval Leppikvälja Jago lesk Marri; se olli peäle 120 aastat van-

naks sanud. Sure katko ajal (1710) olli ta ühheksa ehk kümme aastane tüdrukukene olnud ja omma emma katku nähnud surrevad; ning et külla hopis kolledaks ja tühjaks sanud, polle keddagi leida olnud, kes tedda olleks matnud, ja olli temma surno kehha siis sinna jänud, kus ta hinge olli heitnud. Et ei kuski pool laggedal maal innimese varju polle ei nähha egga kuulda olnud, olli tüdrukukene ühte metsperrese tahtnud minna, agga kui perre-mees tedda kaugelt näinud sinna tullevad, olli ta aia peält tedda kirvega ähvardand, ja keelnuud sinna tullemast; õmmetige olli ta armo pärrast temmale kõhta nimmetand, kus igga hommiko pärrast pävatõusmist omma toidust pididi leidma, ja käskind sedda võtta, ja kõhhe ärraminna. Muud ennam ei teadnud ta oma ennemuinatsist ellopävist räkida» (1825, nr. 2).

Masingu kaudu teame ka tõenäoliselt esimese eestlase nime, kel oli õnnestunud tutvuda lennuasjandusega. Tõsi, XIX sajandi algul ei olnud veel lennukeid, olid õhupallid, ja neid oli näinud Napoleoni sõdadest osavõtnud maamees Prussa Mart Prantsusmaal sõjavangis olles. Esimesena tõi ta kodumaale ka seni tundmata sõnad *aerostaat* ja *aeronaut*. Ajaleht kirjutab:

«Sohveiski rüggemendis, mis mitto aastad Rakvere makonnas seisis, olli üks krenadeer, kes Prantsuse vangis olli olnud, temma nimmi olli Prussa Mart, ja temma venne nimmi, Martin Prussakov, agga ei mällestä meie ennam, kust vallast ehk kihhelkonnast ta perris olli; sesamma mõistlik innimene, kes poolkolmat aastad Parisi linnas olli, ja kedda seäl kolis, kus nori peälikuid õppetati tulelaevokestega targaste üllesminnema, selle tarbeks prugiti, et kõisi kinnipiddamas olli: sesinnane hea mees, kellest kõik peälikud suurt luggu piddasid, ja meie tedda temma targa mele ja selge süddame pärrast, vägga armastasime, ütles meile: need pallid, mis omma allripuva korvikestega ülleslähhevad, nende nimmi on aerostat; ja mehhed, kes selle peäle on õppinud, nendega tule (tuule — J. P.) peäl sõitma, nende nimmi on *aeronaut*, sedda tean, ütles innimene, sest et sedda igga päev ollen kuulnud» (1822, nr. 23). Spordiajaloolasi võibolla huvitab fakt, et omal ajal olevat kuulus jooksumees (tõsi küll — elukutseline lööper) olnud üks Kiltsi valla mehi, Lausi Jüri, kes elas tänu oma karsketele eluviisidele saja aasta vanuseni, säilitades seejuures hea tervise

M a r a h w a

N ä d d a l a = L e h t.

April ku 11 päwal.

 On lubba antud erüllida.

 Eihwlandt-, Eesti- ja Kurama üllema wallitsuse nimel:
 Staatsrath und Ritter G. Ewers.

T e ä d u s e d.

Tartust. Innimesed, kes selle peäle õppiwad, et kui tohtrid ja welskärid haigid arstida, ja nelle nende ihho waemas kergitust fata, ja neid terweks aidata, peawad wägga paljo õppima, mäistma ja teadma, kui kõibawad ommal kõhhal tahtwad olla. On neil siis ka sedda häddast tawis, et teadwad, kuidas innimese ihhu seest lodud, ja peawad nemmad siis sedda wähhemat sonekest ja paelukest; kõi luud, mis innimese kehhas on; kõi sissikõnnad, nende asset ja nende tõed ja reggemist arateadma ja tundma. Et sedda tundmist sada, wõdetakse surnokehhad lahti, ja näidatakse õppijatele igga päw Anatomi peäl, kuidas Jummal innimest seest lonud ja ehhtand; ja on selleparrast, et ilka surnokehhasid olleks näida-

10a ja 10b. Kultuurilooliselt huvitav kirjutis «surnupostist» Riia ja Tartu vahel.

ta, wallitfufe polest käsü antud, et neid, kes laatsaretides surrewad, ehk kes tapperud, ehk üllekõitse surma läinud, Anatómi, se on: sünna majasse sata, kus surnolekhhafid lahtiwõetakse, et neile, kes tohtriks õppiwad, Innimeie lekha ja temma ihho seestpiddist ehhitust ja ollemist selgeste näidata. Sedda tehakse kõigis paigus, kus nored mehed sure-kolide peäl tohtriks on õppimas, ning sünnib siis ka Tartusti nenda: agga, et lin wähhene, ning et seal mitte küllalt laatsaretisid polle, juhtus mittoford õppijate kahjuks näddala kaupa Anatómis surnolekhhadest pudust ollema, nenda, et sure-koli õppetajad ei teadnud, mis teha. Sélépárrast wöttis sure-koli wallitus minnewal süggisel nõuks, Kindralkubberneri palluda, et lubba ánnaks, talwisel ajal, kaks ehk kolm surnolekha igga náddalas Riast Tartu sada. Salwad siis sedda, ja tulli sel talwel igga náddalas kaks, kolm ehk nelligi surnolekha posthobbostega Tartu Anatómi peäle. Sepárrast rágiwad nüüd innimesed, ja ütlewad, et surnopost Riia ja Tartu wahhet on sõitmas; ja torriseb mõnni sõggesil weel peálegi ommas sullus, ehk ommas lambalaudas, ja ütleb: ei nüüd sa ennam rahhu ollema, ehk kui hingli seest láinud. Nenda on ilka nende jams, kes kui rummalad énnast targaks armawad, ja kui pimmedad walguse nággijad énnast kiitwad ollewad.

Nertschinskis Sibberi-maal, kus

ning töövõime. 1822. a. kõneldakse ajalehes vulkaani tegutsemisest Kuul, mida mõne aasta eest taas täheldasid nõukogude astronoomid. Masing jutustab — tuginedes isegi ajalooallikaile — legendimaigulise loo Valgjärve (Helme kihelkonnas) vajunud uhkest mõisast, mida ta oma silmaga järve põhjas on näinud (1821, nr. 38). Mõni aasta tagasi uurisid mainitud järve meie arheoloogid, sedastades muistse asula olemasolu jälgi.

Seega on — kui lähtuda neist mõnest ülaltoodud näitestki — «Marahva Näddala-Leht» veel huvitav kõigile tänapäeva lugejaile, keda paeluvad meie rahva ajalugu ja kultuurilooline minevik.

7. «Marahva Näddala-Leht» on keele ja väljenduslaadi poolest üldse üks XIX sajandi I poole silmapaistvamaid eestikeelseid väljaandeid.

Masingu enda rahvalikus proosas on seda samuti peetud tippsaavutuseks. «Autor on vabanenud «Pühapäeva vahelugemiste» stiili konspektiivsusest ja kasutab nüüd ilmekat ning ekspressiivset sõnastust. Ta keel on tema-aegsega võrreldes tunduvalt sõnavara- ja väljendusrikkam» (Vinkel, lk. 280). Meie ajakirjanduse algusest ei ole Masinguga ses suhtes õieti kedagi kõrvutada, niivõrd ulatub ta üle teistest väljaannetest. Veel enam: võime öelda, et Masingu rahvapärasust taotlev maneer leidis hiljem — kas teadlikult või mitte — edasiarendaja J. W. Jannsenis, keda omakorda aastakümnete kestel jälgendasid mitmed epigoonid.

On üldiselt teada, missuguse innuga Masing eesti keelt õppis ja uuris (1825. a. nr. 1 kirjutab ta, et on 37 aastat eesti keelt õppinud). See suurepärane keeletundmine (kuigi Masing ise ütleb, et ta kaugeltki kõike ei olevat suutnud omandada) avaldub eeskätt ajalehe rikkas ja omapärases sõnavaras. Suur osa sellest on eeskätt ida- ja rannikumurdelise päritoluga. Olgu järgnevalt toodud mõned näited: *aego sama* 'toime tulema'; *allutama* 'alust panema, rajama'; *ammak* 'saadik, kuni'; *arp*, *arbulõja*; *haavhavalt* 'aeg-ajalt, samm-sammult'; (*h*)*iis*; *ilge*; *sisse jalgama* 'sisse vajuma'; *jallapäline* 'kohane, silmapilkne'; *jubbe*; *jultuma* 'julgeks resp. jultunuks muutuma'; *kõlla* 'kuulujutt'; *lama tulles* 'üleni tules'; *lappuline*; *merre jännes* 'vesipüks'; *mäggar* — teat. väike putukas (*Furia infernalis*); *märka* 'väga'; (*leiva*)*ohto* '(leiva) asemel'; *ommane* 'kohane, sobiv'; *ormus* 'kalauim'; *paiskama*;

pilda 'võluvits'; *pill* 'kahju purustus'; *pojand* 'võõraspoeg'; *rajo*; *rukkiku* 'augustikuu'; *rüüsklema* 'rüselema, rassima'; *sitke* 'ihne'; *tõuras* 'veis'; (ellajaid) *tassuma* 'e. talitama'; *tautama* 'taotlema, kätte saada püüdma'; *tuhhing* 'tuulehoog'; *turva alla* 'kaitse alla'; *tussaline* 'hoolt nõudev'; *tõmees* 'pärm'; *ussutama*; *vabbandama*, *vahhendamine* 'tüli, riid'; *valvakas* 'valkjas'; *vastama* 'vastupanu osutama'; *vattel* (om. vatla) 'koduvillane riie'; *viit* 'teetähis'; *vodama* 'saaki andma'; *vältama* 'ära elama, toime tulema'; *võikjad* 'väremed'; *õerdama* 'kõne alla võtma, ette kandma, kaebama'; *üksikaksi assi* 'ebakindel, kahevahel'.

Nädalalehe kaudu aga tulvas järjest juurde uusi mõisteid, mis vajasid väljendamist eesti keeles. Osalt kasutas Masing siin lihtsalt lähtekeelset sõnavara. Nii tulid juba varem rahvakeeles tuntud ja ka vaatlusaluses lehes esinevate saksapoolsete laenude (*haan* 'püssikukk'; *määrkass* — teat. ahviliik; *peperkook*; *plakk* 'tint'; *pomeister* 'ehitusmeister'; *poomvill* 'puuvill'; *raathus* 'raekoda'; *rastag* 'puhkepäev'; *tuhthone* 'vangla'; *vimmerdamine* 'vingumine'; *virnitsema* 'värnitsa abil õhukindlaks tegema' jt.) kõrval tarvitusele niisugused võõrapärased sõnad, nagu näit. *avis* 'ajaleht'; *aeronaut*, *aerostat*; *bank* 'pank'; *banknot* 'pangatäht'; *batist*; *boa*; *braker* 'praaker'; *invalidid*; *juvveli kivvi* 'vääriskivi'; *kandidat*; *kaptal* 'kapital'; *kasset* 'ajaleht'; *kolonist*, *konsul*, *metal*, *markitant*, *o-kolong* 'odekolonn'; *lantset*, *minister*, *pulpet*, *protokoll*, *protsess*, *postkontor*, *seitung*, *stereotüüp*, *termometer*; *trükker* 'trükkal'; *taksa* 'taks, tariif'.

Reeglipäraselt kaasneb võõra sõna esitamisega ka vastav seletus, näit. sõna *konsul* kohta: «Sesuggusid mehhi peavad kõik vallitsused iggas kuulsas kaubalinnas, kus nende valla (=riigi — J. P.) rahvas kaupa käivad ajamas ja nimmetakse neidsinnatsid ammetmehhi **K o n s u l i k s**» (1823, nr. 27). Haruldasemate sõnade või raskeimate väljendite puhul toob Masing saksakeelsed vasted.

Masingu keelepruugis vilksatab rohkem ka venepärast sõnavara, osalt sõnu, mis kindlasti olid idamurrakuis käibel, osalt niisuguseid, mida tõi otseselt kaasa vastavasisuline materjal (kaks *dubbinat*, *jusku* 'ahjupelt'; *karmán*; *ragatka* 'valdas'; *pornik* — teat. paat või lodi; *puusta* 'tühi'; *prikassik* 'käealune'; *purlak* 'rändtööline'; *parrutsik* 'porutšik'; *rosposka* — teat. sõiduk; *sürtu-kuub*

'mundrikuub'; *serkas-sirgas* 'ukraina härg'; *seren* 'sirel'; *uggurits* 'kurk'; *voilok* 'vilt').

Kuid uute mõistete edasiandmine kultuurisõnade poolest vaeses eesti keeles tõi kaasa ka vajaduse uute terminite loomiseks. «Marahva Näddala-Leht» toobki kirja-keelde näiteks niisugused uudisterminid, nagu: *aurulaev*; *ellav aed* 'hekk'; *hearahvas* 'aadel'; *jonekirri* 'tabel'; *kanged himnud* 'kired'; *ka-vannem* 'kaasvanem'; *kirjakoggu* 'arhiiv'; *kontmees* ehk *kuivik* 'skelett'; *mungamaja* 'klooster'; *laenomaja* 'krediitpank'; *leitsev maavöö* 'troopikavööde'; *loetavraha* 'kasum'; *lummeveermed*, *lumme-laskmed* 'laviinid'; *Ma-ellamise selts* (Oekonomische Societät); *mood* 'formaat'; *mäe-elli* 'nafta' *pagganapöörja selts* 'misjoniselts'; *pessalin* 'residents'; *pitksilm*; *pruun-süssi*; *sissetikkuma* 'sisse raiuma, graveerima'; *suursilm* 'suurendusklaas'; *süddamelikumine* 'meeleliigutus'; *tuhhattuhhat* ..., mis on terve miljon; *tundmise pael* 'närv'; *tähtkatsuja torn* 'tähetorn'; *uesündinud* 'vastsündinud'; *valvendamine* (electrisches Leuchten); *virikumine* 'värskendamine, virgutamine'; *ühhismees* 'kompanjon'; *üllemees* 'vastane' jpt.

Torkab silma ka Masingu oskus kasutada tuletusliiteid uute terminite loomisel (kuigi siin on igakord raske ütelda, kas on tegu Masingu loominguga või oli rahvapärane tuletis sellisena juba olemas). Olgu sellegi kohta näide: *juretama* 'juurduma'; *kaevandus* 'kanal'; *karjaline* 'karjakasvatataja'; *kerkne* 'elastne'; *leidis* 'leiutasu'; *mällestus* 'mälestusmärk'; *näitus* 'näide'; *otus* 'dividend'; *röövlima* 'röövliaametit pidama'; *sarestik*; *seggadus* 'segu'; *tõmmutamine* 'tõmblemine'; *ussutus* 'tagatis'; *õllestik* 'õleladu'. Seejuures on autor mõnigi kord andnud juba tuttavale tuletuslikule sõnale uue mõistesisu (*vallandik* 'medal'). Ilmselt rahvaomasteks tuleb pidada niisuguseid Masingu poolt kasutatud tuletisi, nagu *kedus*; *kidik* 'kiidukukk'; *kiiretamine* 'kiirustamine'; *ärä kõrristama* 'kõri maha lõikama'; *sallamiste* 'salamisi'; *seppis*; *vannakas* 'vanapoolne'; *valvas* jpt.

Nagu näeme sellest kaugeltki mitte täielikust näidete loetelust, on Masingu vahendusel kirjakeelde tulnud ja sinna püsima jäänud koguke võõrapäraseid sõnu (*praaker*, *invalid*, *juveel*, *kolonist*, *konsul*, *minister* jpt.), aga ka tema loodud (*aurulaev*, *pikksilm*) või tema poolt esmakordselt meie ajalehekeelde toodud sõnu, mis tunduvad

üpris kaasaegsetena (*jube, jultuma, usutama, viit, leidis, saarestik, sepis*).

Masingu ütlemisviisi iseloomustab elav ja dünaamiline esituslaad, järjekindlalt väljapeetud klassikaline talupojastiil, mis rüütab ka autori enda temperamenti. Tõsi, lausestuses ja grammatikas võime leida saksapärasust ja varasema kirikukirjanduse mõju. See on ajalooliselt mõistetav. Kuid see pole «Marahva Näddala-Lehhes» peamine ega tüüpiline. Lugejat haarab just see elavus, rahvalähedus, sõnamõnu ja pildikirevus, mida illustreerigu paar päris hoopkaupa võetud, tavalist näidet:

«Minneval kevvadel sel 15 nel Jürri-ku päval kui kõigis paigus vessi suur olli, lumme laggunemisse ajal, kukkus üks Saremõisa perrismees, nimmega: Klaassepa Maddis, Kösse-Veskitamme liastsilmast sure hirmsa vee-vooning jää tükkidega ühhes alla ja se volasvessi viis tedda ärra. Iggaüks, kes sedda õnnetust näggi, kurtis vägga selle ausa ja mõistliko mehhe õnneto surma pärrast: agga tänno Jummalale: temma peasis sure vaevaga vimaks veest välja, ja ep olnud ka mitte suurt kahju sanud terve polest» (1821, nr. 33).

«— Kes muud kaugemad polle näinud, kui omma kirri[ku] torni ja omma mõisa kortsnad, ning kelle tundmine laiem ep olle, kui temma õue-ma, se on ühhe mulla mutti saarnane, kes omma mutti hunnikud kõigeks mailmaks ja ainsaks tunnetavaks asjaks arvab, ning omma mõistmise kitsuses, kõik laiemad tundmist ärralaidab» (1821, nr. 23).

«— Mingo nüüd inimene kõige mailmase; käigo kõik kuningrigid ja vallad läbbi, et kulata ja nähha, kas ial veel nisuggust maad, rahvast ehk nõud ja jõudu leida, kuidas neist siin nimmetud asjust Venne maal ja temma rigis näeb ollevad? Tõe polest! Ei olle sesuggust riki egga valda ei ialgi ma peäl olnud» (1822, nr. 39).

«Tartust. Ei ühhelgi aastal polle nipaljo tühja kunsti mehhi, ehk tühja asja näitajaid meie linnas käinud, kuidas sedda tännavode nähtud, ka olli seda, et neid kaks ehk kolm seltsi kõrraga siin nähti, ja praegogi veel siin nähtakse ollevad. Mõnned näitvad vahha kujusid; tõised käivad ja hüppavad pitki köit, mis üllespandud; mõnned kargavad tellingitest ülepea ja üle kaela mahha, ehk lassevad ennast üllevelt kukkerpalli alla; tõised virpivad (Taschenspiel treiben; s. o. teevad silmamoondustrikke —

J. P.); veel tõised tevad sesuggusid kunsttükkisid, mis ka omma kehha teotavad: painutavad sedda tagguperri ülle, et loka jäeb seisma, ajavad siis pead jalge vahhelt läbbi, et ta jallalavvade vahhel püsti, lõug vasto maad, seisab. Veel tõised ajavad mõeka ennestele kurku; nelavad tuld alla, ja tevad veel muud innimese auu kautavad ja innimest, kedda Jummal omma lomade seas essimeseks sugguks lonud, teotavaid teggusid — — —» (1825, nr. 49).

Väärrib märkimist Masingu suurepärase fabuleerimise ja jutustamisoskus. Mõnigi sõnum õnnetusest või kuritööst paisub detaili- ja situatsioonirikkaks kirjelduseks, otse omalaadiliseks reportaažiks (vrd. näit. 1822, nr. 5, lk. 36 jj.), millesse sageli kiilutakse autori tähelepanekuid ja kogemusi, aforisme, vanasõnu. Tegelaste otsene kõne on Masingul kirja pandud elavat kõnepruuki ning kõneleja individuaalsust arvestades. Märkimisväärised on nädalalehe keele fraseoloogiline kude ja arhailised konstruktsioonid (*mets* [= kiskjad — J. P.] võttab karja; kes *hearahva* lapsi olli; Mõllemad lapsed on Kärkna *valda*; kes essimest kõrda *vasto otas* 'last ootas'; kui naene viendama lapsega *ennast olli otamas*).

Nii nagu sõnavaras, kohtame ka nädalalehe keele foneetikas ning morfoloogias idamurdele omaseid jooni (sagedasem *õ* kasutamine — *õtse, kõhhe; v pro b: savvaga, jallalavvad; eddimalt; mällestame* 'mäletame'; *st-lõpuline* saav kääne), rannikumurde taustale viitab sagedane *i*-mitmuse (mis tihtipeale kontamineerub *de*-mitmusega) esinemine.

8. «Marahva Näddala-Leht» on ajakirjandusliku väljendusvormi ning ajakirjanduslike žanride poolest traditsioone rajav väljaanne.

Tõsi küll, eri žanride piirid pole selles väljaandes aredalt eristatavad (nad pole niisugused alati ka mitte tänapäeval), kuid ajalehepärase vormi taotlus eeskätt informatsioonilistes žanrides on ilmne. Nii võime kõnelda sõnumist, vanimast ja klassikalisest ajalehežanrist. Tavaliselt on sõnumid koondatud rubriiki pealkirja all «Teädused» (seega siis *teädus* = teade, sõnum; vrd. *teädaandmine* = teadaanne, kuulutus). Sõnumite sisuline laad, ülesehitus ja sõnastus on vabamad, kui seda tänapäeval tunneme. Nii ei jälgita siin rangelt esitusviisi impersonaalsust, fakte kommenteeritakse ja selgitatakse, antakse hinnanguid ning tehakse järeldusi. Väga tihti

paisub informatsioon seletuseks, nimelt siis, kui sõnumis esineb tundmatu mõiste, kauge maa vms. Näiteks sõnumis «Ungrimaalt», kus kirjeldatakse nutika tütarlapse võitlust röövliga, seletatakse kõigepealt, kus see maa on, mis on selle pealinn jne. (1821, nr. 23). Rohke heeringasaak Norra rannas tingib jällegi vastava geograafilise selgituse, teade ühe šotlase pikast elueast toob kaasa selle maa geograafilis-olustikulise kirjelduse. Sageli paisuvad need täiendused üsna ulatuslikeks populaarteaduslikeks käsitlusteks. Näiteks kaasneb mõnerealise sõnumiga, mis kõneleb Riia sadamas süttinud laevast, pikk arutlus isesüttimisest (1825, nr. 41). «Mõnikord on Masingu leidlikkus täiendava ainestiku hankimisel otse üllatav. Kui Halliste kandis on erakordselt palju äikest, siis kirjutab ta sellest, kuidas Ameerikas Marylandis sama olukorra puhul mäed piksevarrastega varustati ja mis selle tagajärjeks oli» (Vinkel, lk. 210).

Mitmelgi puhul on informatsiooniline, sõnumitaoline algus vaid lähtealuseks järgnevale arutlusele. Näiteks toob ta (1823, nr. 44) mihklilaada kirjelduse, millele järgneb arutlus, et meie maa on õnnistatud maa, et meie talupojapõli on aus ja et «meie tallomehhel, kui ta mõistlik ja holelik majamees on, palju jõudsam ello, kui tõiste ma tallopoegadel».

Sageli on informatsioon kasvanud värvikaks reportaažlikuks kirjelduseks, millele on omane dünaamiline esituslaad koos otsese kõne sissepõimimisega. Selle kohta järgnev näide:

«L i h h u l a s t kirjutakse: meil on Mihkli kuul laad, kuhhu palju rahvast kokkokogub. Tännavode sai siin lada ajal üks juhtumine ollema, mis neile tähhelepandavad õppetust annab, kes Jummal viija peäle liig himmulised on.

Lihhula mõisa kõrts olli rahvast täis, ja tulli siis õhto ilja üks naesterahvas senna, kes omma meest taggaõtsis, ja ütles: nüüd ta ennast jälle täisjonud, ja kes teab, kuhhu mahhajänud; tulleb siis tõine pahha inimene, ja võttab rahhakopikad, mis koddunt jure võtnud, karmandist ja kaelarättikud kaelast ärra. Kus ma tedda nüüd leian! — Kui tük aega nenda sure tuskamisega paksu rahva vahhel olli likumas ja omma kartust kaebamas olnud, leidis vimaks meest nurgas, teiste vässinutega hopis uimase ja tuima olleval. Läks siis kõhhe temma kallale: haugutas tedda

kõige rahva kuuldes; võttis temma kaelarättikud temma kaelast; 60 Rubl. rahha temma taskust; üht uhked pipu temma karmandist; kiskus tedda ülles, ja veddas tedda tallutamise kaupa kõrtsinaese jure kaubakambri, ja pallus ülevägga, et temmale mitte ennam vina anda; ning tõutas varra hommiko tulla, et temmaga koddo minna.

Tõisel hommikul ärkas mees selge üles, ja hüdis: oh ma vaene! minno rahha, mo piip, ja mo kaelarät on ärra. Olle rahhul! ütles kõrtsinaene, kül saad seddapuhko neid veel kätte; agga ärra vässita ennast eddespidi ni rän-gaste. Tänna naest, kes sind eile õhta õtsis; kõik, mis olleks võinud ärrakadduda, ennese kätte võttis, ja sind seie kambri veddas. Kes se naene olli? küssis mees; et sinno omma naene, kostis kõrtsinaene. Minne põrgu! hüdis innemene, minnul ei olle naest, egga olle ilmaski naest olnud. — Agga jäi rahha ärra, egga olnud naest, kes ni kavvalaste ja julgeste meest risus, ei koggoniste kätte sada. Kuuldi siis ka sel kõrral sedda rägಿತavad, et muldu-sel Mihkliladal seddasamma ühhe mehhele ka ühhest naes-terahvast tehtud. Saab nähha, kui veel kolmat kõrd sedda peaks katsuma, eks ta lõksu peaks minnema» (1822, nr. 5). Niisuguses töötluses leiame eeskätt põnevamaid, erakordsemaid juhtumeid.

Lühisõnumid on antud asjalikus napolisõnalisises laadis:

«Tartust sel 28 Augst. Odatakse künnemast Septembri ku pävast, Würtembergi Printsessi siit läbbi Peterpurri minnevad, et armolise Üllelavallitseja norem vend Michaila Pavlovitsch tedda ennesele prauaks iggatsend» (1823, nr. 35).

Või siis:

«Itali ma Seitungid kulutavad sedda immet, et seäl maal Modena linnas, ühhe pävalise naene, kolm kuud enne aega mahha sanud, ja viis last kõrraga ilmale tonud: kolm tüttar- ja kaks poeg loma. Nelli neist olli surnud; aga vies olli hinges, ja ellas pärrast tullemist nelli tundi» (1821, nr. 12).

Informatsiooni temaatika on lai, eeskätt käsitlevad jooksva elu uudised erakordseid sündmusi välis- ja kodu-maal (loodusõnnetused: maaväringud, uputused, tormid, vulkaanide pursked jms.). Et uudise mõistesse kuulusid eelistatud omadustena erakordsus ja ebatavalisus, siis jutustab ajaleht meelsasti metsinimeste leidmisest, ühe peaga kaksikutest, sellest, kuidas ussid kurjategija ära

sõid jne. Rohkem on seesugust põnevat lugemismaterjali välismaalt. Ametlikest allikaist saadud informatsiooni põhjal tuuakse kodumaalt teateid õnnetustest ja kuritöödest, andmeid sündinute, surnute ja abiellunute, samuti ka laevaliikluse kohta Pärnu, Kuressaare, Riia, Tallinna ja Narva sadamas. Poliitilised sõnumid tänapäevases mõttes ajalehes puuduvad, välja arvatud mõned teated keisri ja tema suguvõsa liikmete ning Baltimaa kindralkuberneri Paulucci sõitudest, samuti harvikud sõnumid kreeklaste ja türklaste vahelistest võitlustest.

Et informatsiooni hulgas on palju sõnumeid pealkirjade all «Villetsad juhtumised», «Juhtunud õnnetused», «Kurjateggemised ja villetsad juhtumised», siis on toimetaja ise tundnud vajaliku olevat selle kohta selgitavalt sõna võtta:

«Kui siin ommas Näddala-Lehhes ni saggedaste mõndagi nimmetame mis seäl ehk täel, ühhe ehk tõise kurja innimese kurjast nõust kurja tehtud; siis ei näita se assi veel sedda, kui olleks mailm pahhemaks ehk kurjemaks läinud; ei koggoniste! — vaid pävast pävani targemaks minnemas, ning siis ka kõikipiddi parremaks samas. — Kurjateggemised kuluvad ikka kaugemale ja laiemale kui heateggemised, sest et iggaüks neid immeks panneb, ja neist rägib: head teud jävad kulutamatta, neid ei panne kegi immeks, sellepärrast, et innimesse kutsumine se et head peab teggema...» (1823, nr. 19).

Ühes ja samas sõnumis võidakse mõnikord jutustada ka paljudest sündmustest ja faktidest, näiteks:

«Rakverrest Tallina maal. Meie liggimail on neil pävil mitme kirriko jures avvaliku nuhtlemist olnud. Kadrina kirriko jures nuhheldi kolm Uddrike valla meest, kes minneval Martsu kuul mõisa aita ollid lõhkunud. Veike Maarja kirriko jures saivad kaks meest vitsu, kes minneval talvel ühhe Uddrike valla mehhe taggant liggi kaks tuhhat rubla varga visi ollid võtnud. Haljala kirriko jures nuhheldi üht naesterahvast, kes last ilmale olli tonud, ja sedda ärrasalgand. Seälsammas kihhelkonnas Saggade rannas jäi kesk Mihkli ku ajal üks suur laev liva peale kinni, et laido peale olli juhtund. Temma olli Peterpurrist tullemas, ja suhkro ja jodava viintega Tallinna minnemas. Peästeti kül mõnda, agga kauba surem hulk sai hukka» (1822, nr. 47).

Sõnumid tervikuna aitasid tublisti kaasa talurahva

teadmiste rikastamisele, töid suitsutaredesse suure hulga välismaailma oma elu ja sündmuste mitmekesisuses. Selles mõttes on ka informatiivse põhikallakuga kirjutised vaadeldavas ajalehes rahva silmaringi avardamise teenistuses. Kui vaadelda näiteks 1821. a. nädalalehes ilmunud sõnumeid geograafilisest seisukohast, saame järgmise pildi.

Kodumaalt (s. o. Eesti-, Liivi- ja Kuramaalt): Tartumaalt — 24 (neist Äksist 2); Riias ja Riia ümbrusest — 21; Virumaalt — 21; Pärnust ja Pärnumaalt — 13; Viljandist ja Viljandimaalt — 13; Tartust — 10; Kuramaalt — 7; Volmarist (Volmerist — Valmierast) — 6; Võrumaalt — 5; Tallinnast — 4; Läänemaalt — 3; Harjumaalt — 2; Saaremaalt — 2; Narvast — 2; Järvamaalt — 1; «Võnnomaalt» (Cēsise ümbrusest) — 1; Lemsalust — 1.

Venemaalt ja välismaalt: Saksamaalt — 14 (neist Preisimaalt 3); Peterburist — 4; Inglismaalt — 4; Pariisist — 2; Soomest — 2; Venemaalt — 2; Türgist, Ungarist, Rumeeniast, Itaaliast ja Viini linnast — igaühest 1 sõnum.

On püütud saada ülevaadet kodumaiste sõnumite geograafiast kõigis aastakäikudes (Kuu, lk. 36—37). Selle kohaselt on avaldatud Tartumaalt 65, Virumaalt 46 (sealhulgas ka Viru-Nigulast 11), Pärnumaalt 28 ja Harjumaalt (koos Tallinnaga) 20, Narvast 11, Viljandimaalt 9, Saaremaalt 6 ja Järvamaalt 2 sõnumit. See statistika on vaieldava täpsusega, olenedes sellest, mida on sõnumina käsitatud.

Need arvud kõnelevad muidugi informatsiooni juhuslikkusest ja viitavad mõnevõrra ka toimetaja kasinaile informatsiooniallikele, millest tuleb veel juttu alamal. Informatsiooniallikate kesisusega kaasneb muidugi ka informatsiooni ebaoperatiivsus. Näiteks on 1822. a. juuni numbris juttu jääminekust Neeval, mis toimus juba 8. märtsil. 1825. a. detsembrikuu lõpul loeme alles keiser Aleksander I haigusest, kuid tegelikult oli keiser juba novembrikuus surnud. Kuid ega see lugejat ei häirinud — aja kulg oli tänapäevaga võrreldes hoopis teistsugune, uudiseks jäi see fakt ka niisuguse ajalise vahemaa tagant! Muidugi võttis oma aja tsenseerimine ja trükkimine. Olgu kuidas on, see kõik on tingimusi arvestades arusaadav ega vähenda sugugi nädalalehe tähtsust maailma ja selle ime-
tabase elu tutvustamisel.

Teise žanrina võime juttu teha kirjeldusest või ülevaatest. Muidugi on seegi nimetus omamoodi tinglik. Siia kuuluksid niisugused lugemistükid, mille eesmärgiks on lugejale tundmatut või vähetuntut tutvustada. Seda teeb autor ülevaatliku kirjeldamise teel, püüdes luua kas konkreetset pilti või esitades konkreetseid andmeid. Siia kuuluksid näiteks geograafilis-etnograafilised kirjeldused, lood kodumaa ajaloo, loodusnähtuste vms. seletused jne. Sisult on niisugused kirjatükid õpetliku eesmärgiga. Ajalehe sisu analüüsid on neist juba juttu olnud. Meenutaksime siinkohal näidetena geograafilis-majanduslikku ülevaadet Saaremaast (1822), Koola poolsaare kirjeldust (1825), 1812. a. Isamaasõja meenutusi (1822), samuti paljusid loodusteaduslikke ning tehnika- ja teaduse saavutusi tutvustavaid kirjutisi.

Nagu varem juba juttu oli, liitub kirjeldav-seletav element tihti informatsioonilisega, et lugejale võõraid fakte üksipulgi selgeks teha.

Klassikalisele artikli mõistele lähedased on kirjutised, milles sisaldub faktide analüüs ning selle põhjal tehtud üldistus. Siia kuuluksid näiteks Masingu sõnavõetud majanduslikel teemadel, tema arutlused rahvahariduse ümber jne. Mõnigi kord avaldub neis kirjutistes autori programmiline seisukoht, mis võib ulatuda soovitava direktiivse käitumisjuhendi andmiseni (olgu see siis antud otse või kaude). Seetõttu on mõnelgi artiklilaadsel kirjutisel enam-vähem juhtkirjagi iseloom (vrd. näit. 1823. a. avanumbri manitsev kirjutis talurahvaseaduse väljakuulutamise puhul).

Kirjanduskriitika ja bibliograafia peamiseks žanriks nädalalehes on tutvustav-annoteeriv teadaanne, kuid leidub ka üksikuid retsenseerivaid-kritiseerivaid kirjutisi, millel varem juba peatusime.

Nii nagu ajaleht on sisuldasa õige kirev, nii võime ka žanrilises läbilõikes leida otstarbest johtuvaid kirjutistüüpe (otsesed õpetused ja nõuanded, piibliseletused, manitsused, ilukirjanduslikud palad jne.), mis ei ühti tänapäevase ettekujutusega ajalehežanridest. Kõiki neid väljendusvõimalusi aga seob tugev didaktiline taotlus ning autori individuaalne ütlemissviis, mistõttu vahetegemine üksikute žanride vahel on raske.

Kujunduselt on ajaleht — nii nagu see on omane tollaegsele ning veelgi varasemale ajakirjandusele —

Teädujed

Varje maalt, Meinstyri linnast kirjutakse Prantsuslil
nõnda: Meini joemiaa maakondades lowad prantsu jefitid (Hörsing)
tollorahwala jefuggust ahtja, kalle wado regi ka
ehn nõu anda. On neid kisi ni-pooljo, et pöölud muutaks
lowad, ja kosi waljo warrandust ärra kaudawad, ja
erwatakse Prantsu marionas jedda rihtje, nioo rennid
jel puwod leinud, pöäle pöole ahtti miljoni laatriid
maksund. Et jummofed lotawad, et kowwa talu reid j-htred
lõppetab ehn wäthendab: j-pärrast lahtwad jel jagge
jel ruskid leggemata jätte, ja lullewal kowwawol
juinijfu matka-pämma.

11. Näide «Marahva Näddala-Lehhe» käsikirjast.

tagasihoidlik. Ajaleht ei olnud tollal ju sensatsiooni teenistuses, teda ei ajanud veel taga ärihuvidest tingitud konkurents. Harva on pealkirjugi suurema kirjakraadiga esile tõstetud, peamine liigendus- ja väljatõstmisvõte on samas keeglis kirja sõrendus (niihästi pealkirjades kui ka tekstis). Ladu on üheveeruline, materjali paigutamine on vaba, s. o. kindlat süsteemi näiteks sõnumite ja muu materjali küljendamisel ei ole (ei tea, kas juhuslikult, kuid vähemalt ühel puhul on üks ja sama sõnum ilmunud kaks korda — vrd. 1823, nr. 11 ja nr. 18 sõnumit Soome ajakirjandusest). Aastakäik on jookswa paginatsiooniga, kokkukõidetava aastakäiguga kaasneb sisukord ja palgeleht (kus on märgitud ka väljaandja nimi, mis üksiknumbreis puudub). See kõik meenutab raamatu või ajakirja tavasid. Ajaleht ei olnud tollal veel «ühepäevaliblikas», ta oli püsiv lugemisvara, mis niipea — isegi mitte ühe inimpõlve jooksul — ei aegunud. Seega on Masingu nädalaleht klassikaliseks näiteks selle kohta, kuidas omaaegne ajaleht (resp. ajakiri) oli veel nii tihedas seoses rahvaraamatuga — niihästi sisu kui ka välise vormi poolest. Nõnda on see olnud kõikide rahvaste kultuuriloos. Aja-

lehe lõplik irdumine rahvaraamatust toimub meil hulga hiljem.

«Marahva Näddala-Leht» on nn. personaalse ajakirjanduse suurepäraseid näiteid. Personaalseks (e. individuaalseks) ajakirjanduseks on ajakirjanduse ajaloo uurijad kutsunud ajakirjandust, kus toimetaja isiksus andis ajalehele niihästi tema suuna ja sisu kui ka keeleliistiililise vormi. See ajakirjandus ei ajanud taga kasumit, tema tegevuse ajendiks oli teatud ideede levitamine.

Vaadeldav ajaleht on sõna kõige otsesemas mõttes Masingu töö. Suhteliselt vähe on neid lugusid, mis toimetaja sulest ei ole tulnud. Välisinformatsioon (peamiselt ajalehtede vahendusel; mõnikord leidub sissejuhatavalt: Võera-ma kassetitest; või: Seitungid kulutavad) ja ametlikest allikatest saadud andmed on tõlgitud, ka ilmselt kaastöolistelt saadud palad on toimetaja poolt trükki kohendatud, välja arvatud mõned erandid. Lõviosa ajalehe mahust on aga Masingu enda originaalne looming.

Korduvalt jutustab autor nädalalehes oma isiklikest tähelepanekuist ja kogemustest. Nii vestab ta oma õpingute ajal Saksamaal kuulnud-nähtud asjust, meenutab kooliaega Narvas (vrd. näit. 1825, nr. 2), leidub vihjeid reisist Lääne-Euroopasse. Kauaaegsed tähelepanekud õpetaja-ajast Alutaguses, aga ka üsna varajasse noorusse ulatuvad mälestused Peipsi äärest, kus Masing poisikesena isa käekõrval teraselt jälgis maarahva elu- ja loodusnähtusi — kõik see kajastub ajalehes (vrd. näit. ebasukommete kirjeldus 1822, nr. 1; 1825, nr. 6; elektri «valvendamisest» 1789 äikese ajal Peipsil — 1823, nr. 18 jpt.). Mitugi korda satub vajalik uudis ajalehte tänu toimetaja isiklikele suhetele. Üks näide: Wrangeli ekspeditsiooni kohta on Masing saanud andmeid ekspeditsiooni arsti Kyberi sugulaste kaudu Riiast, kellele Kyber oli «Nishnei Kolimskist» kirja saatnud (1822, nr. 22). Jutustades mõõk-kala leidmisest Saaremaal Mustjala rannas, märgib autor ka seda juhuslikku allikat, kust uudis saadud ja kurdab, kui väga tunneb ajaleht puudust kaastööst:

«Seddasinnast mõega-kalla luggu, mis siin olleme räkinud, olleme ühhe ustava tekäija innimesse suust selsammal näddalal teada sanud. Kurdame sedda vägga, et meie ma õppetud mehhed muist nenda sitked, muist ka nenda kadedad on et ei ratsi, ei selle vähhema sõnaga mitte nimmetada, egga Näddala-Lehhe väljaandjale

teada anda, mis nende mail kui nimmetamise ja kulutamise väärt asja kulukse ja nähhikse. Näddala-Lehhe laitjaid on paljogi, agga aitjaid ei ainustki. Kui meie mitte issi ilmas mõnda kõige suggo rahva seas polleks näinud ja kuulnud; ja kui meil mitte enneste käest tähhelepannemist olleks; siis ei saaks Näddala-lehte ollema. Olleme mitme kihhelkonda kirjutanud, et mõnda teada sada, mis heaks olleks tulnud, kui sedda olleks teada antud; agga ei olle mitmest kõhhast, ei musta egga valged meie küssimiste peäle lausutud. Se tahhab kül üks vägga vaene luggu olla. Vanna sõnna ütleb: küssija su peäle ei löda, ja küssija sõnna peäle antakse vastust. Sedda vimast ei olle meie maal veel mitte kõigis paigus visiks võetud. Olgo sest kül! — ehk vahhest ilmad aega möda parranevad» (1822, nr. 46).

Kuid «ilmad ei paranenud». Korduvalt peab Masing kurtma nädalalehesse ükskõikse suhtumise üle. 1825. a. nr. 22 pöördub ta küsimusega kirikuõpetajate poole, kuidas rahvas kutsub taime, mida saksa keeli hüütakse Färbeginster (see aitas marutõve vastu). Vastuste kohta puuduvad andmed. Tuues lugusid joomarite isesüttimise kohta, palub autor teatada, kas ka meil midagi niisugust on nähtud. Samas aga lisab: «Agga küssime ka kõhhaste: kui sedda siin ehk seäl olleks olnud, kes siis se mees, kes meile vastust annaks, ehk heält tahhaks tehha?» (1825, nr. 43). Teada saanud, et krahv Stenbock Hiiumaal on proovinud mereveest soola aurutada, kirjutab Masing kaks korda kohapeale, et selgust saada, «... agga ei olle meile sõnnagagi vastust antud; mis kül vägga halle luggu, et mitmed innimesed, kes õmmetige kirjutada mõistvad, sulge ei viitsi ehk ei raatsi kätte võtta: olgo se nüüd ehk laiskuse ehk kadedduse pärrast, siis se ni hästi ühhest kui tõisest kõhhast, laidetavaks jäeb, ja tulleb sedda häbbiks anda» (1823, nr. 29).

Hoopis ilma kaastöolisteta ajaleht aga ei olnud, kuigi nende osa tõepoolest väga vähene ja silmapaistmatu on. 1822. aasta 21. numbris on juttu kolmest kirjasaatjast. Nendeks on Kaiavere koolmeister Kõrendo Kaarel (Reinvald) Tartu-Maarja kihelkonnast ja Kulli Jüri Kuusalu kihelkonnast ning kurakäeline Kübara Jaan Röpina kihelkonnast (Kahkva mõisa kubjas, kelle kiri on avaldatud ka «Beiträge'de» XVI vihikus). Peale nende on maameestest

kirjasaatjate hulgas veel Sauga koolmeister Abram Holter Pärnumaalt. Rohkem teame kahest viimatimainitust. Kübara Jaan (vt. Põldmäe, lk. 69) oli omal ajal kahtlemata ärksamaid maamehi. Saksad nuhtlesid teda rängalt väljarändamiskatse eest, ta kaotas kogu oma varanduse ja oli sunnitud isegi oma trükitud ja käsikirjalised raamatud panti andma. Muide, arvatavasti ongi Jaan see, kelle Masing teadis olevat isegi ühe H. Stahli teose (vt. 1821, nr. 6, lk. 44). Ta olevat isiklikultki paar korda Äksis Masingu jutul käinud. Holter oli J. H. Rosenplänteri õpilane ja tema «Beiträge'de» kaastööline, temalt on ilmunud ka mõned raamatukesed.

Tuleb märkida, et just niisugustele meestele, maarahva enda hulgast tõusnud kirjameestele, rajab Masing oma lootused ka eesti keele arendamisel.

Nädalalehe väljaandmisel oli Masingule suureks toeks J. H. Rosenplänteri pooldav suhtumine. Rosenplänter on saatnud nädalalehele ka kaastööd (vrd. 1822, nr. 41—42 kirjutis talurahva petmisest; ja nr. 18 kalendrikriitika; 1823, nr. 20 «Manitsuse sanna...»; 1825, nr. 25 kiri). Ajalehele on üksikuid kirjutisi saatnud ka mõned teised pastorid, nagu Mickwitz (Lihulast), Ignatius (Hagerist), Schmidt (Ansekülast) Bornwasser (Karulast) ja võib-olla veel mõned üksikud.

Peale mainitute on avaldatud nii mõnigi juhuslikku laadi kaastöö, näiteks Tallinna kubermangu tohtri J. J. Illischi kirjutis rõugetest (1823, nr. 28), Koorküla (Helme kihelkond) mõisniku Mülleri lugu (1821, nr. 27—28) marukoerast.

Meid huvitavad muidugi kõige rohkem meile teadaolevate esimeste eestlastest ajalehekirjasaatjate tööd. Paraku on enamik neist varjatud anonüümsusega, mistõttu tuleb pakkuda rohkem oletatavaid kui kindlaid näiteid. Ainult Kõrendo Kaarli kaastööst on mõned palad kindlalt teada. 1821. a. nr. 21 kirjutab ta kirja (milles toimetaja poolt pole ühtki «kriipso kõhhendatud») ajalehe kasulikkusest, millele on lisatud luuletus Aleksander I kiituseks. Sama aastakäigu 32.—33. numbris on toodud neli «luggemist» Masingu õhutava sissejuhatusega. Need kõnelevad vanemate austamisest, pühapäeva pühitsemisest, Saare krahvi proua heateost (koos värssidega) ja ühest kavalast sandist Kaiavere vallas. Näitena Kõrendo Kaarli kaastööst olgu esitatud järgmine sõnum (1821, nr. 33).

Teädused

Sadeti Kaiavere vallast, Maarja kihhelkonnas, Tartomaal, se kirri meie kätte, mis siinsammas luggeda anname: «Neljandamal Juli ku päval, kello seitse, õhto ajal nähti üht tullepalli taeva al, mis kui nool sure vurrisemise ja vuhhisemisega hommiko poolt õhto pole lendis, ja raske vihmasaddo läbbi, mis temma tullist lendmist rammotumaks teggi, vimaks Lokko Kaarli, ühhe Kaiaverre mets-tallomehhe välja peäle, liggi 250 sammo maad temma ellomajast, mahhalanges, ja hirmsa raksumisega lõhki ja purruks läks. Temma surus, purruks läinud tükkidega ühtekokko arvata, olli kui ühhe sure mehhe pea; mitmekõrraline ja valvakad suhkro karva. Karja lapsed, kes seäl liggidal ollid karja hoidmas, ning nenda sammoti üks vanna ellatand mees, nimmega Mart, kokkusid, kui kivvi taevast näggid mahhatullevad; lambad, mis seäl ollid, heitsid jooksu, ja olleksid pea vannadki tōurad laiali läinud — —»

Järgmised palad (1821, nr. 19) võiksid ehk olla Kūbara Jaani sulest, igatahes näivad nad olevat kohapealt saadetud (vrd. teises sõnumis: «Meie mõisa piris...»). Kui oletada, et kirjad olid kirjutatud kohalikus murrakus, siis on toimetaja neid kohendanud.

Teädused

Hämelase Petri Hans, Meekse vallast, Räppina kihhelkonnas, läks mullo süggise püssiga metsa, ja juhtus karru kaeras leidma; aga olli mehhel paar kuli kasas; täitis neid kõhhe peäle, ja laskis nenda ossavalt, et karru kolmele neljale kõrrale kukkerpalli lõi, kui ärra olli minnemas. Arvas siis innimenne: kül ma sind hommen valmis leian, ja tahtis koddo minna: agga tullid Pabo Peter ja Pedo Jaak temma vasto, ühhel olli kirves käes, ja tõine otsis ennesele teivast; agga Hans panni püssi laengi; ja nenda läksid nemmad jälgi möda karrud õtsima. Kui tük maad ollid käinud, kaddusid jäljed padrikus ärra; ja korraga kargas karru ülles ja Hanso peäle, ja rabbas tedda mahha. Õnneks langes mees kummuli, egga sanud metsaline temmale liga suurt kahju tegema; sest Peter viskas tedda kirvega, ja kargas siis ka karru kõhhaste temma peäle. Kiskus mees Jago käest

teiba, ja hakkas sellega vahvaste vaenlase vasto: agga lõi teivast katki; Jaak olli küllase jooksnud, abbi otsima; Hans olli võimato maas: ja jäi siis vaene Peter karro kätte murretavaks, kes temma silmad hirmsaste ärrakiskus, ja temma käevart ärrapurres. Agga et kiskjas issigi surma vaevas olli, ei jõudnud ta innimessele otsa teha, vaid läks ärra surrema, ja leiti teda tõisel hommikul seälsamas paddrikus, kolmekümne sammo ma peält surnud ollevad; ja olli märato suur. Hansu arstidi koddo; agga mõisavanem, nimmega Glasenappi härra, satis Petrid Võrro linna tohtri alla; kus ta seitse nädalad kahhe tohtri holeks olli, ja maksis härra rohtude, ja arstimise vaeva eest, 150 Rubla. On mees nüüd kül terve, agga ei sa käest enam asja olema; se kuivab ärra.

R ä p p i n a s t. Meie mõisa piris olli mullo süggise üks vägga kurri hunt, kes kõige enamist innimesse lihha peäle himmoline olli; ja sellepärrast innimest vahtis, ja taggakiusas. Viis siis ka ükskord ühhe lapsokese ärra, egga jätnud temmast muud järrele, kui kaks sõrmekest. Tõine kord juhtusid tallorahvas põllul leikuse tõel ollema, ja olli seäl ka kue aastane lapsokene omma vannemitega: hunt tulli, ja viis seälsammas paigas, issa ja emma silmi ees lapsokest, ja murdis tedda ärra; õmmetige, et innimesed kõigilt poolt peäle tormasid, ei sanud temma tedda hopis ärrasüa.

Sesamma kurjateggija läks Moisekaste valda, Põlve kihhelkonda, ja hakkas ühe naise peäle, kes kaera olli leikamas. Innimene olli aina üksi, egga muud temmal käes, kui sirp. Kui siis kiskjas peäle tulli, lõi naene sirbiga vasto, ja juhhatas Jummal hopi nenda, et sirp süggavaste hundi silma läks, ja temma silma põhja luusse kinni jäi. Rabeles ja hullus siis kurjateggija sure vallu perrast, ja hoidis naene sirpi kõvvaste kinni. Vimaks tulli sirp silmast välja, ja olli hopis kruvi vänetud; hunt läks pissut maad emale; heitis pu alla ja hullus hirmsaste omma sure vallo pärrast, egga jõudnud enam kuhhugi: tullid siis innimesed, ja tapsid tedda ärra. Sirpi, mis hunt rabbelemisega ommas silmas kruiks väänud; hoietakse Mõisakaste mõisas, ja näidetakse igga ühhele, kes sedda tahhab nähha sada (1821, nr. 19).

Kulli Jürile võiksime ehk küsitavalt insinueerida mõned Kuusalu sõnumid (näit. 1825, nr. 25 Mahu rannast).

Masingu jutust (1821 nr. 32, lk. 255) näib, nagu oleks tal ehk rohkemgi maamehi-kirjasaatjaid olnud. Ta kirjutab nimelt: «On meil süddamelikult lotust, et ausad mehed, kes teie Harjo-, Läne-, Virro-, Tartu-, ja Võrru-maal ellate, ja mitme kirjatähhega meid saggedaste ollete römustand, et teie sedda ei jätta teggemata, vaid — — — enneste meletulletate; kui ööldakse: Ei süta ükski künalt, ning ei panne sedda vakka alla, vaid künla jalla peäle; siis paistab temma kõigile.» Pole andmeid näiteks Läne- ja Virumaa eestlastest kirjasaatjate kohta.

Samast kirjast selgub ka, kui tähtsaks hindas Masing kirjasaatja tööd talurahva iseteadvuse tõstmisel ja eesti keelele eluõiguse võitmisel: «Kui nenda võttate teha (s. o. ajalehele kirjutate — J. P.), siis same aega möda Marahva Näddala-lehhest omma maad ja rahvast liggi-mailt ja kaugelt tundma; ning saab siis ka mailm sedda näggema, et need kes meid rummalaks on laitnud, meid veel ammogi polle tundnud, egga meie meelt, veel vähhem meie keelt polle mõistnud et nemmad tedda kül ilmvaeseks õikand, ja veel õikavad.»

Loodetud abi aga jäi paratamatult pisukeseks. Rahvas oli harimata, kirjamehi vähe, väga paljudes kihelkondades ei teatud nädalalehest üldse midagi. Ometigi peame nende esimeste pioneeride kui eesti ajalehekultuuri teesillutajate osa meie ajakirjanduse ajaloos väga kõrgelt hindama.

9. «Marahva Näddala-Lehhe» tellimishind aasta peale oli 6 rubla paberis (sellest läks 1 rbl. saatekuludeks), seega oma aja kohta kallis. Tellimisraha tuli ette tasuda. Maarahva muserdavalt raske igapäevane elu, mis jättis vähe ruumi vaimsetele huvidele, samuti elementaarsemangi hariduse — lugemisoskuse — vähene levik, kõik see oli enam kui kasinaks eelduseks püsiva ajalehekultuuri tekkimisele.

Kui palju siis oli nädalalehel tellijaid? O. W. Masingu kirjavahetuse põhjal (vrd. Vinkel, lk. 282) oli «Marahva Näddala-Lehhel» 1821. a. esimesel poolaastal 156, aasta teisel poolel 190 tellijat. 1822. aasta hakul olevat lehel olnud vaid 51 tellijat (Helm, lk. 15). 1823. aastal oli 146 tellijat (lisaks saadeti välja 17 sund- ja priieksemplari). Ajalehe tellimisraha tuli maksta postkontorisse (Tallinna, Pärnu, Haapsalu, Rakvere, Paide, Viljandi,

Valga, Kuressaare, Tartu), kust ka üksiknumbrid kätte saadi. Tiraaz aga oli tunduvalt suurem: 1821. a. 500 ja 1822. a. 350 eks. Seismajäänud aastakäigukomplektid läksid kokkukõidetuna hiljem müügile. Loomulikult ei tasunud ajaleht end majanduslikult ning väljaandja on korduvalt sunnitud kaebama, et ta on pidanud lehele juurde maksma.

Ajalehe levikust kõneldes peab arvestama veel seda, et suur hulk tellijaist olid sakslased, seega sattus vahetult maarahva kätte üsna tühine arv eksemplare (kuid muidugi tuli ühe eksemplari kohta ka mitu lugejat). Ajalehe üks pastoreist kaastöölisi Chr. Fr. Mickwitz Lihulast märgib, et talupojad lugesid lehte meeleldi siis, kui seda neile tasuta jagati, tellimisest olevat isegi jõukad talupojad ära öelnud. Alles teisel ilmumisaastal olevat paar jõukamat talupoega selle naabritega kahasse tellinud (Vinkel, lk. 282).

Väljaandja ise ütleb 1825. aastakäigu «eestsõnnas»:

«Et meie Näddala-leht, mis kolm aastat järsko ollime murretsend väljaanda, meile kül muud polle saatnud, kui agga kullutust meie enneste kahjuks; mõnda melehaigust, muist ka vihkamist, ja palju ilmasüita teotust ja ausa nimme ärralaimamist: siis on meil õmmetige mitmest kõhhast ustavad ja armsad sõnnumed tulnud, et meie mitte asjata sedda lehte polle kirjutand, vaid et ta meie süddame iggatsemise järrele, seäl ja teäl, mõnda head semet on külvand, mis Jummalaa abbiga tulleva peäle head vilja saab andma; kuidaa sedda kirjadega, mis mitmist, Tarto-, Perno- ja Tallinna ma kohtadest tulnud, võime tõeks näidata.

Et se nenda, sest ja sellepärrast polle meie ommaa lõppopävil ei tõest, ei vaevast egga kullutusest, ei rummala egga mõistmata innimeste vihhast, ei nende tühjast laitmisest, egga nende laimamisest tahtnud hoida, vaid olleme jälle rõmuga, ja lotuses Jummalaa peäle, et ta meie töö vaeva mitmele lasseks heaks tulla, selle ue-aastaga ommaa Näddala-lehte hakkand väljaandma.

Tundjad ja mõistlikud mehhed, on meie tõest ja nõust õiete kül arvand, ja sedda ka Saksa-maa kirjadest avvalikult kulutand, et meie ommas Näddala-Lehhes muud põlle õppetand, muud kui sedda mis tallopoja rahvale ommane, ja mis temmal häddast tarvis teada ja mõista, kui ommas

põlluharrija seisuses Jumjala ja inimeste ees kõlblikuks tahhab sada; äbbausso paelust lahtipeäseada, ja kõige selle kahjo ja hädda eest, mis vannast perritud rummalus toob ja teeb, varjul olla» (1825, nr. 1).

Sellegipoolest olevat palju kaebusi, mitmed on oma keelt «ihkund» ja püüdnud haavata ja «õtseku tiggedad errilaesed meile vallsu teha». Muidugi ei jätnud see-sugune vastutõtamine mõju avaldamata ka ajalehe levikule. On andmeid, et isegi mõned postmeistrid on teinud takistusi ajalehe ekspedeerimisel.

Kahetsuse ja nagu solvunu õigustamatu enesekriitika kirjutab ta naaberrahvaste ajakirjanduse tekkest, kõrvutades sealset eeldusterikkamat olukorda meie hoo-pis perspektiivivaesemaga:

«Some-maal Abo linnas tulleb nüüd ka Some rahva õppetuseks üks näddala-leht välja; igga kolmapä-val üks pool bogen, selle nimme al: Turun Wiikko-Sanomat se on: Abo Näddala-sõnnumed. Hakkas se assi essimesest marahva keskes, et näddalite üht trükki-tud lehhekest katsuti väljaanda, et inimestele mitmest asjust, teädust ja õppetust anda; minneval aastal hakkati Kura-maal seddasamma Lättirahva heaks teggema; ja näme nüüd, et Some nendasammoti sünnib. Lätti- ja Some näddala-lehhel on palju luggijaid, agga Makele näddala-lehhel on neid liig vähhe. Se assi tähhendab ehk sedda, et meie näddala-leht mitte ni targaste polle kirju-tud, kui need tõised: ehk tähhendab se assi ka sedda, et Lätti ja Some rahvas õppetuse peäle himmulisemad on kui meie rahvas» (1823 nr. 11).

Järgmises numbris (1823, nr. 12) on toodud juba eraldi sõnum läti ajalehe («Latveschu Avises», toimet. pastor K. Watson) kohta. Muide, üht-teist on Masing sel-lest ajalehest ka oma nädalalehes avaldanud (vrd. 1823, nr. 31).

1823. a. viimases numbris teatabki väljaandja üsna lakooniliselt, ilma lähema motiveeringuta: «Jäeb sedda puhko meie Näddala-leht, mis seie ajani, kolm aastat järsko olleme väljaandnud, polest aastast, ehk vahhest ka tervestki aastast, välja tullemata ja väljaandmata.» Seega — puudu jäi lugejaist, mitte toimetaja heast tah-test, sest 1825. aastal hakkab ajaleht taas ilmuma — paraku küll oma viimast aastakäiku. 1825. aastakäik aga lõpeb ühegi märkusega lehe seismajäämise kohta. Võib-

olla oli Masingul siiski ehk veel lootust oma ajakirjanduslikku tööd jätkata.

10. Eelnevast peaks ehk juba niigi selge olema, et lõppkokkuvõte O. W. Masingu «Marahva Näddala-Lehhe» kohta kujuneb positiivseks. Niihästi sisu, suunitluse kui ka vormi poolest on ajaleht teedrajava tähtsusega, vaatamata sellele, et aeg ja olud ahendasid väljaande poliitilist nägu ning levimisvälja. Tänapäeva kirjandushuvilisele lugejale, ajakirjanikule ning ajaloolasele jääb vaadeldud väljaanne ikka elavaks ja rahvalikuks ajaraamatuks.

Ajalehe suurimaks teeneks on lugeja teadmisteringi avardamine väga mitmetel elualadel ja väga mitmesuguse lugemisvara abil. Mitmekesiseid elu- ja loodusnähtusi kirjeldab ajaleht rassistlikust vaatekohast lähtudes ja oma aja teaduse taset arvestades.

O. W. Masingu enda elukäsituse ning maailmavaate kohta ütleb väljaanne paljugi. Eelnevast teame tema hinnatavaid seisukohti kultuuri- ning haridusküsimustes, teame tema usku majanduslikku ning ajaloolisse progressi. Seejuures peame aga veel kord rõhutama, et Masingule jääb talupoeg ikkagi talupojaks, kes — teatud piires küll haritud — ei tohi jumalast seatud elukorraldusest üle astuda ega oma seisuse üle nuriseda: «On se õtsekõhhe üks tõrkumine Jummal ja temma armo nõu ja tahtmise vastu, kui teadmatad ehk eksitud maddala põlve innimesed omma seisust alvaks peavad ja põlgavad; temmast välja kippuvad ja üllemalle tükkivad» (1825, nr. 16), sest: «... kõik vallitsus on Jummalast sinno heaks!» (1825, nr. 14; vrd. ka 1821, nr. 51). Samuti on jumal seadnud vaesuse ja rikkuse: «On siis ikka hea, et ka rikkaid ma peäl vaesemate keskes on ellamas; nemmad on Jummal majapiddajad, kui neil armotundmist süddames...» (1823, nr. 8).

Muidugi, need seisukohad on ajalooliselt mõistetavad ning õigupoolest ei tohtinudki avalik ajaleht avaldada kahtlust «jumalast seatud» korra ning ülemate-enamate inimeste vastu. Masingu tõekspidamiste kohta heidab tunduvalt valgust tema saksakeelse pulbitsistika uurimine (vt. Anvelt, Tundmatu O. W. Masing), samuti tema kirjavahetus. Nagu me teame, manitses ta talupoegi rahul olema 1816. ja 1819. a. talurahvaseadustega, kuid näiteks kirjas Rosenplänterile (6. V 1820, KM KO OES M 90:1)

nimetab ta neid seadusi «täiusliku jesuitismi kõige täiuslikumaks produktiks».

Kuid see kõik ei võta nädalalehelt tema teeneid maa-rahva äratamisel ja valgustamisel. Varasemad uurijad on väitnud, et Masingu mõju järelpõlvedele oli suurem kui kaasajal. See on õige. Hinnatava lugemisvarana säilitati «Marahva Näddala-Lehhe» aastakäike kaua, neid osteti raamatukauplustest kui rahvaraamatuid veel pärast väljaandja surma ning loeti mitme põlve jooksul. Aga see pole võib-olla peamine, sest tiraažid polnud ju suured ning tõelisest massilisest levikust on raske kõnelda isegi siis, kui arvame kokku kõik lugejad aastakümnete jooksul.

Peamine on see, et Masing rajas eesti ajakirjanduse traditsioonid. Masingu nädalalehest on äratust saanud Faehlmann ja Kreutzwald, see kutsus Jannsenit ajakirjanduslikule tööle. Aasta pärast Masingu surma taotles Torma-Lohusuu pastor Assmuth talurahvalehe asutamise luba. 1838. aastal tegi seda kindralsuperintendent Rein, kusjuures kavatsitava ajalehe pealkirigi oli ühtiv Masingu omaga («Ma rahva näddalaleht», vrd. Depman, lk. 235). Kumbki leht aga ei saanud ilmutis- luba, nagu jooksis tühja ka Kreutzwaldi ettepanek Õpetatud Eesti Seltsile 1840. a. ajalehe «Maarahva Nõuandja» asutamiseks. Selles ettepanekus oli esile tõstetud Masingu suuri teeneid ja ennastohverdavat tegevust «Marahva Näddala-Lehhe» väljaandmisel (Maailm ja mõnda, lk. 219 jj.). Masingu eeskuju meenutab Kreutzwald ka oma kalendrijuttudes, samuti hiljem oma õpetlikku väljaannet «Ma-ilm ja mõnda...» alustades. Masingu kirjutisi ilmus hiljem «Perno Postimehhes» ja aastail 1883—1886 andis M. J. Eisen välja valitud kirjutisi «Marahva Näddala-Lehhest» (O. W. Masingi kirjad I—IV, 392 lk.).

Seega jääb Masing eesti ajakirjanduse ajalukku kui väsimatu rahvaõpetaja, -valgustaja ja reformist ning eesti ajakirjanduse traditsioonide rajaja, kelle virgutav mõju seob eesti ajakirjanduse varasemat perioodi XIX sajandi keskpaigaga.

Kirjandust

1. V. Altoa, Eesti kirjanduskriitika tekkimine XIX s. I poolel, «Looming» 1956, nr. 7.
2. V. Altoa, Otto Wilhelm Masing kriitikuna, «Edasi» 1954, nr. 183.
3. L. Anvelt, O. W. Masingu kaastööst G. H. Merkeli «Provinzialplatt'ile», «Keel ja Kirjandus» 1963, nr. 10.
4. L. Anvelt, Tundmatu O. W. Masing, «Looming» 1963, nr. 10.
5. L. Anvelt, Ühest ametlikust artiklist «Maarahva Nädalalehes», «Keel ja Kirjandus» 1962, nr. 9.
6. J. Depman, Teateid eesti ajakirjanduse eelajaloost, «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 4.
7. A. Kask, O. W. Masingu keelelistest seisukohtadest, «Keel ja Kirjandus» 1963, nr. 10.
8. A. Kask, Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles, Tallinn 1958.
9. E. Kuus, Korrespondents ja kirjasaatjad ajalehtedes «Marahva Näddala-Leht» ja «Perno Postimees». Diplomitöö, Tartu 1957 (käsikiri TRÜ eesti keele kateedris).
10. Kreutzwald, Fr. R., Teosed. Maailm ja mõnda, Tallinn 1953.
11. A. Luur, O. W. Masing publitsistina. Diplomitöö (käsikiri TRÜ eesti keele kateedris). Tartu 1957.
12. R. Põldmäe, Jakob Jagomann ja tema «Räpina kihelkonna ajaraamat», ENSV TA Toimetised 1957, I (ühiskonnateaduste seeria).
13. A. Vinkel, O. W. Masingu «Maarahva Nädalaleht», «Keel ja Kirjandus» 1962, nr. 4 ja 5.
14. Manuskripte von Otto Wilhelm Masing, nämlich: 1) von dem Maa-rahva Näddala-Leht von Jahren 1825 und 2) von den landwirtschaftlichen Schriften. In diesem Band vereinigt von J. H. Rosenplänter. Zweite Sammlung. Pernau im Mai 1833 (Käsikiri ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjadeosakonnas).

Leivakorvikenne ehk õppetused ja juttustamised marahva kassuks üllespantud

1. Pärast O. W. Masingu «Marahva Näddala-Lehhe» seismajäämist tekib perioodikas aastatepikkune tühi, millal ainsaiks sõnumetoojaiks on kalendrid, kus õpetlik-ilukirjandusliku osa kõrval mõnikord ei puudu ka teated maailmas «sündinud asjust». Alles 1847. a. sügisest kuni 1849. a. kevadeni ilmus väljaanne, mille me — ehkki teatud tinglikkusega — võime lugeda perioodika hulka. See on «Leivakorvikenne ehk õppetused ja juttustamised marahva kassuks üllespantud», kaheteistkümnest oktaavkaustas vihikust koosnev sariväljaanne.

Esimesed kaks vihikut on Tartus tsenseeritud 6. X 1847, 3. ja 4. — 29. II 1848; 5. ja 6. — 26. VII 1848; 7. ja 8. — 21. VIII 1848; 9. ja 10. — 25. XI 1848; 11. — 1. III 1849; 12. — 29. III 1849. Eelnevalt on käsikirja viseerinud Saaremaa konsistoorium (alates 7. vihikust Eestimaa konsistoorium Tallinnas). Igas vihikus on 24 lk., välja arvatud 11. vihik, kus on 32 lk.). «Leivakorvikest» trükiti Pärnus F. W. Bormi trükikojas.

«Leivakorvikese» toimetajaks peeti kaua aega Vändra pastorit C. E. A. Körberit (vrd. Helm, lk. 19), aga ka teisi. Alles viimasel ajal (Vinkel, lk. 731) on toimetajate autorsus kindlaks tehtud (vrd. H. R. Paucker, lk. 151; 299—300; E. P. H. Paucker, lk. 54 jj.; Keussler, lk. 137—138). Nendeks on Karuse kihelkonna (Läänemaal) pastor Friedrich Wilhelm Anton Hasselblatt ja Pärnu Elisabeti koguduse pastor Ernst Wilhelm Woldemar Schultz. Esimese sulest on ilmunud ka vihikuke ilmalikke luuletusi «Lääne lauliku laulud» (1864), kust väärib esiletõstmist emakeele ilu ülistav luuletus «Oma keel». Temasse on hindavalt suhtunud ka C. R. Jakobson (Vinkel, lk. 732). Schultzi sulest on ilmunud «Koli ramatu» geograafiaköite (Vies jago, Tartu 1854) kolmas peatükk.

Väljaande levitamistingimuste ja hinna kohta puuduvad andmed. Kaheteistkümnendas vihikus toodud «Lõppo sannades» on märgitud, et «Leivakorvikenne» ilmus oma aja kohta tohutult suures tiraažis: «viistuhhat tükki sest ramatust on trükkitud» (arvatavasti käib see iga vihiku kohta).

2. «Leivakorvikese» ülesandeks oli vastupropaganda XIX sajandi 40-ndail aastail maad võtnud ususiirdele. Meenutame, et nn. vene usku üleminek puhkes Muhus ja Saaremaal ning Lääne-Eestis võimsa lainena just 1846. aastal ja kestis kuni 1848. aastani tuues kaasa paigutisi keeldumisi mõisateost ning suurt ärevust parunite-pastorite leeris. «Leivakorvikese» väljaandmine ültähendatud eesmärgil just neil aastail on siis seega kõigiti arusaadav, nagu tema suur tiraažki. Kuipalju sellest luteri kirikule praktiliselt kasu oli, s. o. kui paljude «lambukeste» eksimise ta ära hoidis, see on muidugi iseasi.

Väljaande eesmärki arvestades on usutav, et see ilmus Saaremaa ja Eestimaa konsistoriumi toetusel. Ilumine lõppes koos usuvahetuse hoo raugemisega. Lõppsõnas lubavad väljaandjad-toimetajad veelgi kirjutada, kui rahvas seda tahab. Nähtavasti polnud seesuguse väljaande järele enam niisugust akuutset vajadust kui usuvahetusliikumise ajal, mistõttu järge ei ilmunud (rahva tahtmisest ei saa me kummalgi puhul kõnelda).

Väljaande eesmärk ütleb juba üsna palju selle sisu kohta. Esimene vihik toob kohe programmilise lugemise «Mispärrast hoian Lutteruse usso kogguduse pole?», kus seitsmes punktis selgitatakse luteri usu paremust ning puhtust. Väljaandes on juttu usukannatajatest, esitatakse Martin Lutheri elulugu, vestetakse (enamasti tõlgitud lugudes) piiblisalme motoks võttes sellest, kuidas pühakiri inimesi patust pöörab, kuidas jumala viha kõlvatuid nuhtleb, propageeritakse piibliseltse ning misjonitööd. On lugusid, mis räägivad jumala imetegudest ja vagade inimeste õnnelikust elust ka maises puuduses ning vaesuses, nagu näiteks vaene eideke Liso, kes kasvatas seltsiliseks kana. Munade müügist saadud rahast andis ta kümnendiku vaestele, ühe kümnendiku osa misjonitööks. Küsitakse, kas ka lugeja nii teeb, ning lõpetatakse sooviga: «Jummal andko ka meie male palju nisuggusid Lisosid, kui «eideke Liso» olli» (nr. 9).

10 Sotsiaalsete vahetõrgete ja talupoja elu kitsaskohtade osatamisest ei pääse seegi väljaanne, kuid neid probleeme nähakse läbi puhtkiriklike-religioossete prillide. Vaesust ja viletsust on, kuid eks ei ole see patu palk või jumala katsekivi. Tasuks maapealse vaeva eest saavad kerjajad taevariiki, aga need, kes maapeal purpuris ning siidis elanud, lähevad põrgu ning peavad seal ühtainust veetilkagi kerjama. Moto all «Vereta Jehova peäle ommad teed, ja loda temma peäle, kül ta toimetab keik hästi» jutustatakse kehvast rätsepast, kel polnud kodus enam leivaraasugi. Oma viimased kaks kopikat tahtis ta kirikule kulutada, kuid siis aitas väga meest jumal — lahkete sõprade näol, kes talle toidupoolist tõid (nr. 6).

11 Talupoegi manitsetakse pühapäeval mitte tööd tegema, sest see käib pühakirja vastu. Ka siis, kui nädal läbi on mõisapõllul õsunud ja oma vili jalal pudiseb, ei tohi seda hingamisepäeval koristada: «Agga sa ütled: ma teen sedda hädda pärrast. Hea kül. Agga miks sa häbbened, kui ehk so õppetaja sedda hädda pärrast tehtud tööd juhtub näggema? — Ei, armas hing, kui sa sedda tõeste hädda pärrast teeks, siis sa ei häbbeneks mitte kui ka õppetaja sedda nääb» (nr. 10).

12 Teisal kuulutatakse piibli sõnadega: «Orjad kuulge omma vannematte sanna!» Selle käsu vajalikkus tehakse samas selgeks ühe sõnakuulmata teenija Mari looga, kes proua käsu vastaselt jättis maja ukse lahti, kui ise välja läks. Tuli kits, läks tuppa, nägi ennast peeglist ja poksis peegli puruks... Pahandust kui palju. Jäta veel leivavannemate sõna kuulmata! (nr. 7).

13 Rikkus ja vaesus on jumalast seatud. Kuigi rikkad võivad olla uhked ja ülekohtused, siis võib vaesele tema hädas ja alanduses abiks olla vaid jumal ise, sest tema on õiglane. Niisugust moraali esitab alljärgnev jutuke. Tänapäeva lugeja pole muidugi nõus lookese ideega, kuid kahtlemata hindab ta seda rabavat realismi, millega on kujutatud rikkast peremeest ning vaest meeleheitele viidud näljast saunameest (lugu on arvatavasti üks vähestest originaalsetest jutukestest).

Vaese mehhe kalla saak

14 Vaene saunamees, kes talve tühja näppo töö ja kerjasmisse varral vaevalt omma hinge sees pidas, olli sure kitsusse sees vimati ommast melest ni alvaks jänud, et

muud middagit ennam ei ussaldanud lota, kui et Jummal ommeti sojemat aega annaks. Vimaks joudsid kevvadised aiad liggi ja temma, kes talve omma poia abbiga ühhe võrgo ennesele valmistanud, sovis ka üht lootsikut, kellega voiks kallo püüdma minna. Sure otamise ja palvetega andis üks rikkas perremees temmale omma vanna laggund lootsiko. Vaene, kes sellepärrast siiski arraks ei läind, vatis selle lootsiko hästi läbbi ja hakkas kohhe tedda parrandama. Päva kaks kolm vitis ta seal kallal omma kerjatud leivaga ärra; peälegi piddi ta ilma unneta ja tüddinematta tööd teggema, et rut tagga ja veed lahti ollid. Kui ta nüüd omma tööd olli lõppetanud, näggi perremees lootsiko kõlblikko ollevad, ja et temma keige omma perrega kalla sagi peäle tahtis väljaminna, ütles ta vaesele: «Kallapüüdmissesse aeg on nüüd käes ja õiete parras, sellepärrast lähhab se lootsik nüüd mo ommale häddaste tarvis.» Vaene mees, kes essite ärraehmatas, et nüüd ta viimne lotus piddi tühjaks minnema, pallus allandlikkult ja kibbeda silma veega, et ta ommeti seks korraks selle lootsiko piddi temma kätte lubbama; agga keik palluminne olli ilma asjata, sest rikka südda olli täis ahnust ja kadedust, ei hallastanud mitte vaese peäle, vaid noudis agga omma kasso ükspäinis. Siis langes se vaene mees süddame halleduses põlvili merre äre mahha ja pallus sellet armo, kes lindusid taeva al toidab. Kül nuttis ta essite kibbedaste, ommeti satis temma süddamlik kõnneleminne Jummalaga temmale süddame rahho, ehk kül silmaveepissarad erni tema pallesid möda mahha veresid. Kinnitud süddamega lähheb ta nüüd Jummalala nimmel ja nagu temma sanna peäle, võrk selgas nenda süggavasse merresse kui jallad põhja ullatasid, panneb omma võrgo sisse ja jättab keik muud omma trui Issanda hole alla. Teisel hommikul, kui päike jo üllestõusnud, sõudvad kallameeste hulk ja se rikkas perremees mäele, — ja vata immet, nemmad nävad jo emalt üht meest ve äres kui nota veddavad ja vahhel puhkavad, ja kui liggimale joudvad tundvad ärra, et sesinnane sesamma vaene saunamees on, kelle käest kül lootsik olli ärravoetud, agga Jummalala õnnistust ükski ei voinud ärravõtta. Temma võrgokenne olli nenda kalla täis, et ta rohkem kui pütta väärt vois kallo sada. Nüüd olli temma se rikkas, agga mitte teised, sest nemmad ollid ilma asjata vaeva näinud ja läksid tühjalt koju! Oh õppige sest, et ilma Issanda ja temma armo ja õnnis-

tusseta on keik meie murretseminne ja vaevanäggeminne tühhine, ja hakkake ja lõppetage omma iggapäevast tõtegemist Temma nimmel! — (nr. 8).

Pimedus ja kisendav puudus, mida ükski maapealne vägi ei leevendanud, sünnitas usuhullustuse ning «valeprohvetid». Ühest niisugusest viimsest päevast jutlustavast naisprohvetist Eestimaa ühes kihelkonnas a. 1819 jutustataksegi kaheteistkümnendas vihikus. Väljaanne ei valgusta muidugi nähtuse sotsiaalset tausta, vaid kirik ruttab abi saama seaduselt: «Minna andsin neid hirmsaid tempa (autor oli andmed saanud ühelt naiselt — J. P.) kohhe kohtovannematele teada, naene sai vangi vidud ja olli seal kaks aastat...» Ning hoiatus kõigile piiblisalmiga: ärge uskuge valeprohveteid!

Kuivõrd usuvahetusliikumine tõi kaasa ka üksikuid vastuhakke mõisnikele (rääkimata sellest, et ta riivas tõsiselt pastorite tulusid), siis näib väljaandjate kartus talurahvarahutuste ees üsnagi tõsine olevat. See on sundinud neid «Leivakorvikeses» avaldama pika ülیمانitseva loo Prantsuse revolutsioonidest 1789., 1830. ja 1848. a. See on meie perioodikas esmakordne pikem kommentaar (Masing oli seda teemat riivamisi käsitletud) nendele suurtele ajaloolistele sündmustele. Jutt «Prantsuse-ma loust» (nr. 6) on ära toodud selleks, et selgeks teha «mis õnnetus ühhe male sellest tulleb, kui üks ma ja temma rahvas Jummalal kartmata on ja selle põlvega mitte rahhul ep olle, mis Jummalast temmale seätud». Sellest võib juba välja lugeda vihjet kirjutise avaldamise konkreetsetele ajenditele.

Revolutsiooni sündmusi kirjeldades öeldakse, et juba seisustekogu (millest teatavasti võttis osa ka kolmas seisus) kokkukutsumine olevat olnud suur õnnetus, sest «kui annad koerale lubba kirriko tulla, siis ta tahhab räästoli peäle minna». 1793. aastal olevat juhtunud aga hoopis uskumatu lugu. Prantslased kuulutasid, «et ennam risti usko ei tahtnud ja et nemmad Jummalat ei arvandgi ollevad! Vaat nisuggune rahvas se olli». Hea ja vaga kuningas «Ludvik XVI» tapeti. Muidugi järgnes kõigele sellele pöörasusele karistus, mis avaldus Napoleoni sõdades ja kaotuses Venemaale.

Kuid mis autorit veel rahutuks teeb ja mis selle jutu veel kaasaegsemaks muudab, on see, et 1830. aastal jälle mässati ning 1848. a. küünlakuus, s. o. vahetult «Leivakorvikese» 6. ande ilmumise eel, oli taas ülestõus. «Nüüd

on Prantsuse ma jälle ilma kuningata,» ohkab autor, «ja tahhavad ka ilma jäda. Saab siis nähha, mis sest tulleb. Kas otavad jälle üht raudkäega meest kui Ponaparte olli, ehk kas Jummal neid teisiti nuhtleb! Mitte üksnes nende teggemine omma kunningate vasto, vaid keik se ello Prantsuse mal on Jummal nuhtlusse väärt, isseärranis Parisis temma pea linnas, kus horus, vargus ja keik muud kurjused ni häbbematalt likumas on, et sedda linna ka Ueks-Pabeliks nimmetakse.»

Järgneb kergendustunne ja manitsus korraga: «Agga meie tahhame Jummalat tännada ja kita et meie nisuggusel maal ei ella, ja tedda palluda, et meie ikka mõistaksime Jummal tahtmist tehha, ka selle polest, et meie Jummalast seätud vallitsust ausaste peame ja sanna kuleme. Ja kui meil ka olleks monnest asjast pudust, ja voiks parrem põlv olla, siis moistgem, et vastupannemise läbbi Jummal vihha ärritame...» (nr. 6).

Laste koolisatmist «Leivakorvikene» pooldab, kuid kooli eesmärk on lapsi kristlikus vagaduses, usuõpetust tuupides kasvatada: «Ja kust se tulleb, et meie aial ni palju on, kes ei moista ei luggeda, ei viit peatükki peast, ei vanna ja ue seäduse sündinud asju, ei keigetutavamaidki laulovisisid... Se tulleb sellest, et vannemad kolisid ei armasta ja sedda keigeraskemaks asjaks pannevad, kui lapsi koli sunnitakse, ja selle peäle ei mõtle, et nemmad sega laste eest taevariki ja temma õnnistust kinnipannevad» (nr. 8). Väga halvustavalt suhtutakse ühes jutukeses koolmeistrisse, kes söandas vagadust pilgata ning jumalasõna üle isegi tükati naerda. Jutuke näitab selgesti, et niisugune koolmeister vaid soodustab laste halvale teele sattumist (nr. 6). Palvete tuupimist lastele peetakse vajalikuks juba maast-madalast: «Kes enne ei õppi palluma egga palvet piddama, kui ta sest jubba arrosaab, se ei õppi sedda ialge...» (nr. 7). Paraku aga on palju neidki, kes isegi abiellu astudes ei mõista issameiet lugeda, saati siis veel lastele õpetada, nendivad autorid nõrdimusega.

Kodust lastekasvatamist käsitledes ollakse arvamusel, et liigne pehmus ja liigne valjus on taunitavad, kuid: «Ärra hoia mitte poisi karristamist taggasi; kui sa tedda vitsaga peksad, ei ta sest surre» (nr. 8). Abielurahvale meenutatakse Martin Lutheri «manitsust»: mees peab naist armastama, naine meest kartma (nr. 9).

Uht-teist pakub «Leivakorvikenne» ka karskuse huvides. Kirjutatakse «jodikust kes pöördud» (nr. 1), samas tuuakse eeskujuks Rootsimaad, kus olevat juba 323 «kassinuse seltskonda» (muide, autor leiab, et parem oleks öelda küll *karskus*, sest «kassinus tähendab ihho ja ehete puhtust; agga karskus sögi, jogi, visi ja su kassinust»). Jalutu Tooma kurb elukäik (nr. 4) manitseb samuti mitte vägijooke pruukima. Isegi koolera nakkavat neisse, kes liigjoomise ja «roppo ello läbbi omma ihho on ärrarikkund». Lõuna-Ameerikas olevat üks kõrtsmik kogemata välja lobisenud, palju ta iga napsivenna pealt teenib. Tulemus olnud hämmastav: joodikud jätnud joomise sootuks maha: «Andko Jummal, et ka meie maal needsammad loud iggal pool voiks sündida!» (nr. 10). Meenutatakse ka vennastekoguduse asutaja krahv «Sinsendorhvi» (Žinzendorf) sõnu kõrtsmikele, et need ei tohi olla kuradi õpetuse levitajaks (nr. 9).

Ainukordselt leiame «Leivakorvikeses» ka «Teädäändmisse», kus annoteerivalt tutvustatakse mõningaid maa-keelseid vaimulikke raamatuid.

3. Mis «Leivakorvikest» peale annete kaupa ilmumise veel perioodikaga seob, on see, et siin on avaldatud ka mõningaid informatsioonilist laadi kirjutisi. Kuid needki on kindla ideoloogilise suunitlusega, läbi valgustatud rangelt kiriklikust mõttelaadist.

Lõppsõnas (nr. 12) öeldakse selle kohta tagasisivaatavalt: «Meie olleme ka mõnned teadaandmissed annud, mis mailmas sündinud, et teie sest Jumjala vägge ja au tunda saaksite.»

Esimeses numbris on juttu meie maad ikalduse läbi tabanud näljahädast. Ometi olevat meilt veel mitu laevatäit vilja välja viidud, sest et mujal olevat veel suurem häda olnud! «Slesiamaa» näljas rahvast olevat jumal sel kombel aidanud, et lasknud kesale erilisi söödavaid juurikaid kasvada, millest sündis leivajätkuks jahu teha. Sedasama olevat täheldatud ka «Turgi rikis». «Agga ka meie maal on tännavo kevvade monnes kohhas nisuggused jured leitud, ja minna kes sedda teile kirjotan ollen issi neid näinud.» «Preussi-maad» aitas jumal vihmaga. Tänapäeva lugejale tundub aga, et järgmine pala «Sul ei pea teisi Jummalaid ollema minno kõrvas» (nr. 1) on küll hoopis kaugel ligimesearmastusest. Autor kirjutab:

«Meie kohhal Läene maal (seega on autoriks arvata-

vasti Hasselblatt — J. P.), ja kuidas kuulmisse varral ollen teada sanud on Jummal tännavo haigusse läbbi mis neil enne on teadmatta olnud, põllude peält kartuhvlid ärranuhtlend, ja nenda on ka kuulda, et seddasamma lugu Saksa ja Inglismaal ollevad.»

Niisiis, vilja kõrval ikaldas ka kartul... Autor aga leiab et «pühha vihane Jummal» tahtis kartuli hukkaminekuga inimeste silmi lahti teha selles, et teisi jumalaid tema kõrval olla ei tohi. Nimelt panid inimesed oma viimased lootused kartulile (s. o. tegid sellest omamoodi jumala): «Sest mitto korda ollen minna (ehk ka teie) sedda nisammoti Saksa kui Ma rahva suust kuulnud: «Küllap kartuhvlid ikka meid veel aitvad nälja aial.» Oh kes sa nenda olled ütelnud vata nüüd, kas kartuhvlid sind aitvad, ehk Jummal!?» Seega: näljase talupoja viimase lootuse, kartuli ikaldamine, oli talle päris paras!

Sõnumilaadilised kirjatükid teatavad veel mõnedest loodusõnnetustest (tormid, maaväringud) ja muudest tähelepanuväärilistest sündmustest välismaal. Kaastöö moodi näib olevat lugu Tallinna maakoguduse uue oreli pühitsemisest (nr. 5). Samas tuuakse ka andmeid Tallinnamaa sündinute, abiellunute ja surnute kohta. On huvitav märkida, et Hiiu rootsi koguduses oli 1847. a. veel 52 sündi, 14 laulatust ja 53 surmajuhtumit (käesoleva sajandi kolmekümnendail aastail oli järel vaid mõni üksik vanake, kes lapsepõlves oli kõnelnud rootsi keeli).

Nagu juba vihjasime, on väljaande saadetud ka kaastööd. Peale ülalmainitud pala on avaldatud «ühhest ma-mehhest» (Freundlich?) saadetud värsse (nr. 7). Võimalik on ehk mõne muugi pala laekumine väljastpoolt. Välismaiste informatsiooniliste lookeste allikaks on kindlasti olnud saksakeelne perioodika.

4. Hoopis rohkem paeluvad kaasaegse lugeja tähelepanu käsitletava väljaande keel ja stiil. Tuima manitsusjultuse ja tugevat kiriklikku keelepruuki kandvate eri ilmema lugemistükkide kõrval leidub siin kohati päris ehtsat rahvakeelt, näit. tõkeloos «Jalloto Tomas, ehk mis innimenne külvab, sedda ta leikab» (nr. 4). Olgu sealt näitena esitatud järgnev lõik (lk. 2):

«Oh sa ühheksa urm, eks nüüd kurrat polle jallo sinno sees!» vandus vina andja, kes, suud ja silmad peas laiale, peält vatas, mis voeras vinaga teggi. Aias veel süddame täiega muud kurja omma seest välja ja küssis seltsi-

meeste käest: «Kas pean puddeli selle hullo pöratse pead vasto viskama?»

Ilmekat kahekõnet on joodiku mehe ja selle vargast naise vahel («Hans Plöri», nr. 11).

Sõnavaras on üsna kogukas valik vanapäraseid sõnu, millest osa on iseloomulikud just läänepoolseile murrakuile, näit.: *immetelledes*; *avvatellema* 'ahvatlema'; *aiusse pan-nema* 'meelde jätma'; *heateht* 'heategu'; *hmelükke* 'hel-merida'; *ilingad* 'iilingud'; *jändama* 'jampsima'; *jänklema* 'vaidlema, vastu rääkima'; *kebja* 'kerge'; *kovvastada* 'tuge-vaks, jõukaks teha'; *kumastus* 'kuma, paistus'; *kõhvetama* 'kõhnuma'; *kõrvane* 'abikaasa'; *lombart* 'lombak'; *must-tuhhat* 'miljon'; *möduma* 'mõjuma'; *märk* 'eeskuju'; *mül-lama* 'rassima'; *paigal* 'ikka, alati'; *petma* 'peitma'; *puhhas* 'kõik'; *pelgima* 'ennast peitma'; *pu-mamees* 'talumees'; *porsund* 'tursunud'; *põllastama* 'kahetsema, kaasa tundma'; labbidad ja *pikkad* 'l. ja tuurad'; *põrm* '(toidu)raas'; *rat-simatta* 'ihne'; *raps* 'hoop'; *sulguma* 'sulgema'; *sundmus* 'sund, sundimine'; *sutumatta* 'sootuks'; *taplema* 'noomima, sõitlema'; *tassandus* 'tasane, alandlik olek'; *turskades* 'trotsides'; *tüdditama* 'tüütama'; *tüllinat teggema* 'tüli tegema, kedagi tülitama'; *Mahometti valle umbusko* 'Mu-hamedi väärusku'; *varrato* 'jõetu, võimetu'; *vast* 'alles, hil-juti'; *umbest kui* 'justkui'; *uppo* 'aiva, väga'; *vannapiddo* ... kuub 'vanapoolne, ärakantud'; *vannund* juustega; *äkki-tama* 'luksuma, ekkima'; *üंबर käima* 'suhtlema, läbi käima'.

Leidub muidugi sõnu ja väljendeid, mis on varase-mastki tuttavad, näit. *ärrakallama* 'ära pöörama'; *asset-ollema* 'asuma'; *monda aastat teed* 'mõni aasta tagasi'; *sarnatseks pannema* 'sarnaseks pidama'; *mets* 'kiskjad, metsloomad' (vanna mets murrab tedda ärra — vrd. sama tarvitust ka Masingul). Siia kuuluvad ka tolleaegses kee-les üldtuttavad laensõnad, nagu näit. *lüht* 'küünal, tõrvik'; *räästool* 'kantsel'; *pekk* 'korjanduskarp kirikus'. Keele-pruuki olid tunginud ka *intress*, *kuntor*, *oksion*, *pulpet* (vrd. ka Masing), *trakter* 'trahter'. Mõnel puhul on vööra-päraseid termineid olnud selguse mõttes vaja asendada omaloominguliste seletavate väljenditega: *paggana pöör-jad* 'misjonärid'; *palve rahvas* 'vennastekogudus'; *rent-laegas* 'pank'; *rigi koggodus* 'riigipäev'.

Lääne ja saarte murdele omaseid foneetilisi ning mor-foloogilisi jooni on väljaande keeles väga rohkesti, näit.

*pitkamissi, pitkendada, middagit, koorm, kotto 'kodunt', seinde; parram, parrand 'põrand', verend 'veerand'; rihhale 'rehalasse'. Torkavad silma tugevaastmeline seesütlev (kohtas, kordas, külges, makondas, orgus, valdas), murdeomane lihtminevik (aitis, kasvis, näitis, otis, vatis). Huvipakkuvad on instruktiivvormid (ehk kül silmavepissarad erni temma pallesid möda mahha veresid; jallo, pitki silmi), samuti mitmuse osastav (soje kartuholid, palvid, vähhemid vendi; hirmsaid tempa; kallid kivva; kibbedaid hopa, sakramenta; alvo sanno, kurji lapsi, vaesi lapsi, õrni taimi; hõbberublaid, voeraid kelesid) ja omapärane i-mitmuse tarvitus (päevil, rinnust, ristinnimessiks; pattusiks lapsiks, suril pühhil; kuldsist sannadest, mitmesuggusist annetest; kurjaist himmudest, usklikkuide süddamettes). Võrreldagu ka keeldkõnet ([ta] mingo mitte kõrtsi istuma; «Ärge mitte lööge poissi,» ütles temma) ja täisobjektulist sihitist (kui *essimessed munnad* näggi), mis näivad viitavat saarte murdele.*

Kahtlemata aitaks üksikute palade põhjalik keelelistiiline analüüs mõnevõrra lahendada autorsuse (resp. tõlkija) probleemi. Ajakirjanduslikust (küll aga võib-olla kirjanduslooisest) seisukohast ei ole see antud juhul eriti oluline ega huvipakkuv.

5. Pole vist põhjust hakata lõpuks uuesti kordavalt kokku võtma «Leivakorvikese» eesmärki, sisu ja suunitlust. See peaks eelnevast selge olema. Võiks ehk vahest lisada niipalju, et vaadeldud väljaanne on kahtlemata lähemal rahvaraamatule kui ajalehele-ajakirjale. Masingu ajalehega võrreldes aga on niihästi taotlustes kui ka sisus niivõrd suur vahe, et neid väljaandeid on õieti kohatugi kõrvutada. Keele ja stiili poolest on «Leivakorvikenne» esimeseks läänepoolsete rahvamurrakute mõju sissetoojaks meie perioodika keelepruuki, kusjuures tükati ei puudu ka elav ning värske rahvaomane sõnastus. Sellepoolse laiema keeleala ajakirjanduslikuks stiili- ja keeleklassikuks saab varsti J. V. Janssen, kelle sule all sünnib meie ajakirjandusse külamehelik vestesahkamine.

Seega on «Leivakorvikenne» vaadeldava perioodi väljannete reas juhuslikumat laadi, eriotstarbega seotud nähtus, kõrvalekalduv ilmalikku rahvaalgustust taotlevast perioodikast. Sisuliselt ei paku ta ajakirjanduse arengule uut ega edasiviivat.

Kirjandust

1. H. R. Paucker, Ehistlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihenfolge, Reval 1849.
 2. [A. W. Keussler], Dr. Napiersky's Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland, fortgesetzt von Pastor A. W. Keussler, Riga, Moskau, Odessa 1877.
 3. A. Vinkel, «Leivakorvikese» autori küsimus, «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 12.
 4. E. P. H. Paucker, Ehistlands Kirchen und Prediger seit 1848, Reval, 1885.
-

VI. «Ma-ilm ja mõnda mis seal sees leida on»

1. Möödub kakskümmend kolm aastat Masingu aja-lehe seismajäämisest, kui katkenud rahvavalgustustööd perioodikas jätkab väljaanne «Ma-ilm ja mõnda mis seal sees leida on. Tullosaks ja õppetlikuks aeaviteks Ma-rahvale».

Seda väljaannet, mida toimetas Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803—1882) ning välja andis Tartu trükkal H. Laakmann, võime pidada esimeseks eestikeelseks illustreeritud populaarteaduslikuks ajakirjaks.

Ajakirja ilmus ebaregulaarselt kokku viis annet (1. anne on tsenseeritud 23. okt., 2.—26. nov. 1848; 3.—8. veebr., 4.—17. märtsil, 5.—4. apr. 1849; toimetaja eesõna on dateeritud mihkclipäevaga 1848, lõppsõna viimases andes — «Paasto kuul» 1849). Ajakirja levitati annete kaupa ja kokkukõidetult ühise palgelehega. Kokku moodustab ajakiri 160-leheküljelise teose, mille tekstis leidub 68 illustratsiooni. Väljaanne on kvartkaustas (26×21), tekst kahte veergu laotud.

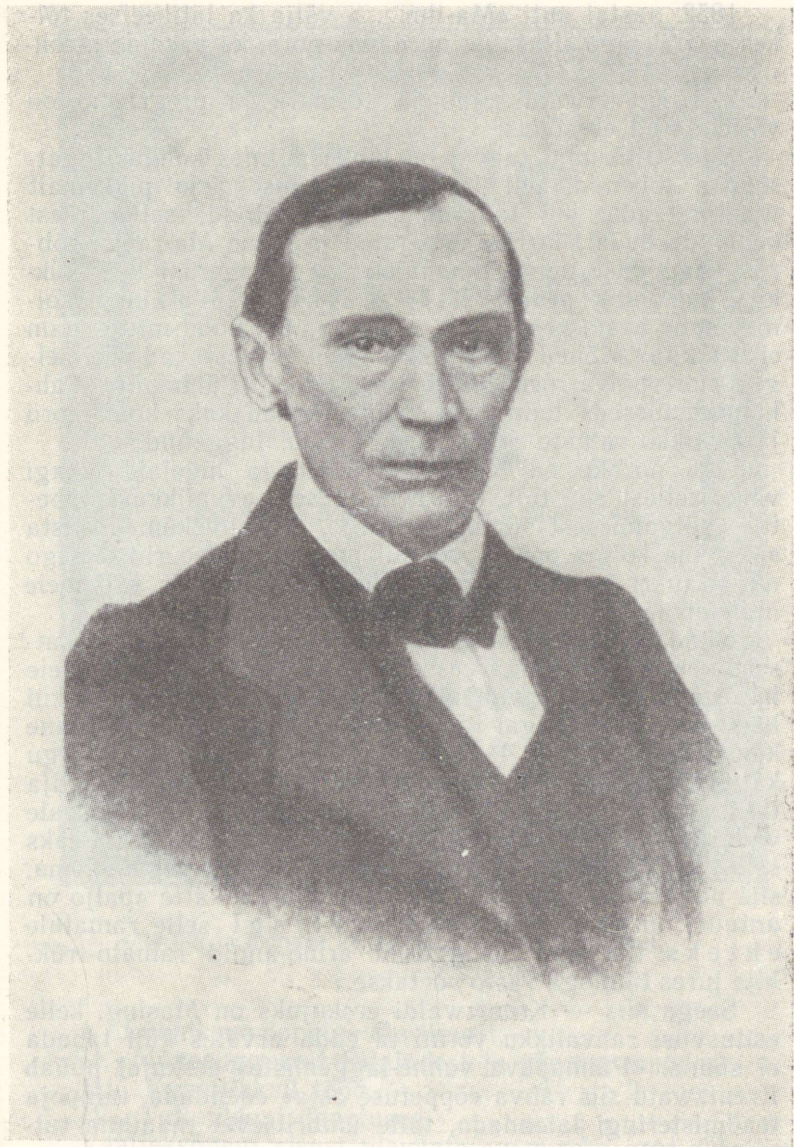
Nagu Kreutzwaldi kirjavahetusest selgub (Faehlmannile 12. VI 1849), on ta Laakmanni ettepaneku «Ma-ilm...» väljaandmiseks õieti sellepärast ette võtnud, et «kõht on kubjaks». Esimene anne (originaalis *and*) ilmus 2500 eksemplaris, järgmisi trükiti ä 2000 eksemplari. 1855. a. tehti esimesest vihikust lisatrükk (1000 eks.) ja

1867.—1869. a. 2. ja 3. vihikust (à 500 eks., — vrd. Kreutzwald, Kirjavahetus IV, lk. 232). Seega ei olnud ajakiri ilmumise ajal eriti minev. Kreutzwald kirjutab ise, et vihikute kaupa ilmumine ei tasunud ära: läbi müüdi vaid esimene vihik, järgmisi vaevalt nuusutati, ostmisest rääkimata (sealsamas, lk. 226). Teos oli hiljem paiguti õpikuna käibel kihelkonnakoolides.

«Ma-ilma...» koostamisel oli Kreutzwaldil üheks eeskujuks Joh. Peter Hebeli (1760—1826) rahvaraamat «Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes» («Reini majasõbra aardekastike» — Leipzig 1811), kust seniste admete järgi (vrd. Tohver, lk. 100—101) on võetud 13 pala. Teiseks materjali allikaks on Kreutzwaldil olnud 1833. a. ilmuma hakanud esimesi Saksa illustreeritud ajakirju «Das Pfennig-Magazin» («Pennimagasin»). Selle ajakirja 1834. a. I ja II andest on Kreutzwaldile eeskujuks olnud üle neljakümne pala. Nagu tehtud võrdlustest on selgunud (Tohver, lk. 129), leidub igas «Ma-ilma...» andes (peale kolmanda) kümmekond mainitud algupäraga pala, kolmandas andes kolm, needki originaalset väga erinevad. On võimalik, et Kreutzwald on kasutanud ka teisi mainitud ajakirja aastakäike. Muide, see ajakiri on äratanud koha-peal huvi ka puulõike-illustratsiooni vastu (vrd. Tassa, lk. 7). Viimases andes (lk. 132) esitatud filosoofiline luuletus on Klopstocki oodi «Psalm» tõlge ja sealsamas avaldatud kirjutisele ühest Raffaeli maalist on võib-olla eeskujuks olnud üks E. Chr. Houwaldi teoseid (vrd. Tohver, lk. 76, 106).

Võib jääda mulje, nagu oleks Kreutzwald olnud vaid passiivne laenaja-tõlkija. Kuid võõraste eeskujude rohke kasutamine ei vähenda sugugi «Ma-ilma...» osa eesti ajakirjanduse ajaloos. Avaldatava materjali oludekohases mugandamises ja rohketes vaieldamatult originaalsetes vahelekiilungites ning arutlustes (vrd. näit. 1. anne, lk. 18, 39; 2. anne, lk. 75; 3. anne, lk. 83; 4. anne, lk. 108, 112 jm.) avaldub meile selgesti Kreutzwaldi enda isiksus, mis muudab selle väljaande ikkagi eesti lugejale määratuks. Seda tuleb hinnata ja seda polegi nii vähe. Sellele liituvad veel Kreutzwaldi enda originaalkirjutised (näit. «Tarto vana toompää-kirriko mürid» 5. andes).

Nagu märgitud, on ajakiri rikkalikult illustreeritud. Mõnede illustratsioonide autorsuse on uurijad kindlaks teinud (vrd. Tassa, lk. 8, 20, 23).

12. Fr. R. Kreutzwald.

1852. aastal anti «Ma-ilm . . .» välja ka lätikeelses tõlkes pealkirjaga «Pasaule un dauds nota, ko pasaule atrohnam».

2. 1. Kreutzwaldi ajakirja eesmärk ja programm on väljendatud eessõnas:

«Mõistlikkumal rahval on jubba mitmes kohhas iggatsemine tõusnud, üht ja teist õppetuse asja pikkemalt tundma sada, kui tännini võimalik olnud; sellepärast kuulvad auväärt kirriko-õppetajad ja muud Ma-rahva sõbrad saggedast tagga nõudmist, kas nisuggusi kirja-tükiki, kui õnnis praust Otto Wilhelm Masing kolmekümne aasta eest akkas välja andma, nüüd mitte enam ei trükkita? Mõned vanemad mehhed mällestavad veel selgest nore põlve rõemo, mis neile kenad «Pühhapäva Vahheluggemissed» teinud, ja kudda nemad kaks kolm kord jarrastikko ramato otsast otsani läbbi luggenud.»

Aga paraku on niisuguste huvidega lugejaid ikkagi vähe, sellest siis tuli, et: «Nisuggusest avvalikkust õppetuse põlgamisest sündis se kahjo, et kolmekümne aasta sees, kus kõigis paikus võerail mail teadmise riik otsego auro-vankri kirusega iggamehhele omanduseks sai, meie Ma-rahvas üksi teiste järrele kaugele mahha jäi.»

Nüüd olevat kirjastaja Laakmann nõuks võtnud «katsekombel sure kulloga eesseisvad õppetuse ramatud teie kätte anda». Autor vabandab, et ta pole nii võimekas kui kadunud Masing, igal linnul on oma laul, ja et «värblane kõige vaevaga ial lauloräästa egga künnilinnu luggu kätte ei sa, ehk tema kül jubba allii pääga munast välja tulli. Sellepärast pallume enam tuume kui koore peale vadata. Kui toit maitsev, mis seal kausist luggu! Peaks selle ettevõtmisele pikkemat kui liblika ello aega ollema, siis pallotakse igga üht rahva sõbra kelle kätte «paljo on antud», omast rikkusest mõne veringi selle ramatule ehteks tua, kus nisuggused armo-annid ramato-trükiki jures tännoga vasto võetakse.»

Seega siis — Kreutzwaldi eeskujuks on Masing, kelle esitusviisi rahvalikku vormi ta enda arvates küll tabada ei suuda. «Pühhapäva vahheluggemiste» eeskujul püüab Kreutzwald siis rahva «õppetuse asja» edendada, talupoja teadmisteringi laiendada, talle ümbritsevat maailma tutvustada ning seletada.

Sisust lähtudes on kõik viis annet rangelt nelja rubriiki jagatud:

Ma-ilm

ja

mõnda mis seal sees leida on.

Tullosaks ja õppetüüks aaraviteks Ma-rahvale.

Õffimene jaggo eht 1. kummi 6. ande.

68 kēna pildikujubega.

Wolfsb. pagiuud 75 Kop. 1886.

Tõrtus 1849.

H. Kaafmanni kirjode ja kuloga trükitud.

13. «Ma-ilm ja mõnda» kokkukõidetud annete tiiteleht.

I. Lühhikene õppetus Ma-ilmast.

II. Mõnesuggusest Ellajadest ja võerast maadest.

III. Kunstlikud tööd.

IV. Tullolikkud õppetused.

Vaatleksimegi sisust ülevaate saamiseks neid rubriike lähemalt.

2. 2. Rubriigis «Lühhikene õppetus Ma-ilmast» on avaldatud järgmised kirjatükid «Ma ja päike» (1. anne), «Ku»

(2., lisaks veel 4. andes), «Rändavad tähhed» (3.), «Sabbaga-tähhed» (4.), «Kinni-tähhed» (5.). Seega pakub rubriik kosmograafilisi teadmisi*. Ajakiri selgitab üsnagi populaarselt, et Maa on ümmargune, tuues tõestuseks ka maailmareiside kogemusi: «Kotzebue käis kolmkorda sedda teed oma ello ael, nõnda kui enne sedda üks Inglismaa laevamees Kook (Cook — J. P.), kedda, kui kolmatkord teel olli, metsinimesed Ovai (Havai — J. P.) sare peal 1779 surnuks kopsisid ja — toho, metsalised! — nahka panid» (lk. 4). Lugejale tehakse selgeks Maa pöörlemine ja tiirlemine, antakse ettekujutus Päikese kaugusest ja massist, samuti selgitatakse öö ja päeva ning aastaaegade vaheldust. Järgneb üksikasjaline käsitus Kuust (kaugus maast, kuufaasid, varjutused jne.).

Planeete (rändavaid tähti) käsitledes antakse ülevaade nende süsteemist ning liikumisest. On huvitav, et autor oletab elu võimalust Veenusel ja Marsil. Najatoonis esitatakse hüpotees, et kaugemal planeetidel võib ehk elada inimesigi. Peatükis «Sabbaga tähhed» esitatakse seletus komeetidest ning arutletakse, miks rahvas komeetide ilmumist on õnnetusendeks pidanud. Selles kirjutises käsitletakse ka Maa tekkimist mitte jumaliku loomisproduktina, vaid hõredast massist, aurutombust, kuid lisatakse: «Agga taevalikko võimusele au andes, ei tahha meie sest asjast siin pikkemalt räkida, mis rumalamad muidogi ei jõuaks uskuda.» See viide ehk kõneleb ka autori ettevaatlikkusest mitte sattuda risti vastu piiblusikumuste ning nende toetajate ja levitajate — pastoritega.

Filosoofilisest seisukohast lähtudes on kõige huvitavam viimane käsitus sellest seeriast: «Kinni-tähhed» (5. anne). Selgesõnaliselt kõneldakse siin ruumi lõpmatuses: «... siiski tulleb sedda tõeks piddada: et väggeva Issanda lodud Ilma-kerradel kuskil otsa egga lõppetust ei sa ollema!» On palju päikesesüsteeme ja maakerasid. «Ja peab seal tähtede peal ellavaid ja mõistlikku lomasi nisamoti ellama, kui meie Ma peal, kes taevalikko valguse ülle rõemustades, tões ja vaimus väggevät Lojat palluvad, ja kui nemad ö ael juhtudes säddendava taeva pole vata-

* Teadmisi maailmaruumist ja päikesesüsteemist oli juba palju varem pakkunud kalenderperioodika. Näit. on Grenziuse «Eesti-Ma-Rahva Kalendris» 1806. a. juttu «Käijatest» ja «seisvatest» tähtedest ning sellest, et Maa ümber «päiliku» tiirleb (vt. ka Fr. G. Arvelius «Üks Kaunis Jutto- ja Öppetusse-Ramat», 1872).

mis seal sees leida on.

Tullosaks ja õppetükkude asemiseks Ma-tahvale.

Reijas and.

1 Lühhiisene õppetus Ma-ilmast.

4. Sabbaga-tähhed.

Jubba nüüd tähepanija laggega epis teiseks meheks sanud, kui ta üja aea eest weel oli, ja kui teinäl ta nõula Järwamehhe nahtpüüsa jallas ei peaks ollema, siiski tohhib ta julgete, olgo kas kõrtsi paigas wai maial, kus rändaw tähtedeist juhtus ragitama ja ühhegi sefugguse täbbe nime peaks ealitseama, kas Mars ehk Juno, wai Jupiter ehk Saturnus, ehk Uranus: ka sõna jutuale lisaks panna. Ja mis kõige parrem, teinä ei pruugi kelle-gile selle eest täno anda, egga olle ta kellegi wasto iellepärast wõlgnik, sest kõi sedda tarust sai ta oma nna eest ja ei olud suremat kullo, kui toop wina olleks maksnud. Kusl ramatuks? sedda ei olle teinäl tarwis kellegi tunnistada. — Agga meie juttu ots wõi meid siin sabbaga-tähte jure.

Sabbaga-tähteid olleks wõgga paljo rändida, uest ei neil tännim wõgga piisut teatale. Agga ramatofirõtaja ei radsi armsa luggejale kuski tähja ruult tehha, sellepärast olgo ta siin õppetus asja meba lühhiisene, ehk kül sabbaga-tähti ei mitte ligal peolteist tosinad, kui rändawaid tähti ei olle, waid wõnast arast kunnis meie päiwini jubba enam kui nellis jadda tütti ülesleitud ja läbbitatotud on, jägo arwamata need, mis sel aal nähha olid, kui weel seddagi kirja Ma peal ei mõstunud, ja kusl meile teinnumid ei olle sanud.

Üks nisuggune sabbaga-täht on iggaforid üks meeline näitmine taewa külles, kui teinä epis enne-teatmata ja kutsumata ühheferraga taewa lautusel

nähtawaks tõuseb, kui rundmata wõteras seal seisab ja kellegi sõna ei lauso, mis ta tahhab ehk tähendab? Mõnda oli 1690^{mal} aastal üks sabbatäht nähtawal, nelliford surem kui meie kria ehbatäht, üks teine, mis 146 aastad enne Kristuse sündimist nähti, oli surem kui päike; nisamoti leiui 1769 aastal üks, selle sabba pikkus neijandama ossa taewa üle ulatas; jah, jubba on seddagi nähtud, et kaks tükki forraga tulliwad. Seal on siis iggaforid otse kui tahhaks Jumal tähetunijade ja Kalendriteggi-jade läest küsida: — Kas arwab, wõnnite? ennaast walmis ollema ja jubba kõi tähhed taewa külles rundma? Wata, siin on weel üks nisuggune minio lomise tõdest, sedda ja enne ei olle näinud, ja siia ei tea praego, mis ta teinagd pead teggema? — Agga kõi mu rahwos watab sefuggust imetähte aggara ning koftowa silmaga, ja rida näitab sabbatähte lapsle, ütteleks: — Wata, mis inemäär suur Jumalik wõggi seal nähtawal on!

Nisuggused sabbaga-tähhed ei olle kõi üks tein farnatset, ja üks ja selama sabbatäht mutab ennaast senni kui meie silmas nähtawal mitmel kombel, ja paistab wahhel eledamast, wahhel tümetamast, wahhel surem, wahhel piisem, ünarjune ja nurjeline, pea liigemal, pea laugemal. 1770^{mal} aastase sabba-täht oli oma kotto kolmetistümme ford surem kui meie ku, ehk sedda kül sure laugemal pärrast meie kõhhal legi ni sureks ei wõinud arwata. Üks sabba-täht seisis 1680^{mal} aastal sabbatustümme ford liigemal päikese jures kui meie Ma, üks teine oli 1770^{mal} aastal seitseford laugemal meie Maast emal

43

14. Näide «Ma-ilm ja mõnda» üksiku ande esilehekülje kujundusest.

wad, kes teab? ehk näwad nemad siis ka meie päikest otsego pissokest tähhekest teiste ulgas? agga meie Ma-kerra ei näe nemad mitte, ja ei tea ühtegi sest, et Pohla ja Turgi maal sõdda olnud, ja meie Mal Kolera-tõbbi ja rumaluse eksitused * likunud» (lk. 131). Autor arwab, et kinnistähed

* 1848. a. suvel puhkes Eestis koolerataud; «rumaluse eksituse» all mõeldakse arvatavasti ususiiret ja sellega kaasnevaid rahutusi talurahva hulgas.

liiguvad ümber oma päikese-tsentrumi, kõik need paljud süsteemid aga ühe keskpäikese ümber.

Kuigi eesti lugejal maakerast ja universumist oli juba varemgi üht-teist teada, siis lisab Kreutzwaldi käsitus kindla süstemaatilise ülevaate, mis toetub oma aja teadusele.

2. 2. Kirevaim oma sisu poolest on teine rubriik «Mõnesuggusest Ellajadest ja võerast maadest», kus on avaldatud kokku 42 lühemat ja pikemat pala — enamasti kõik illustreeritud. Lugejaile tuntud või hoopis tundmatutest eksootilistest «elajatest» ja lindudest tutvustatakse leopardi (*lõupard*), lõvi (*lõukoer*), kondorit, paradiisilindu, «tukanit» ehk «Pipperilindu» leeguani, kobrast, peelikani ehk «puggo-ani», rändtuvi, kaljukitse, vaala (*vallaskalla*), mutti, laamat (ehk Kameli-kitse), sisalikke, krokodilli, hääni (*hüäne*), tiigrit, sebrat (*tsebra*), hüljest (*ülge*), merihobust ning madusid. Üsna pikk ülevaade on koeratõugudest, tuuakse näiteid hobuse tarkusest ning truudusest.

Nendele paladele lisanduvad geograafilist või etnograafilist laadi kirjutised. Nii kõneldakse hindu «naerotõggijatest», kes taltsaid usse näitavad, jutustatakse Islandi saarest, selle rahvast ning loodusest (vulkaanid ja geisrid), tutvustatakse «Lappo-rahvast» ning eskimoid. Ajakiri tutvustab ka üksikuid linnu — Roomat, Londonit Napolit (Neapel) ja Leydenit (Löwen). Nendes kirjutistes tutvustatakse linnade vaatamisväärsusi, aga ka elu-olu. Näiteks jutustatakse Napolit kirjeldades makaronidest ja nende söömisest, kirjeldatakse pildi järgi humoristlikult «Neapeli rahva sõiduriista» — kaarikut — ja jutustatakse päevavarastest-latsaroonedest. Eri ülevaade on pühendatud Gibraltari (*Jibraltar*) kindlusele, mille näol «...peab Hispaania rahvas vasto meelt Inglismaa võeraid omal maal sallima, kus Inglise rahval middagi muud toimetamist ei olle» (lk. 84).

Terve seeria kirjutisi on pühendatud arhitektuurilistele mälestusmärkidele. Koos illustratsioonidega tutvustatakse lugejale Stefani kirikut Viinis, kuulsat Jumalaema kirikut (Notre Dame) Pariisis, Trajanuse sammast Roomas, Lincolni toomkirikut Inglismaal ja Toome varemeid ülikooli raamatukoguga Tartus.

15. Näide «Ma-ilm ja mõnda» illustratsioonidest (vaalapüük).

Lõpuks on siin ka lugemispalasid hoopis eri valdkondadest. Näiteks on esimeses andes juttu «taeva viirmalitest», omaaegset eesrindlikku postikorraldust tutvustab «Postimajja Londoni linnas», illustratsiooni juurde kuulub seletus ujuvatest kirjakandjatest Indias ning teisel võetakse sõna bambuse kohta. Ühe inglase elamuste ja tema poolt nähtu-kuuldu abil antakse viimases andes pilt suurest maaväringust Lissabonis 1755. aastal. Muidugi, sellest kirevasisulisest rubriigist ülevaadet andes võime õigustatult ette heita lugemispalade juhuslikku valikut. Vaevalt oli talumehel vaja esmajoones tunda näiteks Euroopa kaunemaid kirikuid, Trajanuse sammast või Napoli latsaroonesid. Selle asemel oleks võinud olla midagi olulisemat, lugeja teadmisi süsteemipärasemalt laiendavat. See on õige. Kuid nähtavasti olenes materjali valik eelkõige trükkali käsutuses olevatest illustratsioonidest (suurem osa «Pfenning-Magazini» algupäraga), millele tuli juurde tõlkida-kirjutada vastav tekst. Kahjuks ei tulnud selles rubriigis avaldatud kirjutised lugejale

16. Näide «Ma-ilm ja mõnda» illustatsioonidest (njuufaundlandi koer uppumissurmast päästetuga).

hoopiski mitte, see on ütlematagi selge — igal juhul rikastasid nad lugejate teadmisi.

2. 3. Kolmas rubriik «Kunstlikud tööd» on pühendatud teaduse ja tehnika saavutustele. Avakirjutiseks on «Ramatu-trükkimise üllesvõtmisest», milles tuuakse selle kultuuriloos tohutu suure tähtsusega leiutise ajalugu ning hiljem (3. ja 4. andes) tutvustatakse lugejat tolle aja trükitehnikaga (ladumine, matriitside valmistamine, kiirpressiga trükkimine). Üsna pikalt on juttu ka paberivalmistamisest. Kirjutis aurulaevast algab viitega Masingu nädalalehele, kus seda tehnikauudist meie lugejale esmakordselt tutvustati. Kirjatükk annab lugejale ettekujutuse aurumasina töötamise põhimõttest ning ülevaate leiutuse ajaloost. Samuti on juttu vedurist («Auro-vanker»). Pikevalt peatutakse raudteel, selgitatakse selle majanduslikku ning kultuurilist tähtsust ning raudtee ehitust.

Viimases andes käsitleb Kreutzwald lugeja seisukohalt kõige raskemat teemat — «Telegrahv». Maamehele tuleb selgeks teha, mis on elektrivool ja elektromagnetism,

samuti telegraafi töötamise printsiip. Kannatlikult selgitab autor, kasutades seejuures seni tundmata termineid, kuid loo lõpul ei pane ta ka ise sugugi imeks, kui «... ni suur ja imelik assi veel ühhekorraga tema (s. o. lugeja — J. P.) pääjuss koitma ei hakka. Jubba olleksime sellegagi vägga rahhul, kui luggeja üllemal antud õppetusest agga ni palju arru saaks, et kantsakas asja luggo tema silmas nattokene äimama tõuseks» (lk. 158—159).

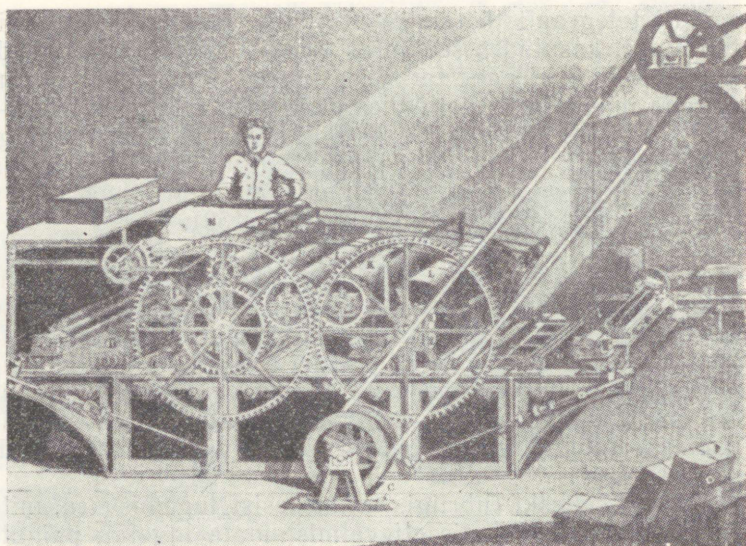
Neile pikemaile lugudele lisanduvad selles rubriigis veel mõned juhuslikumad, näiteks «Ahhela-sild Brightoni linnas» ja «Tunnel Londoni linnas», milles jutustatakse Thames'i-aluse tunneli ehitamisest. Rubriik päädib Rafaeli ühe madonnaamaali romantilis-sentimentalistliku saamislooga «Pühha neitsi Maria jumaliko lapsega». Huvitav on sel puhul autori arutus, mis omal viisil riivab realismi ja tüüpilisuse probleemi kujutatavas kunstis (vrd. lk. 153—154).

Nii on selleski rubriigis mitmekesist lugemisvara, millest arusaamine nõudis ettevalmistamata lugejalt paiguti üsna tihedat mõttetööd. Selles mõttes erineb «Ma-ilm...» tugevasti kaasaegseist rahvaraamatuist. Esiletõstetavaim kõige selle juures on kindlasti toimetaja austus inimese loomevõime vastu, mis õhkub paljudest selle rubriigi kirjutistest. Sellest aga pikemalt edaspidi.

2. 4. Rubriigis «Tullolikkud õppetused» leidub samuti üsna mitmelaadilisi palasid.

Lühemates palades «Vävli-vihm», «Mahha kukkund pilvetükkid», «Verre vihm», «Kivvi-vihm» ja «Konna vihm» selgitatakse mõningate loodusnähtuste tõelist põhjust ning lükatakse ümber rahva hulgas liikunud ebauskuslikke seletusi. Et need palad on enamasti võõrast algupära (Hebeli «Schatzkästleinist»), siis on nende side eesti rahvauskumustega nõrk ning nad jäävad niisugustena vaid loodusnähtuste kirjeldamise pinnale. Seda laadi kirjatükkide hulka kuuluvad ka kurioosne lugu mahasadanud soldatikübaraist («Kübbara vihm»), vainukõie kirjeldus («Rändavad ussikesed») ja seletus, kust vihm tuleb. Juhuslikumat, päevakajalist laadi on teade Kalifornias puhkenud kullapalavikust («Kuld kippub oddavaks minnema»).

Teine tsükkel õppetusest käsitleb esmaabi uppunu, külmu- nu, poonu, vingu jäänu ning välgust rabatu taaselustamisel. Need on asjalikud ning üsna detailsed õppetused,

17. Näide «Ma-ilm ja mõnda» illustratsioonidest (kiirpress).

mis tuginevad oma aja meditsiinile ning kindlasti ka autori enese kogemustele ja tähelepanekutele.

Kolmas sari vaadeldavas rubriigis ilmunud kirjutisi on pikemad käsitlused. Niisugusteks on näiteks «Kirja läbbi sõnumi andmisest» (2. ja 4. anne), mis on publitsistlike mõtiskluste ja soovitustega läbipõimitud artikkel epistolaarse stiili kohta — esimene selletaoline meie perioodikas. Teiseks väga huvitavaks kirjutiseks on «Lapse-oidmise majjadest» (5. anne), kus esmakordselt eestikeelses trükisõnas propageeritakse lasteaedade asutamist küladesse. Kirjutises (mis arvestab just kohalikke olusid) tehakse üsna konkreetseid ettepanekuid. Autor soovib mängu ja õppimist mõistlikult ühendada, toetudes seejuures rahva üldisele tungile hariduse järele. Et lapsed võiksid mängu kombel kirjutada liiva või tuha sisse, siis ei nõua seesugune õppimine mingit kõrvalist kulu. Ka ühine söögivalmistamine on hõlpsasti korraldatav. Kuid Kreutzwald ei usu ka ise, et see uudne mõte võiks teoks saada eesti külas, kus ühine tegutsemine on

veel hoopiki tundmata. Ta aimab õigustatud pessimis-
miga, et enne sulab veel mitukümmend lumehange, kui
meie maarahvas hakkab seda tulu tundma, mis «ühhemeli-
kust asja-ravvitsemisest tõuseb».

Omast kohast huvipakkuv, kuid sisuliselt tühisem on
õpetus «Sõrmekele pookstavide» kasutamisest, s. o. kuidas
sõrmedega kokkuleppelisi tähemärke moodustada ning sel
teel moodustatud alfabeedi abil vestelda.

3. Missuguseid üldistusi-kokkuvõtteid võib teha vaa-
deldavast ajakirjast, milliselt seisukohalt lähtudes on esi-
tatud ajakirja lugemispalad, mille temaatikaga me eelne-
nud ülevaates oleme tutvunud?

Vaatamata sellele, et materjali valik on mitmeti juhus-
lik — põhjusel, millest eelnevalt juba juttu oli —, on kogu
ajakirja kandvaks alustoeaks kõigepealt Kreutzwaldi kin-
del progressiivne mõtte- ja käsituslaad. Eelnevalt oli
juba põhjust osutada sellele, et toimetaja esitab fakte
materialistlikust seisukohast lähtudes, toetudes oma aja
eesrindlikule teadusele (näit. Maa tekkimise seletus, ole-
tus elust teistel planeetidel; muide — elu oletamine Kuul
ei olegi ehk nii absurdne, sest tänapäeval on püstitatud
hüpotees, et Kuu pinnases, kus temperatuur soodne, võib
elu eksisteerida).

Eitamata jumala olemasolu ja vägevust, tõstab toime-
taja aukohale in i m m õ i s t u s e l o o v a j õ u. Kirjelda-
des paberimasinat, ütleb Kreutzwald: «Kedda ei peaks siin
imeväe-tundmine mitte kokkoma panema, kes ennast mitte
inimlikko vaimo suruse eest allandama, kes ni targa mõtte
ja arvamisega lodud kombe seadused (loodusseadused —
J. P.) oma asja tallituseks oskas vallitseda, et iggaüks isse
peab tunnistama: Jah! Jumal on inimest kõige üllemaks
lomaks Ma peale lonud!» See loov vaim võidab kõigi
takistuste kiuste ja Kreutzwald veenab lugejat uskuma
sellesse: «Meie tahhame siin sedda (trükikunsti leiuta-
mist — J. P.) lühhidelt luggejale selletada, sest et mõist-
likkul inimesel vägga armas on inimlikko asja-väljamõt-
lemise (leiutamise — J. P.) vaimo võitlemas nähha, kus
temma vässimata ja tüddimata seestpiddi ja väljastpiddi
vastopanikud ärra võidab ja enne puhkama ei akka, kuni
mõtte arvamine avvalikult tõeks tõuseb, mis teised naero-
likkuks tühjaks aeaviteks piddasid — — — Seal ehhitakse
siis mõne mehhe põrmole aasta saddade pärrast kallid
aua-kivvid ja uhkeid au-sambad, mis tuhanded maksa-

vad, agga mehhel, kellele sedda au näidatakse, ei olnud sagedast oma ello ael leivapallokest majjas» (lk. 25).

«Ma-ilm...» ise on tervikuna rahva teadmiste rikastajaks kavandatud. Hariduse ja kultuuri publitsistlik propaganda on sagedaseks teemaks, mille juurde Kreutzwald alatihti tagasi tuleb.

«Tarkus on meile Jumalast kingitud künal, misga meie iggaskohhas oma elloteed peame valgustama, kui päva lapse kombel tahhame ellada», kirjutab ta. Kõrgelt hindab ta Masingu rahvaalgustuslikku tegevust: «Tema tänoväärt kirjad on nüüd iggal mõistlikkul vägga armsad, sellepärrast võib ükskord ka aeg tulla, kus sest ramatust mis siin õppetuseks pakkume, luggu akkatakse piddama, ehk meie ennast kül Masingi kanno-poisiks ei tohhi arvata» (lk. 51). Kreutzwald on seisukohal, et maarahvast lugeja vajab ja on võimeline vastu võtma juba түsedamat vaimutoitu, ta on tüdinud peamiselt pastorite poolt kirjutatud naiivsete rahvaraamatute didaktikast: «Ja mis tarvis õppetuse ramatuid kirjotakse, kui nemad meie teadmise piri laiemale ei jõua ajjada? — Need, kes tännini Ma-rahvale kirjotasid — kui õnsa Masingi ja arvast mõne teise nende ulgast välja võttame — ei julgend ial kauge male minna, kui rahva lapse p[õ]lv ullatas, egga tulnud kellegile tänapävani mele, et laps, kui vanemaks ja tuggevamaks läinud jubba ambaid suhho sanud, ka pima kõrvas kõvemat toitu peab sama, kuid ta kidduriks ja kõhhetumaks ei pea minema. Kudda lapsest muido ial meest saaks! — Sest ep se siis tulleb, et meie tänapäevased ramato-kirjutajad oma pehme pimaroaga enam seda õnne ei leia, mis nende lemele enne sedda ossaks sai. Meie rahvas on vanemaks läinud ja imustab kõvemat toitu, mis vaimule kossu annab; sest igga mõistlik inimene püab kirjast jõudo möda õppida. Sellepärrast kui meie pimakkad oma kõrdi-vaagnad rahva ette tõstavad, ei tahha vassika-rok enam paljo kellegile maitseada, ja kes tohhib rahvast sellepärrast laita?» (lk. 62). Kuigi ta ka ise on arvamisel, et «Ma-ilm...» ehk käib üle lugeja mõistuse, arvab ta: «Iggames, kes õppetusest imustab ossa sada, peab mõtlema õppima, ja jubba koddunt tulles nattoke mõtteid märssiga kasa võtma, — Vassikas ja ärg ei mõtle ial, sellepärrast ei oska nemad suremad, kui rohto süa ja ammuda; inimese lomaga on assi opis teistvisi» (lk. 62). Laste kasvatamist puudutades märgib Kreutzwald, et last

peab just iseseisvalt mõtlema ja tähele panema õpetama.

Autoril ei ole kahtlust, et eestlane on õppimisvõimeline ning et rahva hulgas on tung hariduse järele. Ta jutustab Virumaal elanud auväärt vanakesest Andresest, kes 1818. a. kevadel suri. See ilma koolihariduseta mees, kes 20 aastat oli ühe laevapealiku sulasena merd sõitnud, oli iseõppimise teel omandanud kirjaoskuse, kasvanud väga osavaks kirjameheks ning omandanud üldse laialdasi teadmisi: «Tema mõistlik jutt olli õppetuse ramat, ja ei olle meile veel tänapävani teist kolitamata meest tuttavaks sanud, kes ni palju olleks mõistnud kui tema; sest Andres olli sure olega merre- ja maa-kaardid tundma õppinud, ja teadis ka sedda, et ümargune Ma kerra päikese ümber jooksis. Olleks sel ael kui praegu suurem olekandmine Ma-rahva kolide pärrast olnud, siis ei olleks kül kuskil parremad koolmeistrid võinud leida kui vana Andresest» (lk. 127).

Autor pooldab ilmselt rahvuslikku, emakeelset haridust, eriti sõitleb ta aga poolharitud kadakaid, kes oma emakeelt salgavad: «Ramatokirjutaja leidis palju sagedamine arritud rahvast musta Ma-mehhe kua al, kui ilparrakade issandade seltsist. Nisugguste issandade kõige suurem õnnetus olli, et pissut saksakeelt oskasid tõrkida, mis kui konarikko peal edasi jõudis, siiski Ma-kele ramatusse ei mahtunud. — — — Meie teame selgest, kudda üllemal praego rägitud sõnad mitme luggejale meelepahandust tevad ja mõningad ussuvad pealegi, mis jubba õnsa Masingi kirjade luggemise jures kuuldi: et k a d d e d u s e pärrast issanda põlve laitma akkasin. Tunneksid sa, armas luggeja, mind ja võiksid sa mino süddamesse vadata, kül sina siis leiaksid, et seal põllev armastus sino vasto ellab, mis sulle mingisuggust põlve ja seisust ei kelaks, kui sulle Jumala poolt ni palju andeid ossaks olli sanud, misga suurema seisuse kohhalised toimetused jõuaksid täita...» (lk. 128). Seega on Kreutzwald siin siiski avaram kui Masing, kes talurahvast tahtis näha vaid oma seisuses — ainult vajalikul määral haritud talumehena. Kreutzwald märgib veel, et iga «Jumala poolt loodud seisus on auväärt ja ei teota inimest, agga sagedast teotab inimene seisust», igatahes on aus põllumees parem kui mõni lakard saksa meister (lk. 127). Seega: mitte rahvuslik või seisuslik kuuluvus ei määra inimese sisemist hari-

tust, vaid inimene ise. Maamehel ei tarvitse sugugi häbene-
neda, ta ei ole iseenesest sugugi halvem kui saks.

Ilmsest sümpaatiast vaesema rahva vastu kõneleb ka järgmine arutus: «Tulleb kül imeks panna, et rahvas enamist iggal pool, midda vaesemal ja kehvamal kombel ta ellab, sedda suremat lahkust teekäija võera vasto üllesnäitab, agga midda nõukam ja rikkam rahvas, sedda surem nende rahha ahnus, nõnda et mõningad kõrtsmikud ja kaddaka sakslased kõrtsi-issandad teekäijaid üsna tüma sulgedega linnuks piddavad, kelle sulgi nemad seljast mahha kitkuvad» (lk. 83).

Ainult riivamisi kaitstakse ajakirjas ka rahvuskultuuri üht tähtsat koostisosa — rahvaluulet. Islandi saarest ja tema rahvast kõneldes märgib autor: «Ja ehk nemad kül vägga arritud ja kindlamat ristirahvas kui meie, siiski ei pea keddagi vana laulo-egga juttusõna pattuks!» (lk. 75). Ilmne vihje, eriti kirikutegelaste halvustavale suhtumisele eesti rahvaluulesse. Ridade vahelt saavad papid paar müksu mujalgi. Näiteks jutustab autor ilmse mõnuga, et kõige jämedamaid makarone hüütakse Itaalias «papikägistajateks», «... sest et mõni paksumaoga munk ehk juhtub mõnekorra kallist roga ülleliga võtma, mis pärrast pakkitust teeb ja vatsa rebbenema kippub!» (lk. 104); teisal märgib, et Viinis Stefani katedraalis on nii suured kellad, et nende helin paneks suuremal hulgal meie maa kirikumeestel püksid püüli sõeluma (lk. 110); kõneldes omaaegse Tartu toomkiriku põlemisest, viitab ta pappide purjutamisele (lk. 144). Igatähes — kõike muud kui sümpaatiat võib neist nüketest välja lugeda!

Majandusliku ja sellega kaasneva kultuurilise progressi innustunud propageerijana näeme Kreutzwaldi mitmes kirjatükis. Näiteks arutletakse raudteede majanduslikku tähtsust, kuid selle kõrval märgitakse ka seda, kuidas raudtee rahvaid sõbralikult lähendab, hariduse ja kultuuri levitajaks saab: «... ja arritud kombe saab raud tivade peal kõige kaugemale kohtadesse tungima, maad savad üks teise vahhel ni hästi kauba ajamise kui õppimise-varrandusi kirest ümbervahhetama, ja mõni kindel vahhesõri aed, mis aasta saddade vasto olleks piddanud, langeb nüüd korraga mahha, kus läbbistikko asja tallitamine ni õlpsast siggineb» (lk. 88).

Kirjeldades Löweni (Leydeni) linna Belgias, leiab

Kreutzwald võimaluse propageerida käsitöö tähtsust, nähes selle arenemise alusena just talurahva ühisüritust. Eeskätt soovitab ta käsitööd seal, kus maa on halb ning ei soodusta põllupidamist. Kuid ta on samas sunnitud kibedusega tunnistama: «Suremal ulgal ei olle mitte veel sesuggust mõtted pähhe tõusnud, et sedda mis ühhel kombel võimalik ei olle, inimene teisel kombel murrelikko olega võib ossaks sada. Akkaks ommetegi pissut koggokonna ühhemelelist vaimo meie maal sigginema, et inimesed tundma saaksid, mis ühhel ja teisel omast käest võimalik ei olle, sedda võiks ulgakeste ölsaste toimetada. Kui iggamees omalt kohhalt pissokese liikmelüllli toimetamise täidaks, kül siis aega möda, kus kõik lüllid liikmeks ja liikmed vimaks sureks koggokonna kohhaks kokko assuksid, mõned sured asjad meil võimalikkud olleksid. Agga ni kaua kui iggamees üksikul seisuses oma eest oolt kannab, ja elde taevase Issale kõik koggokonna murred jättab, ni kaua ei või meie lipp-lappiti seisused ial parrema korra peal minna. Ühhe inimese jõud ei ullata kuigi kaugele, agga kui kõik ühhel nõul ja ühhe rammoga köie otsast kinni akkavad, vata! mis sure koorma nemad seal ölsast ärraveavad» (lk. 112). Eriti hindab ta rahuliku loova tööga saadud rikkusi (nägemata küll selle töö ühiskondlikku ja klassitausta). Nii kirjutab tunnustavalt, et Hollandi «vana põlve ehhitamise värkide» suureks auks on see, et neid «... kuskil ei sõa verrevallamise inna egga mu üllekohtusel kombel pinatud iggi läbbi ei olle ehhitatud, vaid üksnes sest õnnistatud varrast mis kallis rahholine kätte töö ja kunstlikko ammetide villi rahvale sisse kandis» (lk. 114). Hindame seda mõtet, kuigi see konkreetisel puhul — Hollandi kui koloniaalmaa kohta — õige ei ole (võib-olla oli «pinatud iggi» mõeldud vihjena-paralleelina kohalikule olukorrale?). Küll on aga teisal koloniaalpoliitikat viitamisi hukka mõistetud (vt. kirjutist Gibraltari kohta, lk. 84).

Ajakirjas esitatud vaatesuunad, mida me siin eelnevalt esitasime, on kahtlemata progressiivsed. Kuigi praegu pole käepärast täpset tekstikriitilist analüüsi Kreutzwaldil käepärast olnud originaalteksti ja ajakirjas avaldatu vahel, on selge, et suurem osa neist kirjutistest (resp. kirjutiste osadest), kus avalduvad põhilised seisukohavõtud, on kirjutatud Kreutzwaldi poolt. Seda tõendab eelkõige autori lähtumine meie kohalikest oludest ning fak-

tidest. Seega võime öelda, et Kreutzwaldi osa ajakirja maailmavaatelise suuna kujundamisel on olnud suur ning korvab oluliselt sisu juhuslikkust.

Teravaid päevakajalisi probleeme väljaanne ei kajasta. Ainult kohati vilksab sisse kaasaja erutavaid sündmusi. Palas «Sissalikkud» loeme, et «... Prantsuse kuningas rahva mässamise pärrast Inglismaale põggenes, ja et tänavo meie linnades lina-ind vägga oddav, mis sest tulleb, et võera maa mässamised kaubaajjamise lonkama pannud,» lisaks veel mõningaid paiklikumaid sündmusifakte, muuhulgas ka see, et «... mõne aasta eest mitmes kohhas üllesvõetud vina põlgamise kombe jälle nurja on läinud...» (lk. 108). Riivamisi võiks ehk kaasajaga ühist olla ka õpetusel: «... ärra akka ullul kombel mässama, sest rio-seemnest ei tõuse muud kui villetsust» (lk. 113).

3. «Ma-ilm...» on ajakirja ja rahvaraamatu vahepealne väljaanne, kallakuga viimase kasuks. Kreutzwald ise nimetab väljaannet raamatuks (terminit *ajakiri* tollal veel polnudki). Väljaanne on personaalne, autori vaadete peegeldaja, kirjutatud ühe mehe poolt on ta ka keelelt ja stiililt ühtlane. Küllalt tihti kohtame selles puhtisiklikke tähelepanekuid ning andmeid (vrd. näit. lk. 18, 39, 76, 116 jm.).

Kreutzwald ise märgib, et keele rahvalikkuse poolest ei suuda ta Masinguga võistelda. Tõsi küll, Kreutzwaldi esitusviis on ehk küll mõnevõrra kuivem ja «akadeemilisem», kuid siin ei puudu ka elavamad lõigud, dialoog, dünaamiline kirjeldus, teksti elav sidumine pildiga. Olgu selle tõestamiseks üks näide — vaalapüügi pildi juurde kuuluv temporikas kirjeldus:

«Mis kolle ehmastust teggev luggu astub siin pildi peal meie silma ette! Üks kõrgele üllespaisatud kummuli keratud lootsik kukkub praego vahhotava veelaenettesse taggasi, kust tedda ehk silmapilgul teistkorda seddasama värki jälle üllesse vissatakse. Lootsikust kukkuvad mitto pikka köie otsa seutud terrava otsaga odda ehk tura, üks lootsiko lip, mõlla ja inimesed välja lausa merre laenettesse. Mitto inimest on jubba vee sees ja tullevad praego süggavalt vastotörkuja vee põhjast välja, kuhho kolleda padi ümberkippumise peale ollid läinud, ilma et uimasel kombel sest selget arro saivad, mis koggemata õnnetus neile on juhtund. Selle vaese luggu, kes lootsiko külgi kinni on jänud, võib ehk veel kolledam olla, kui lootsik

kummuli merde taggasi kukkub; selle villetsa loo peale ei tahhaks meie hämelega möttelda! Inimestel teiste lootsikude sees näikse nisama suggune ehmatus ollema, ja näitab luggu otsego kissendaksid nemad õnnetusse langend rahvaga ühhest suust: appi! appi! Seal tagga kaugemal sure jäemäe liggidal seisva laeva peal, kust kõik padid on välja sadetud, ei või assi sedda juhtund õnnetust nähhes ka ni rahholik olla, kui siin kaugelt meie silma paistab. — Ja kes siis kõik sedda kissa, kärratsemist, ehmatust ja ädda on teinud?; Seda teggi must suur lihhamäggi, mis meie al pool pilti veepinnas imelikkuks ümarguseks kaljokünkaks võiksime arvata, kui mitte tema välja paistev ümberringi vahhoga kattetud sabba kange väega üllespurtsav vee jõggi teises otsas, ja ümberringi kohhinat teggev ja rammus likumine sedda avvalikult välja ei näitaks, et ta üks ellajas on, mis siin laevameestele ja merrele nisuggust lodud seaduse vasto luggu teeb —» (lk. 72—73).

«Ma-ilm...» on veel vanas kirjaviisis, kusjuures selle ortograafias on mõningaid erijooni (näit. on eelnevat lühikest vokaali tähistava kahekordse *mm* ja *nn* asemel *m* ja *n*, seega mitte *imme*, *kenna*, vaid *imē*, *keñā*; trükitehnilistel põhjustel on käesolevas väljaandes vastavatel puhkudel lihtsalt *m* või *n*; vana ortograafiat on — kas teadlikult või juhuslikult — üsna tihti rikutud, näit.: *tuule*, *öödel*, *tee*, *poole* tunni jne.; välditakse sõnaalgulist *h-d*).

Sõnavarasse toob «Ma-ilm...» palju uut, eeskätt mitme aineala terminoloogias. Esitaksime mõned näited: *ahvokat* 'advokaat'; *auromassin*; *eenkujju* 'eeskuju' (lõunamurdelises kirjakeeles juba varem tuntud); *Ellaja rõngas* 'zodiagi-vöö'; *ealega* ja *ellita* pookstavid 'täis- ja kaashäälikud'; *ettemärk* 'enne'; *Hollander* 'paberiveski'; *ilma-kerre* 'taevakeha'; *makkaronid*; *jipsikiuvi* 'kips'; *kaar* 'veerg'; *kehhatundmis-võim* 'tundlikkus'; *kerra-polik* 'poolkera'; *keskläbbi-mõet* 'diameeter'; *kinni- ehk paigalseisev täht* 'kinnistäht'; vastandina: *rändav täht* 'planeet'; *kiiviniikkerdaja* 'skulptor'; *surnokehhade läbbikatsumise one* 'anatomikum'; *kokkuseadmine* 'seadis'; *kriipsoma* 'graveerima'; *lumme-lassu ehk lavine*; *neljanurgaline penikoorm* 'ruutpenikoorem'; *rist-tol*, *rist-jalg* 'kant- e. kauptoll ja -jalg'; *nurgahaak* 'riivik'; *näggev-mäng* 'vaatemäng'; *obbose rammo* 'hobujõud'; *omadus*; *Ma-kerra Pool* 'poolus'; *pole sirkli rõngas* 'poolring'; *põllev-aur* 'gaas'; *rakket*;

rändav lind; rõngaste 'ellips'; ... täis ku seisusses 'faasis'; sisse lodud käsk 'instinkt'; sureks teggev klaas 'luup'; tiip 'tüüp (polügraafias)'; titt 'nukk (putukatel)'; tomp 'mass'; trükkeri-pres 'trükipress'; tanokirja ehk pitsi vabrik; ussi-vannotaja 'maotaltsutaja'; vahhendamised 'muutused'; vorus; valtside ehk valikaigaste; veepurskav kaev; üllesvõtmine 'leiutamine' jne.

Elektromagnetiliste nähtuste seletamiseks loob Kreutzwald esimesena eestikeelse terminoloogia: «Mõnesuggused eitlikkud vahhendamised liguvad ühtepuhko õhhu sees, mis ossalt tema soea, ossalt tema tiheduse *painuse* (elastische) *välkõuse* (electrische) ja *politõmbuse* (magnetische) seisusse peale rõhuvad...» (lk. 126); *välkuv-politõmbus* 'elektromagnet'; *välkuv-politõmbuse Telegrahv*; *välkuv-jõggi* 'elektrivool'; *politõmbuse ahhel* (galvanische Kette). Terminite täpsustamiseks lisab Kreutzwald, nagu eelnevast nähtub, tihti saksakeelse vaste.

Keelt paindlikumaks muutes on Kreutzwald hulgaliselt kasutanud liiteid, näit.: *juhtvulik* 'juhuslik'; *kujjolik* 'piltlik'; *murdlük* 'kergesti murduv'; *rudsvulik* 'rudisev'; *rövlük* 'röövellik'; *vahhetlik* 'vahelduv, muutlik'; *tähhelepanemlik* 'tähelepanuväärsem'; *valvulik* 'valvas'; *äddalik*; *ärklik* 'ärksam'; *vältaulik* 'kestev'; *öline* 'öine'; *seggaline* 'segane'; *ühtepuhkune* 'alatine'; *tiigrina* 'ematiiger'.

Üsna hulgaliselt võib ajakirjas leida ka rahvapärast sõnavara: *arritama* 'harjutama'; *avvar*; *ello poolt e. poolest* 'elu eest, iga hinnaga'; *hundinelja* ehk *seatraavi* akkab jooksmas; *kivviipik* 'kirka'; *künnispu* 'künnap'; *labba* 'lame'; *liggisuggulane* 'lähedalt sugulane'; senetus *liiskund* ölle peal; puistab... *lumerändsa* angetesse kokko; *nastlik*; *nilbe* 'libe'; *out* loik *lomp*; *pendind* 'poolmädanenud'; *rap-peldamine* 'rabelemine'; ... *rauges* valgus pimmedaks; *rauk*; *ravvitsemine* 'hoolitsemine'; *roigund* 'rammestunud'; *rövelellajas* 'röövloom'; *maavärrisemise* *saggarad* 'm. hood'; *seljakürus* 'küür'; *sukklema* 'suplema'; *sutspool* 'süstik'; *süddamlikkult* 'südikalt'; *süddapimmedal* ööl; *tülpima* 'ära surema'; *tüssilik* 'tähtis'; *vabras* 'vapper'; *valvakas* 'hele, valkjas'; *veekorrend* 'veesammas'; majjad on ... pealt lubjaga *vikkitud*; *vilges* 'vilgas'; *võimus* 'võimas'; *vintsakas* 'vintske (võitu)'; *virtsik* 'peru'; *voodav* 'viljakandev'; võttis *joont* 'võttis hoogu'; *äimama* '(läbi) kumama' jpt. sõnad, milledest paljud korduvad ka Kreutzwaldi muus loomingus.

Kreutzwaldi suur töö uute sõnade ja terminite toomisel kirjakeelde on igati hinnatav, kuigi tänapäeva kirjakeelde on jäänud suhteliselt väike osa tema sõnaloomingust (*omadus, voorus*). Võõra algupäraga sõnu, mis esmakordselt tulid «Ma-ilm...» vahendusel meie kirjakeelde, on rohkem, nagu ka murdelise taustaga sõnu, mida hilisemadki autorid on kasutanud (*liiskuma, pendima, oit, rauk, tülpima, virtsik* jne.).

5. Kreutzwald on Masingu valgustuslik-reformistliku suuna kõige silmapaistvam jätkaja ja edasiarendaja eesti ajakirjanduse ajaloos. Suhtudes suure pieteediga oma eelkäija töösse, püüdis ta seda külge meie perioodikas edasi viia rohkem kui kukesammu võrra, püüdis «piimakõrde» asemel anda tahedamat ning sattus sel kombel mõnevõrra ette keskmise lugeja kesisest vastuvõtuvõimest. Väliseeskujudetele (ja ka vahetult sealt saadud konkreetsele materjalile) toetudes tõi ta meie ajakirjandusse uue väljaandetuübi — illustreeritud ajakirja, mis seisab perioodika ning õpetliku rahvaraamatu vahepeal. «Ma-ilm...» on ka maailmavaatelistelt seisukohalt silmapaistev teos, mis andis väga palju lugeja materialistliku maailmakäsituse kujundamisel. Kreutzwaldi enda progressiivsed vaated, mis väljaandes selgesti kajastuvad ning mis teevad «Ma-ilmast...» personaalse ajakirjanduse tüüpilise näite, mõjustasid kindlasti ka omaaegset lugejat.

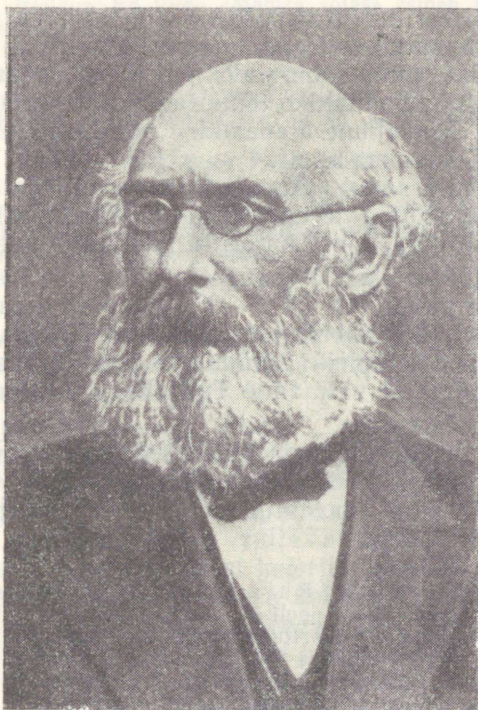
Kirjandust

1. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV, Tallinn 1959.
2. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Kreutzwaldi tegevus ja maailmavaade. Artiklite kogumik. Tallinn 1953.
3. Friedrich Reinhold Kreutzwald. Teosed. Maailm ja mõnda, Tallinn 1953.
4. Tassa, A., Puulõikekunstist, Tallinn 1958.
5. Tohver L., Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist, Tartu 1932.

VII. «Tallinna koddaniko ramat omma söbbradele male»

1. 1. Järgmise eestikeelse perioodilise väljaande ilmumise ajendiks läks vaja suurt rahvusvahelist sündmust — Krimmi sõda, mis oli teatavasti aastail 1853—1856. Kuigi peamine sõjatander oli kaugel, puudutasid sõjasündmused ometigi Eestimaad, sest Inglise laevastik tegutses (inglased-prantslased sekkusid sõtta 1854) Läänemeres ning võttis meie rannikul ette kohalikke operatsioone: blokeeris sadamaid ning kaaperdas kaubalaevu, pommitas ja tegi juhuslikke dessante.

Eesti alal paiknevad garnisonid olid lahinguvalmis. Sajad maamehed, kes olid kahekümne viieks aastaks kroonumundrisse topitud, aga nägid-tundsid sõjapõrgut oma nahal. On arusaadav, et niisuguses olukorras oli vajadus informatsiooni järele suur, kuid ühtegi eestikeelset ajalehte ei ilmunud. Omamoodi olid seda lünka juba varemgi täitnud kalendrid, mille sabades ei puudunud ka uudisteposa. Nii leiame näiteks 1812. a. Isamaasõja ja 1828.—29. a. Türgi sõja sündmuste kirjeldusi tolleaegseis kalendreis, samuti leiame kalendreis teisigi ajalehe-omaseid materjale. On vaevalt tõenäoline, et luba ajalehe väljaandmiseks oleks nüüdki saadud. Tolleaegseis tsensuurikorraldustes oli õige rangelt piiratud sõjateadete avaldamine (Lindström, F.N. Russow ..., lk. 46). Seepärast ongi «Tallinna koddaniko ramat...» laadilt õieti rahvaraamat, mis ilmus annete kaupa ja sai sel kombel siiski pisut kiiremini kui kalender pakkuda ülevaadet sõjasündmustest. «Tallinna

18. F. N. Russow.

koddaniko ramatu...» kirjutas Friedrich Nikolai Russow (osalt ka Johann Petenberg).

«Tallinna koddaniko ramatut...» ilmus a-il 1854—1857 kokku 12 vihikut. Neist ilmus 1854. aastal kokku 6, 1855. a. — 4, 1856. a. — 1, 1857. a. — 1 (kirjutatud 1856. a. detsembris). Algul ilmus «raamat» peaaegu iga kuu tagant (esimene ilmus arvatavasti 1854. a. maikuus), hiljem hoopiski järjepäratumalt. Formaadiks on algul 18×10 cm, nr. 7—12 aga 20×13 cm, tavaliseks mahuks on 8 lk., välja arvatud nr. 8 (10 lk.), nr. 10—11 (12 lk.) ja nr. 12 (32 lk.), seega sisaldab kogu väljaanne 130 lk. lugemist. Esimene raamat ja osa hilisematest (nr. 9 alates) on eraldi palgelehega, alates nr. 7-st on esilehekülj vastavalt

sisule illustreeritud. Raamatud on järjekorras nummerdatud (välja arvatud esimene, kus on lihtsalt (Tallinna koddaniko ramat omma söbbradele male»; teisel raamatul aga juba: «Tallinna koddaniko teine ramat...» jne.) ning päisitiitli all on sisukohane alapealkiri: näiteks nr. 2 — «Sõast Türgi- ja Some-maal»; nr. 4 — «Ued võidud Türgimaal. Inglised Kurresares, Alandi, Kronstadti ja Solovetski kloostri al»; nr. 5 — «Venne soldati kindel meel ja heldus. Tullelaev «Kolhis»» jne. Autorit-toimetajat ei ole märgitud.

Raamatuke maksis 3 (nr. 1—6) või 4 (nr. 10—11) kopeikat, mitmel puhul (vt. nr. 7—9, 12) pole hinda märgitud. Köidetult on 12 numbrit koos maksnud 50 kop., hiljem on aga väljaande komplekti müüdud ka poole hinnaga. «Trükkitud ja sada» oli väljaanne Tallinnas, Lindforsi pärijate trükikojas.

Olemasolevail andmeil (Lindström, F. N. Russow..., lk. 44; Kreutzwald, Kirjavahetus II, lk. 164) on kaks numbrit, nimelt 10 ja 11 koostatud J. Petenbergi, ülejäänud aga F. N. Russowi poolt.

1. 2. Friedrich Nikolai Russow (1828—1906) sündis Tallinnas tolliametniku pojana. Ema poolt oli Russow eesti päritolu. Lõpetanud Tallinna gümnaasiumi, astus Russow 1847. a. Peterburi ülikooli õigusteaduskonda, mille lõpetamise järel 1851. a. tuli tööle Tallinna kubermanguvalitsusse. 1852. a. sai ta Eestimaa kroonupalati sekretäriks. 1859. a. alates töötas ta Toompea lossi valitsejana ja rüütelkonna kantselei tõlgina, 1863.—85. a. aga on ta tööl mäedepartemangu sekretärina Peterburis. Selle kõrval on ta aastail 1865—1906 Teaduste Akadeemia etnograafiamuuseumi ja 1886—1900 Ermitaaži konservaatoriks.

Tallinnas oleku aastail avaldas Russow peale «Tallinna koddaniko ramatu...» veel kogu luuletusi «Ued Kandlekeled» (1854) ja «Sõalaul Eestimaa tüttarlastele» (1854). Samuti on Russow olnud asjaarmastaja maalikunstnik. Ta tundis suurt huvi eesti rahvaluule vastu: kogus ise rahvalaule ning kasutas nende vormivõtteid oma luuletustes.

Tallinnas töötades kuulus Russow koos V. T. Blagoveštšenski, A. H. Neusi, J. J. Nocksi, J. Petenbergi jmt. progressiivsete haritlaste opositsioonilisse ringi, millel oli sidemeid Herzeni «Kokololiga». Russowil ja Neusil oli tihe kirjavahetus Kreutzwaldiga. Peterburis viibimise ajal kuulus Russow nn. «Peterburi patriootide» hulka.

Ülalmainitud Tallinna rühmitus on tuttav oma väljaastumistega mõisnike omavoli ja petlike talurahvaseaduste vastu, mis põhjustasid 1858. a. Mahtra rahutused. Sellest ringkonnast lähtus raamat «Eestlane ja tema isand», mille autoriks peetakse üldiselt Blagoveštšenskit.

Viimased uurimused on näidanud, et arvatavasti Russowi sulest on pärit märgukiri «Eestimaa talupoegadest» (vrd. Kakh-Käosaar, lk. 1531) ja artikkel «XIX sajandi saksa rüütliid Eestimaa», mis käsit-

leb Anija meeste peksmist Tallinnas (Miller, lk. 282), samuti Mahtra sündmuste kirjeldus. Ed. Vilde «Mahtra sõjas» esineb Russow kirjan- dusliku tegelasena Rutovi nime all.

Aastail 1860—1862 toimetas Russow ajalehte «Revalsche Zeitung», mis astus välja eesti talurahva huvide eest ning võitles feodalismi igandite vastu, olles omamoodi eesti ajaleheks saksa keeles (vt. lähemalt Kreutzwald, Kirjavahetus III, lk. 87 ja Lindström, F. N. Rus- sow . . ., lk. 78—102).

Johann Petenberg kuulus ülalmainitud progressiivsete harit- laste rühmitusse. Elukutselt küll veinikaupmees, tegeles ta ka kirjan- dusega, avaldades 1854. a. sõjatemaatilisi luuletusi ning tõlkides 1855. a. eesti keelde parun Münchhauseni seiklused.

Võib arvata, et Petenberg osutas kaasabi väljaande kirjastamisel, sest tema õde oli Lindforsi pärijate trükikoja omanik.

2. 1. Väljaande eesmärgiks oli eestlasest lugejale jutus- tada sõjasündmustest ja vältida «rahva halbi lorriseamise läbbi» tekkida võivat kahju.

«Tallinna koddaniko ramatu . . .» arvates on sõda ing- laste-prantslaste süü läbi puhkenud interventsioon. Ainult saagihimu ja kartus, et Venemaa liiga tugevaks läheb, kis- kusid Inglis- ja Prantsusmaa sõtta, kogu rahva kohus on mehiselt vaenlaste vastu välja astuda. Autor ei pääse mööda ka truudusetootusest keisrile, sest eks kuulunud ju keiser, usk ja isamaa sellesse kolmainsusse, mida soldat ning rahvas pidi kaitsma. Seega jääb sõja tõeline põh- jus — võitlus ülemvõimu pärast Lähis-Idas — selles välja- andes päris arusaadavail põhjusil mainimata.

Sõda algas Venemaale edukalt. «Tallinna koddaniko ramat . . .» näitab õigesti, et võitude ja sõjalise edu aluseks on vene rahva vaprus, lihtsate soldatite ning tundmatute ohvitseride ennastsalgavus. Rindel tehtud kangelastegu- dest jutustades sisendab väljaanne lugupidamist ja usku vene sõdurisse ja rahvasse ning üleolekutunnet vaenlas- test.

Näiteks mõned katkendid:

«Üks noor, 21 aastane ohvtser, kes vast hilja aego olli väe-kolist välja tulnud, on 4 suretökkiga 9 tulle-laeva vasta, kelle iggaühhe peal 32 suurtükki olnud, pealegi ülle 6 tunni söddinud. Kulid ollid nago rahhe temma ümber tuiskand, ja et kül 2 suurtükki vimaks mehhikessel kuli- dega mahha lödi, üks hone ja püssirohho kirst temma liggi põllema hakkasid ja siis hirmsa pragginagga vasto tae- vast lendasid, — jäi noor mees siiski ikka omma kindla ussus ja issama armastusses rahhulist surma silmis

Tallinna koddaniko ramat omma
sõbbradele male.

(Eõast Ddeßsa liinna al.)

Siind 3 kopy böbb.

Talliinnaß,

trüffitud ja sada Siindmorßi pärrijate jures,

1854.

19. «Tallinna koddaniko» esimese raamatu tiitelleht.

seisma, omma viimse kahhe sure-tükkiga ennam kui 200 vasta söddides...»

«Ühhel ainsamal olli üks kuul ölla sisse lõnud. Kui temma hava kinni seoti ütles ta nalja visi: «Oh sa tümma saks, Inglisse kuul ei oskand Venne ölla läbbi lüa» (III vihik).

«Üks soldat tunneb lahingis, et kuul lööb temma kõhho sisse, agga mitte vägga süggavast, kohhe kissub temma isse omma rided lahti, kaevab ja piggistab kuli lihast välja, ajab verriselt püssi sisse ja paugutab vaenlaste peale välja, ütteldes: «Minne narr agga jälle taggasi!»

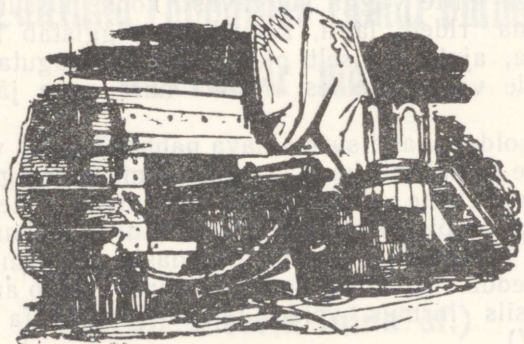
«Üks soldat saand surma-hava pähha. Temma veti ärra tohtre jure ja hakkati hava kinni sidduma. Korruga köllab kaugelt vennelaste võidourraa. Mees maast ülles, ja ka urraa ja urraa öiskama, mis jäksab. «Hul innimenne,» tapleb tohter temmaga, «sa surmad ennast isse, sinno pea ei kannata sedda.» «Mis ma surmast holin,» vastab aus mees, «kas se siis hirmus, võido järrel surra?» ja heidab hinge» (V).

Vene sõduri üllus ilmneb suhtumises haavatud või vangilangenud vaenlastesse:

«Lahhingi järrel nähti 2 soldatid ühhe rängast havatud Türgi ümber middagist toimetama. Vist risuvad tedda? — Üks ohvtser läks ommeti liggemale järrelkulama. Just seub praego üks soldat haige pea alla süllätäit sõnnajalga teine teeb oksadest temma ülle väikest onni päva paiste vasto. «Mis seäl tete, mehhed?» küssis ohvtser. Need vasta: «Eks se olle havatud soldat nago meiegi, puhhago vaene pissut ja pallogo meie eest omma ussu järrel Jummalat!» (V).

Niisugustele kirjutistele võime muidugi ka naiivset kroonupatriotismi ette heita. Kuid fakt on see, et vene sõdur võitles selles sõjas tõelise ennastsalgavusega (võrreldagu näit. L. Tolstoi «Sevastopoli jutustusi»). Vene soldati patriotismi näidates sisendab «Tallinna kodanik» objektiivselt võttes eesti lugejale lugupidamist vapra vene rahva vastu. Veel rohkem: autor on kindel, et ka põlatud eesti mehed (ja neid oli sõjatandreil paljugi) suudavad niisama vapralt isamaad kaitsta: «Tulgo agga vaenlane, ja putu ma-mehhe vahvast süddant — se on raud kivvi ja maksab igga hobi tullega» (I). Muidugi — see patriotism, isamaa, «ristiusso ja Keisri eest» seismine oli sisult

Tallinna koddaniko 10. ramat omma sõbradele male.

(Eõast Sewastoopoli linna al. Kertsli linna ärra:
rikkumisfest. Inglised Tagganrogi, Mariupoli,
Kenitsenski ja Verdjanski linna al.)

☾ht kül mõningad teie hulgaft, ausad sõbrad, jubba pahhaks pannud, et ma omma ltrja peale jubba jälle ollen üksford ni kaua odata lastnud, agga ma lodan, et naad mulle sebdnda sureks süüks ei arwa, sest küllap naad issegi teawad, kui wähe aega teie kewwadesed ja suised tööd teile luggeda annawad. Sellepärrast ollen ma omma jutto ka seks aiaks ülleskorjanud, kus pimmedamad öhtad ja pitkemad ööd kätte tullewad. Haffame siis

20. Näide «Tallinna koddaniko ramatu» kujundusest.

petlik, rahva kasuks ei andnud see sangarlus midagi, kuid kahe rahva lähendamisele ning eestlase eneseväärtuse-
tunde tõstmisele oli seesugune käsitlus positiivne.

Odessa, Sevastopoli, Kaukaasia, Ahvenamaa ning Valge mere sõjasündmustega võrreldes on lugejale lähedasemad teated Eestimaal toimunud. Nii jutustatakse Tallinna mereblokaadist: «Siin meie liggi hulkuvad vaenlase sõjalaevad möda merd kui virastussed, ja ei te ikka veel enam ühtegi, kui risuvad väetimaid kaubalaevo otsekui vargad maante äres. Iggapääv on neid kaugelt läbbi uddo nähha, ja ühtepuhko kuulda, et naad jälle jo kurja teinud. Vimati läksid siit 4 väikest Venne laeva Narva taggasi, agga tuul läks pea ni tassaseks et piddid Viimsi möisa al seisma jäma. Kohhe kotkas kallale — suur Englise tullelaev. Mehhed on ommeti veel eest ärrasanud, ja igga laeva peale ühhe mehhe jätnud, kes piddi katsuma laevo lahti palluda. Agga öhtu ma näggin isse toompä pealt, kuidu tullelaev 2 nende väetimaid omma tagga veddas» (II).

Hoopis satiirilisel jutustatakse inglaste dessandist Saaremaale (Kuresaarele, nagu Russow kirjutab):

«Vannavisi tullevad nemmad iggas kohhas mäle, kus vägge ees ei olle, ja söddivad tallopoegade ja kallames-
tega. Kurresare liggi võtnud nemmad vimati 3 pati viljaga tallopoegade käest ärra ja otsind nende taskud läbbi, agga ei olle enam kokko saand kui ühhe polerublatükki ja nattoke vask-rahha. Sedda annud taggasi, agga hõbberahha võtnud kasa — Englise rigi kassuks, ehk omma kuninga-proua kaelarahhaks. Nisamoti vinud nemmad Kurresarest Taggamoisa alt 3 moisa-laeva ärra, kellega jo mõnne aasta läbbi palju Englise kauba-laevo on merre häddas aitatud. Ranna peal näinud nemmad kukke ja pakkund tallopoiale rahha temma eest, agga kukkel olnud ka mehhine südda sees, ei tahtnud vaenlast toita, ja jooksnud omma kele söimates ja vandudes lips eest ärra. Mis arvate sest, et kukke eest rahha pakuti ja laevo võeti väekaupa? Kas ep olle se sesamma luggu kui tottreaga, kes sääski enne sömist söelus ja ärjad muido nelas. Tulle agga tulle, Some tuul, ja puista selle rahvale mõistust pähhäl!» (IV).

Teatavasti jäi Venemaa Krimmi sõjas kaotajaks. «Tallinna koddaniko ramatu...» auks tuleb ütelda seda, et siin ei vaikita ka Vene armee kaotustest. Veel rohkem — väljaandest selgub isegi üht-teist — ja kohati isegi ülla-

tava otsekohesusega väljendatuna — kaotuse põhjuste kohta.

Vene armee ja laevastik oli varustatud aegunud tehnikaga. Inglise-Prantsuse «tullelaevadele», s. o. aurulaevadel olid vastas purjelaevad: «Mis võis parrata! egga purjelaev või kaua tullelaeva vasto: kui tuul järrel jääb, siis ei või enam ennast pörata, teine agga annab iggalt poolt tuld peale. Kes võis arvata, et meie vannad söbbrad ennast ammo jo meie vasto valmistasid, muido olleks ka meil tullelaevo murretsetud» (IV). Loomulikult oli purjelaevadel väikese manööverdusvõime kõrval ka nõrgem suurtükipark. Kui inglased pommitasid Solovetski kloostrit 24—120-naelaste pommidega, suutsid venelased oma «kupposarvedest» (nagu Russow vene suurtükke nimetab) vastata vaid kolme- ja kuuenaelastega. Lõpuks oli puudus ka laskemoonast, «sest Inglise seitungid rägivad, et vimaks lastud tornist põld-kivvidega ja pu-pakkudega» (VI).

Sevastopoli garnisoni kangelasliku vastupanu murdis vastaste tehnika, «sest 5-ma Leikusse-ku pävast sadik hakkas vaenlane üht ni valjo ja lõpmata tuld kõige omma pattareide pealt Sevastopoli saddama poolse jäo peale viskama, et 24 tunni aial 70-tuhhat suretükki- ja liggi 16-tuhhat pommi-kuli ja kranatit vennelaste vasto lendasid ja linna ülle mahha kukkusid. Nisuggune põrgo tulluke turis 20 päva ilma vahhet piddamata» (XI).

Venemaal puudus nimetamisväärne raudteevõrk, kogu armee ja selle transport venis samm-sammult mööda põhjatuid teid rindele. Inglise ja prantslased aga ehitasid oma armeede jaoks Krimmi raudtee. Sellest kontrastist kirjutades märgib «Tallinna koddanik»: «Mötteldes, kui palju vaeva ja tülli Vennelased peavad näggema enne kui naad tuhhandede versta tagant jalla senna jõuavad ja nisamma kaugelt ehk liggemalt väemona ja keik söariisto hoostega senna savad — peame meie nende vahvust auustama ja nende tuggevusse ja vastopannemise ülle ühhe ni võimaka ja targa vaenlase vasto ennast immetsema» (XI, lk. 3).

Üht-teist leidub ka isiklikku kuulsust himustanud kindralite hukatuslikust mõtlematusest. Näiteks maksis üks omapäine tormijooks Silistriale sadade sõdurite ja ohvitseride elu. «Se samma luggu olli Venne- ja Türgima pire liggi 16-mal Mai-ku päval. Seäl olli üks üllem ilma käs-

sõda vaenlase vastu läind, kelle tuggevust temma ei tunnud» (III, lk. 7).

Kõige selle taustal kerkib väljaannet lugedes seda selgemini esile rahva osa, kelle hulgast pärinevad ka lihtsad vägilassoldatid. Kui rikkam rahvas sõja algul Odesast põgeneb, kui saksad Tallinnast maale pagevad, siis jääb rahvas paigale, on sõjaväge abistavaks ning innustavaks jõuks. Seda tahaks «Tallinna koddaniko ramatu...» suunitlusest kõneldes eriti esile tõsta.

2. 2. Kaks «ramatu» vihikut kalduvad kõrvale sõjateemaatikast. Üheksas vihik viib meid tsaar Nikolai I surivoodile ning matustele. Vastavad kirjutised on tõlked ajalehest «St. Peterburger Zeitung». Keisri surm oli tähelepanuväärivaks sisepoliitiliseks sündmuseks, sellest kirjutamine lähendab «Tallinna koddaniko ramatut...» veelgi uudisteperioodikale, ajakirjandusele. Toodud tõlge (numbrisissejuhatava osa all on initsiaalid N. Gr.) annab Nikolai I-st, sellest Euroopa sandarmist üpris idealiseeritud pildi, näitab teda kui unustamatut perekonna- ning riigiisa, kellel oma rahva ja riigi huvid olid surmatunnini mõttes, kes mehiselt ja vagas meeles andis oma hinge Issanda hoolde. Oma laadi poolest ei erine see kirjeldus teistest niisugustest truualamlikest keisrikoja-uudistest.

Viimane vihik viib meid uue keisri, Aleksander II kroonimispidustustele Moskvasse. Selle reisi tegi Russow ise kubermanguvalitsuse ametnikuna kaasa. Reisi tulemusena valmib esimene eestikeelne originaalne reisikirjeldus meie ajakirjanduses, mis moodustab kogu selle kõige mahukama (32 lk.) vihiku sisu (1. Reis Moskosse; 2. Moskolinna; 3. Kreml; 4. Kronimisse päev; 5. Pävad kronimisse järrel). Vihik peädib kronoloogilise tabeliga vene tsaaride sünni- ja surmadaatumeist.

Kroonimisdelegatsiooni koosseisu kuulusid ka talupoegkonna esindajad — Tallinna kubermangust Lagedi valla talitaja, Kepso peremees Jüri Ruut (keda keiser vastuvõtul isegi kõnetas) kui kroonutalupoegade esindaja, ja Keila valla talitaja, Ävardi peremees Jüri Eving kui pärisvaldade talupoegade asemik. Neid saatiski Russow. Reis algas aurulaeval Tallinnast Peterburi. Autor kirjeldab aurulaeva ja selle töötamise põhimõtteid, räägib merehaigusest. Mõödudes Soome lahes asuvaist saartest, meenuab autor eesti loomislaulu, milles kirjeldatakse nende saarte tekkimist munarebust. Järgneb põgus linna kirjel-

du, mis algab küll autori pettumusega, kui ta palju kiidetud pealinna argipäevasesest küljest näeb: «Minna seisin üsna laeva ninna peal, et kõrgest iggakohta võiks ümbervadada, ja otasin ikka sedda illo ja kennadust, kellest ni palju kuulnud olin, agga arvage, kudda minno silmad lahti kukkusid kui ma parremat kät muud ühtegi, kui kõrgeid musti vabrikute korstnaid näggin, ja vassakut kät veikeid halli puust urtsikuid, — ka se pididi se kulus Peterburi ollema?» Edasi läheb sõit rongiga — «tullevankrega» mööda «raud-maantid». Neidki — nagu ka telegraafi — tutvustab autor lähemalt. Sõidul seltsinud venelaste kohta märgib Russow, et jutuaJamist takistas tema vilets vene keele oskus «... agga nemmad ei olle mitte üks kord naernud, vaid aitasid sõbralikult minno vennekeelt kohendada, ja nenda sis ma sobrasin ikka senni kui läks dobraks... Üllepea pean ma ütlemä, et Venne rahvas, ni palju kui ollen kuulnud ja isse näind, vägga lahke ja sõbralik võöra vasto on».

Järgnevalt kirjeldab Russow üsnagi konkreetselt ja ilmekalt Moskva linna ning Kremli. Fakte, sündmusi ja tähelepanekuid kõrvutab autor kodumaistega, saavutades sel teel suurema tunnetatavuse. Reisikirja lõpposaks on hiilgavate kroonimispidustuste kirjeldus, mis on elav ning dünaamiline. Ei puudu isegi humoristlikud kiilungid. Keisri sissesõidutee veered olid vaatajaile kalli raha eest välja üüritud. «Neda olli üks ka ühhe sure vanna törre ärraüirinud 2 naesterahva saksale. Kui se keiserlik koggo hakkab liggi sama, ja need 2 naesterahvad kikkuvarrukil omma ninnarättikutega senna pole terretades vehhivad, ronnib veel üks innimenne törre otsa ja hakkab hurraa hõiskama. Se silmapilk kaovad keik need kolm innimest silmade eest ärra, — törre pöhhi olli läbbi vaonud, ja need vaesed istusid kui kottis ni kaua kui keik se illo möda läinud.»

Autorit ja lugejat hämmeldavad Kremli hiilgavad saalid, kus peegelseinad eksitusse viivad ja tohutu pidusõmmaag jahmatama paneb: «Keik laudu olli üllepea 624, ja kui neid pikkuti üks teise külge reasse kokko olleks pandud, siis olleks 10^{1/2} versta väljatulnud. Igga laud olli kaetud ja igga ühhe peal oli 5 või 6 praetud ja lahti leigatud lammast, kullatud sarvetega, 4 veike torni-modi puustellingite külges rippusid vorstid ja sealihha, nende vahel seisid kusepud õunu, pirokaid ja kokisi täis, igga kuse

ladvas olli üks praetud kanna, ja iggas kohhas seisid ämbred õllega, ja kullad rippusid ämbre ümber. Laudade vahel seisid sured törred, kus seest issemodi torrodest valge ja punnane viin üllesse kargas, ja igga üks võis jua, kui palju tahtis. Üllepea on sömist ja jomist olnud: 50 tuhat koki, 1200 leisikast pepperkoki, liggi 5000 leisikast sealihha, ülle 1800 leisikast vorsti, 31 tuhat 2 sadda praetud lammas, 12 tuhat 480 kanna, liggi 50 tuhat pirokat, 30 tuhat teist maggusat leiba, ülle 145 tuhat nissu leiba, ülle 600 leisikast vöid, 1252 vedro vina, 3120 vedro öllut!»

Kui aga Russow oma loomupärases tagasihoidlikkuses laua manu saab, peab ta jääma «pikki silmi vahtima, sest siit pole enam suurt midagi võtta»...

Peab ütlema, et Russowi reisikiri on selles žanri ajaloos seisukohalt märkimisväärne saavutus, niihästi oma elava, isikupärase huumorisugemetega esituse kui ka tunnetusliku väärtuse poolest. Lugejale aitas see kirjeldus lähemale tuua suurt Venemaad ja vene rahvast, kellesse autor suhtub sooja sümpaatiatundega.

3. Stiililt on Russow—Petenbergi väljaanne märkimisväärne dünaamilise kirjelduse poolest. See ei ole objektiivses laadis antud informatsioon ega kaine õpetus, vaid pigem reportaaz, kui me seda mõistet tollaegse ajakirjanduse kohta kasutada saame. Pilt lükkub pildile, kirjeldus kirjeldusele, kusjuures need on konkreetset ja visuaalselt tajutavad. Üsna sageli on pildid ja kirjeldused antud tugeva emotsioonitaotlusega, rikkad kujundeist. Arutlusedki ei ole tihtipeale kuivad, vaid kujundite, kõrvutamiste või mõistusõnade varal elavamaks tehtud. Nagu reportaazile omane, vaheldub autoripoolne esitus tegelaste jutustusega, dialoogidega, episoodide-detailide «momentvõtete»ga, realistlike olustikupiltidega. Koomikataotlust oleme juba varem märkinud.

Olgu alljärgnevalt esitatud paar näidet kirjeldustest, mis on täiesti oma aja ilukirjanduse tasemel. Näiteks kirjeldatakse suurt tormi Mustal merel järgmiselt:

«Nago otsato suur haud olli Mustmerri pealt nähha, pikkad valged vahholaened kõikusid nagu surnorättikud surnuid vastovõtmas. Paksud mustad pilved ajasid ni maddalast ülle laente, et merri taevaga ühte läks. Uddo läbbi nähti vaenlaste söalaevu kord tõusma ja siis nago põhja vaoma, siit ja sealt kiskus tulispask purjed lõhki, ja murdis mastipuud tagga järrele mahha. Iggalt poolt kuuldi

Armsad sõbbrad!

Ollen ommeti jälle liinna taggasi joudnud, enne kui waenlane sia tulnud. Ni armas se ka minno melest olli, teie keskes maal olla, kalli kewwade rõmo ja illo maitstes, ommeti kippitassin liinna taggasi, sest kartsin, et ei sa nähha, kuidas wisi waenlane ka Tallinna al peksa saab, kuidas tännini, Jummal olgo tännatud, iggas kohhas. Meil on siin raudhambaid kül neid koeri kiskuda, ja wäggi hiilgab omma mõnne tuhhande oddadega päwa paistel nago otsato suur sugga. Tulgo agga nemmad peäle! meie sillitame koertel ni hästi päid, et wimaks unnustawad hauludaki. Ni pea kui siin middagi sünnib, tahhan ma teile kohhe teada anda, kuidas wimati lubbassin, muido teie ehk rahwa halbi lorrifemisse läbbi sate rahhotumaks. Et agga ommeti teate, kuidas Wennelased ei weel olle unnustanud ilma kutsmata wöörleid taggasi kihhotada, kuulge, mis Musta-merre jures Ddessa liinna al on sündinud.

Ammo olli seäl jo kuulda, et waenlane õige liggi on ja iggapääw tedda woib otada. Olli jo ka üks Inglis tulle-laew õige liinna alla tulnud, agga ühhe kuliga jälle minnema sadetud. Wimaks 1. Aprili-woi Mahla-ku päwal anti liinnas teada, et jälle tulle-laewo on nähha. Rahwas tõttas iggalt poolt merre-äre watama, mis wöörad need peaks ollema, ja näggi siis, kuidas üks suur Inglis- ja 2 Prantsusse laewa pakso suitsoga ifka ligemale joudsid. Meie wäed ollid jo ammo platsi peäl,

21. «Tallinna koddaniko ramat...» Pöördumine lugeja poole esimese raamatu algul.

läbbi tormi mürrinat laeva suredtükkid paukuma, merrehädas abbi hüdes. Vähemad laevad kerasid nago pähklekored ühhe laenest teise, senni kui naad kaljo otsa ehk ranna vasta hirmsa pragginaga katki pörrusid» (V).

Või pilt Sevastopoli mahajätmisest:

«Nüüd hakkasid ka need (katteüksused ja lõhkajad — J. P.) tagganema, linna verrega kastetud tuhhahunniko sarnatseks vaenlaste kätte mahhajättes. Ei polle inimeste arvates üks ni hirmus ja kolle tund ma peal teadav, kui se, mis nüüd tuli... Pimme paks suits mattis mitto versta ma peale hinge ja silmad kinni, üks hirmus valli mürrin kõllas ühtepuhko, et ma jalge al kõikus ja pörrus; vahhest olli üks silmapilk kõik vait ja nago selle kolleda kõlla peale ärrakohkonud, agga varsti lendas jälle üks uus kelder või pattarei nisammasugguse ehk veel valjema pragginaga vasta taevast, üks hirmus suur punnane tullelek tõusis musta suitsopilve läbbi ülles ja näitas ärrakohkunud vaenlasele selle valgusse läbbi üks silmapilk neid muste mürisi ja kivihunnikuid, mis vähhe aia eest veel Sevastopoli linnaks nimmetati, ja ümberringi sedda suurt surnoaeda, kus need tuhhanded ja tuhhanded hingasid, kelle verre ja elloga se tükkike maad ühhe aasta pitka vaeva ja kannatamise järrel pididi ärravöidetud sama — ärravöidetud ei tea, kui kauaks» (XI).

Lugejaga vahetuma kontakti saavutamiseks kasutab autor otsekõnetusi:

«Terre mönne aja pärrast! Vist ollete jo immeks pannud, et Linnasöbber korruga üsna vaid jäänd. Agga eks se ei olle ikka nenda? kui kartus käes, siis mõtleme teiste peale, — nüüd hädda möda. Lin kohhiseb jälle priskest ellamisest ja ollemisest, ja pea olleks ma omma armsaid küllasöbbri ärraunnustanud. Andke andeks, ja võtke lahkest vasto, mis aeg annab juttustada, töt ja nalja! eks olle sel immelikkul ajal jo ühhes peus nut, ja teises naer» (VI).

Või järgmine:

«Jouaks mo ramat öhto aegu teie kätte, kui tullete välja pealt, palled märjad pakso rukki leikusest, silmis rõmonutto pissarad selle önnistuse ülle, mis armolinne Jummal tännavo meie põllude peale on külvand, — siis istuge ringi mahha, ja üks loego teistele ette, kuidas Jummal abbiga ka need põllud kossuvad, kus meie verre pissarad savad külvatud, et ükskord meie issamale sest üks kaunis varri kasvaks» (IV).

Kahtlemata aitas autorit lugejale lähendada ka minaisikuline jutustamismaneer, mida «Tallinna koddaniko ramatus...» tihti peale võime leida.

Vaenlasi kujutavad autorid terava pilkega: «Ei raatsi need ausad Odessa hävvitajad omma ärrapõlletud russikaid jälle Venne tullise vihha vasto katsuda, lövad agga, peksust uimased sängis pikkali maas taskus nipsu» (II); «Nenda siis need surelikud võrad ei voinud kaebada, et naad vet egga vermet sanud, ei silma egga suhhu pista ja se kanna läks kakumata, kes sedda suurt munna munnes» (I); «Kõige surema Prantsuse laeva pealt lasti üks suur-tük lahti, ja selle märgi järrel hakkas merri punnapartidest ja mu võerama linnudest punnema ja kirjuks minnema» (III).

Väljendust aitab elavdada rahvapärane fraseoloogia: *möeka möetnud; läks jalg jallalt; vaenlased ehmatust täis ja pistid lippama, jallad kuklas; ... katsusid mehhed veel enne lahkumist vähhilt villo võtta; ... agga iggaüks teab, et varras ühhe naire pärrast aeda ei tulle.* Sedasama annavad rohked võrdlused: Vaenlase laevad vaosid ikka ennam uddo sisse *nago pahhad unnenäod; ... kulid neid (kindlusevalle — J. P.) nago rõuge-armidega* täis kirjutasid; ... väggi hiilgab omma mõnne tuhhande oddadega päva paistel *nago otsato suur sugga; ... Türgil ollid jännese jallad* al...

Sõnavaraltki pakub «Tallinna koddaniko ramat...» üht-teist uut, peegeldades põhja-eestilist murdetausta ning Tallinna keelepruuki; arusaadavalt on siin palju sõjandusalaseid sõnu. Olgu alljärgnevalt toodud mõned näited: *Gardi-soldat* 'kaardiväesoldat'; *hobbose-väemees; hussar; kaptein; kassarm, -i; kommedant; krepost* 'kindlus'; *kronotohter* 'sõjaväearst'; *mäle minnema* 'randuma, kaldale resp. kuivale minema'; *merreväe üllempealik* 'admiral'; *oddarütel* 'kürassiir'; *ohotser; paarpiks* 'kiriku andelaegas'; *pattarei; püssiodda* 'püssitikk'; *püssivars* 'p. laad'; *rakket; rittershavts-hauptman* (mõisnikkude peavannem) 'rüütelkonna peamees'; mõnne *roo* jallavägge 'm. roodu jala-väge'; *sosutama* 'sosistama'; *ussisema* 'susisema'; *underohotser* 'allohvitser'; *vaiknema* 'vaikseks jääma'; *virtsama* 'pritsima'; *väekohto üllem* 'kindralstaabi ülem'.

Elavates kirjeldustes leiame deskriptiivsõnu ja onomatopöad: *vilks ja välks*; Siis hakkas igga vaenlase laeva peal *vibbisema ja vabbisema ...*, ... kohhe laev järrel ja

pau ja pau takka peale. Jo olli 9 kuli padist möda *vissisend* — *raks!* laev kivvi otsas kinni.

Eespool esitatu põhjal ei tahaks sugugi nõus olla mõne varasema autori (vrd. H. Prants, Eesti ajakirjanduse noorusaegadelt, Öitsituled VI, 1927, lk. 14) väitega, et «Tallinna koddaniko ramat...» on kirjandusliku vormi poolest üsna madalal tasemel. Vastupidi — Russow—Petenbergi jutustamisoskus tõstab vaadeldava väljaande kindlasti kõrgemale tolle perioodi keskmisest rahvaraamatust.

4. «Tallinna koddaniko ramat...» on oma laadilt hoopis omapärane nähtus meie perioodika algusest. Põhi-eesmärgiks ei ole siin õpetuste jagamine, vaid *a k t u a a l s e i n f o r m a t s i o o n i* pakkumine. Seega lähendab eesmärk «raamatut» ajalehele. Võime öelda, et vaatlusalune väljaanne on omamoodi «uudistemagasin», reportaazisari ühest peamisest temast — Krimmi sõjast, millest temaatiliselt (mitte aga esituslaadi poolest) kalduvad kõrvale vaid kaks vihikut. «Tallinna koddaniko ramat...» arendab meie ajakirjanduses edasi elavat reportaazlikku esitamismaneeri, mille sugemeid võisime leida juba Masingul. Oma algupäralt on sõjakirjeldused vabad mugandused tollaegsest Vene ajakirjandusest (kuivõrd Russow ise mainib oma viletsat vene keele oskust, võiks oletada lähtumist mõnest Peterburi saksakeelsest ajalehest).

«Tallinna koddaniko ramatu...» poliitiline põhitees seisneb kõige laiemas laastus võetuna selles, et nähakse eesti rahvast ja maad koos vene rahvaga ühises tervikus Venemaa koosseisus. Mõisted *i s a m a a* ja *i s a m a a k a i t s m i n e* ei seostu siin ainult Eestimaaga. Vene armee võitlust ka Eestimaalt kaugel asetsevail rindeil käsitatakse kui võitlust eesti rahva julgeoleku eest. Keisrisse ja keisrivõimu suhtutakse kui Venemaa ühtsuse sümbolisse, keisrivõimu hiilguses nähakse kogu impeeriumi võimsuse peegeldust. Vene rahva sõbralikkus ja selle rahva hulgast pärinevate soldatite mehisus ning vaprus pidi lugejais äratama sümpaatiatundeid. Meie maamehe enesetunnet tõstetakse väitega, et ta võib niisama vapper olla, s. t. olla võrdväärne selle ühise isamaa suurima rahvaga.

Me teame «raamatu» autorite kuulumist ringi, mille tegevus oli suunatud balti-saksa feodaalide vastu. Me teame ka, et hilisemas pärisorjusevastases võitluses balti

erikorra purustamisel püüti toetust leida Peterburist, Vene keskvalitsuselt. Selles mõttes võiksime «Tallinna koddaniko ramatut...» ehk vaadelda kui selle orientatsiooni omalaadilist eelkäijat, millel küll puudub side kohalike rahvuslike probleemidega. Ühtlasi jätkab Russow Masingut, kes meie ajakirjanduses esimesena jutustas poolehoiduga Venemaast ning nägi Eesti ala liitmisel Venemaaga meie rahvale ajalooliselt kasulikku sündmust.

Kodanlikud käsitlused (Prants, Helm) on väljaandele ette heitnud liigset keisriülistamist ja kroonupatriotismi. Tõsi, niisugust kassikulda siin on ja pole põhjust seda maha salata, kuid teiselt poolt leiame ka päris kaineid fakte, mis kõnelevad suure Venemaa majanduslikust ja tehnilisest mahajäämusest.

Tuleb märkida väljaande autorite sõbralikku ja tunnustavat suhtumist talupojast lugejasse: kõneldakse tema mehisusest, teatakse tema raskest tööst ja kasinast ajast. Väljaande rahvalik keel ja stiil, mis on vaba ülalt alla manitsemisest, on aina kooskõlas selle suhtumisega.

«Tallinna koddaniko ramat...» on vahesamm rahvaliku poliitilise ajalehe poole. Selle sammuga astus Tallinn esmakordselt eesti ajakirjanduse ajalukku kui uus keskus, mis täiel häälel rääkima hakkab küll hulga hiljem.

Kirjandust

1. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, Tallinn 1956.
2. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, Tallinn 1953.
3. Kahk, J., Sissejuhatuseks. Teoses: Eestlane ja tema isand, Tallinn 1959.
4. Kahk, J., 1858. a. talurahvarahutused Eestis, Tallinn 1958.
5. Käosaar, J., Kahk, J., Ed. Vilde romaan «Mahtra sõda» ajaloolise uurimisallikana, «Looming» 1954, nr. 11—12.
6. Lindström, V., F. N. Russow, tema tegevus ja publitsistika. Diplomitöö (käsikiri TRÜ eesti keele kateedris), Tartu 1957.
7. Lindström, V., Pidevalt ilmuva eesti ajakirjanduse eelkäija, «Edasi» 1957, nr. 104.
8. Miller, V., A. I. Herzeni sidemeist Tallinna progressiivsete haritlastega, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1954, III kd., nr. 2.

VIII. Muudest perioodilistest väljaannetest

1. Käsitlusaluse perioodi ajakirjandusest täieliku ülevaate saamiseks peame põgusalt puudutama veel mõnda väljaannet, mis žurnalistlikust seisukohast vaadatuna ei avaldanud küll ajastu ajakirjandusele mõju ega kujundanud selle ilmet.

Jutt on kõigepealt kahest puhtal kujul kuulutuste- ja teadaannete-lehest «Tallorahva kulutaja» ja «Maa Valla Kuulutaja», milles avaldati kubermanguvalitsuse, kohtute, politseivõimude jt. ametlike organite avalikke korraldusi, määrusi, seadlusi ja instruksioone, oksjoniteateid, teadaandeid talude ja mõisade rendileandmise ning müümise kohta, pärandusasjade jms. kuulutusi, selle kõrval aga ka erakuulutusi ning -teadaandeid.

«Tallorahva kulutajat» anti välja Tartus («Keisrilik Tarto Makonna-kohhus, kui tallorahva kulutaja välja andja ...» 1827, nr. 12), «Maa Valla Kuulutaja» ilmus Tallinnas Eestimaa kubermanguvalitsuse väljaandena. Lehed olid määratud eeskätt vallatalitajatele ja -kirjutajatele ning kohtumeestele.

«Maa Valla Kuulutaja» ilmus ajavahemikus 1856—1889. (Kreutzwald, Kirjavahetus II, lk. 191 märgitakse lehe asutamisaastana 1854). Et mainitud ajaleht hakkas ilmuma alles käesolevas raamatus käsitletava perioodi lõpul ja pealegi meil varasemaid aastakäike säilinud ei ole, siis pole sellel põhjust ka pikemalt peatuda.

«Tallorahva kulutaja» eelkäijaks arvatakse «Kuluta-

Tallorahwa Kulutaja.

No. 2.

I mēsel Webruuli : kuu pāwal 1828.

Kohtopolised Kulutused.

Neljas Keisrilik Tartu Kihhelkõnna kohhus annab kōdigile teada, et 1. Mārtsi-kuu pāwal, päle Idunat, ommas korteris, Tartu linnas, kaupmehhe Lunini majas, aukšioni tehakse, ja ärramudakse selge ja kōhhe maksetawa rahha wasto, mōnda waskne riistu, suurema pallujale. Kel tahtmist olleks dōsta, tulgo nimmetud pāwal ja ajal Neljanda Keisriliko Tartu Kihhelkõnna kohto korteri.

Tartu linnas, sel 12. Januuri-kuu pāwal 1828.

Keisriliko Neljanda Tartu Kihhelkõnna-kohto polest, ja temma nimmel

E. von Staden,
Kihhelkõnna kohtõrra.

G. H. Neumann, Sekretar.

Lihwlandi-maa Kubbernemango Wallitsus on 22. Mīhki-kuu pāwal 1827 Plakkatiga, mis 4066 numri al wōljaantud, kōdigile teada-antawaks ja tōhhele pantawaks kulutand, mis siin sammas allamal luggeda:

Uuulik Suur Keiseri Hārta on kōsso antud, mis 22. Mail 1826 kulutatud: et wasto-pannejad tallorahwad, wai kes walle ja tōhpad jattud laiale tōstwad, ning need, kes nīfuggused pahha juttud ūlles kirjotawad, ja teāda annawad, peawad sōdda-kohtu alla pantud, ja sōdda-seādusse jārrele trahwitud sama. —

22. «Tallorahwa kulutaja» 1828. aastast plakatiga rahutust tekitavate kuulujuttude levitamise vastu.

misse Lehte», mida selle nime all 1824. a. ilmus viis numbrit. Sellest oli meil varem juttu G. A. Oldekopi ajakirjandusliku tegevuse puhul, sest neid mainitud numbreid toimetas tema. Uue nime all ilmus ajalehte 1824. a. veel neli

Pärast sedda siin kinnitud aega, ei võeta enam leddagi selle asja pärast kuulda.

Tartus, sel 14. Aprillil 1826.

Keisriliiko Tarto Maakõnna kohto polest.

Nr. 181.

L. B. Löwenwolde,

Assessor.

E. v. d. Borg,
Sifffter.

Et innimesed, kelle nimmed siinsammas allamal luggeda, Widriko mõisa wällast, Ottepä kihelkõnnast, ja Truta mõisa wällast, Urwaste kihelkõnnast, käus on, ja kes on:

I. Widriko wällast:

- 1) Pedro poeg Mihkel.
- 2) Jakopi tüttar Truto.
- 3) Reino tüttar Ewa.
- 4) Reino tüttar Kristina.
- 5) Jani tüttar Kai.
- 6) Kaarli tüttar Elio.
- 7) Jani tüttar Madli.
- 8) Jani tüttar Sohwi.

II. Truta wällast:

- 1) Adami poeg Herman.
- 2) Petri poeg Mihkel.
- 3) Jakopi tüttar Jula.
- 4) Jani tüttar Marri.
- 5) Adami tüttar An.

Kulutakse siis Tarto maakõnna kohto polest, Widriko ja Truta mõisa wällastuse tarwitsemise peale, kõige kohtudele, kelle kohtokondades neistsinnatsid, siinsammas üllemal nimmetuid peaks leitama, et neid seddamaid kinniwõtta, ja Widriko mõisa sata.

Tartus, maakõnna kohtus, sel 26. Märtsil 1826.

Kässo peäle kulutand

E. v. d. Borg,
Sifffter.

Nr. 131.

Muud Kulutused.

Tarwitakse üht mõiseliiku koolmeistrit, kes hästi loeb, werimist õskab, kirjutab ja laulo-wisifid mõistab. Kui sesuggust peaks olla, kes

23. Lehekülg 1826. a. «Tallorahva kulutajast» karguläinud talupoegade otsimise kuulutusega.

numbrit. Ilmumise lõpetas leht 1889. aastal; seega anti seda välja kokku 65 aastat (1854. a. nr. 4 kuni 1864. aastani ja 1875. a. lõpuni on päistiitel uues kirjawiisis — «Talurahva Kuulutaja»). Aastail 1824—26 oli toimetajaks Otto Wilhelm Masing. «Marahva Näddala-Lehhe» viimases aastakäigus on seetõttu mõni kirjutis, mis kas otseselt või ümbertõotatud kujul on lähtunud «Tallorahva kuluta-

Wies Sannumetoja

aastal

1856.

Ohj:

Uut ja wanna

Ma=rahwa römukš ja õppetukseks.

Tarto linnas 1856,

trükkitud H. Vaakmanni kullo ning warraga.

24. Viienda «Sannumetoja» tiitelleht. Illustratsioonil
paremal Püssi Jüri.

jast» (näit. huntide poolt tekitatud kahjust 1825 nr. 6; juhendid metsa säästmisest 1825 nr. 9 jms.). Ka vastavate aastakäikude keelepruugis ning ortograafias kajastub Masingu mõju. Ajaleht on tartumurdeline.

Ajakirjanduslikust seisukohast küll tähtsusetuna võivad mainitud ajalehed siiski eriomasele uurijale — majandusteadlasele, ajaloolasele või filoloogile huvi pakkuda. Siin on kuulutusi, mis kõnelevad talupoegkonna kihistumisest («Saddokülla tallomees Juhhan George om, Weikesse-Jahnimõisa perisherra Kapteini von Klodti herraga ... kaubakontrahti teinud ... Juhhan George om sedda mõisakest ... kik vimätse nurmedega, aedega, metsamaidega ja honedega ... ennesele ommaks ostnud» 1836, nr. 1), teadaandeplokateid, mis kaudselt kõnelevad talupoegade meeleolust ning suhtumisest talurahvaseadustesse jne. Eesti õigusteadusliku keelepruugi ning kantseleikeele ajaloo uurimisel on need ajalehed asendamatuks allikaks. Olgu alljärgnevalt mõned näited «Tallorahva kulutaja» varasemate aastakäikude keelest: *abbiellu vodi laps* 'a. sündinud l.'; *kirriko Attestat* (Parochial-Schein); *auksion ~ auktion* 'oksjon'; *hä* 'varandus'; *intressi kassa* (Sparkasse); *kassa kirri* 'pantkiri'; *kassorahha* (Agio); *Kautsioni rahha*; *kohtopoolse keelmisse all* 'sekvestri all'; *kohtu mõistus* 'k. otsus'; *kunninga pabber* (Tempelpabber); *putatus* 'segadus, arusaamatus'; *rent-kamber* 'pank'; *rigitseitung* 'riigiteataja'; *sikkertär*; *sunnitud* 'kohtu poolt mõistetud'; *tõe-tunnistusse-kirri* 'tõend'; *vastama* 'vastutama'; *võlla tassumisse pudus* 'pankrot'; *ärrateggemine* 'äri-tehing'; *üंबर-kirri* 'koopia'.

2. Hoopis teiselaadiline on Johann Woldemar Jannseni poolt kirjutatud «Sannumetoja» (alapealkirjaga: «Uut ja Vanna Ma-rahva rõmuks ja õppetuseks»), mis oma olemuselt on õieti ilukirjanduslik aastaraamat. Esimene anne sellest ilmus 1848. aastal, kuni 1851. aastani ilmus reeglipäraselt igal aastal üks raamat (*aasta-jäggo* 'aastakäik'). Viies anne aga ilmus 1856, VI — 1857 ja viimane, VII anne 1860. aastal. Väljaandmise katkemine on arusaadav, sest 1857. aastast hakkas Jannsen juba «Perno Postimeest» toimetama. Üksikud anded on üsna mahukad (142—280 lk., formaat 17,5×10,5). «Sannumetojat» trükiti Tartus H. Laakmanni trükikojas. «Sannumetoja» sisu moodustavad enamikus tõlgitud ning eesti oludele kohandatud palad. Jannsen tegi lood eesti külamehele suupäraseks

gad ja messilased foggodusse elasid. Ja kui ka foggodus sabbuseridest ja warriseridest üsna puhhas ei olnud — kus on üks nisuggune? — siis wõi ommeti igga üks, sel filmad ollid nähha, warfi ärratunda, et endine foggodusse luggu teisem olli ja iggapäwaga teisemaks läks.

IV.

Ma targad.

No mis lomad need on? küsib küllawadder ja tunneb neid ommeti hopis parrem, kui minna. Targad nemmad kül ei olle, se on nende sõimonimme; agga kui rummalatsest weel rummalamaid on ja hulludest weel hullumaid, no siis on rummalad ka targad ja hullud moistliffud. Kui küllas lambas ümberkäib, viim wennib, woi kofko ei lähhä, kanna nahkmunne munneb, wäeti wassikas täie täis on, härja wärs punnast lasseb, seapõrsas kängo jäeb; ehk: kui innimeste jures wannadel ehk lastel üks teine wigga juhtub, löht lahti, solatükad lätte peäl, roos jalla sees, näggo kestendab ehk muud sellesarnast wigga: — kas sa siis minno läest küsima tuled, kes „Ma targad“ on, ja kus nad ellawad? Kül sa siis tead, kus Kaerawannamoor, Pimme-Marri, Tulli-Unno, Sirbi-Tõnnis, Pütti-Jürri ja mis muido nende noidade ja solapuhhujatte ja kaerdiseggajatte

25. J. W. Jannseni originaalse külajutu «Ma targad» algus («Sannumetoja» VI).

olustikuliste detailide ning geograafiliste ja ajalooliste seletuste lisamisega, võõraste nimede asendamisega, lopsaka rahvakeele ning naljatilkade kasutamisega. Ta lisas ka moraliseerivaid, didaktilisi või religioosseid repliike. Peamiseks lähteallikaks on olnud W. O. v. Horni (kodanikunimega F. W. Ph. Oertel) aastaraamat «Die Spinnstube», kust on pärit hulk külajutte (vt. Tork, lk. 353—368; 436—446; sama uuriija arvates võib «Sannumetoja» väljaandmise ideegi lähtunud olla Horni aastaraamatuist). Sage-daseks jutustajaks on siin Püssipapa — 1812. a. Isamaasõja veteran, puupalaga Püssi-Jüri. Mugandatute kõrval leidub «Sannumetojas» ka Jannseni algupäraseid lugusid: «Ma targad» (VI), «Uus varriser ehk ilma kõrsita ja kõrtsiga külla» (VII), samuti rahvusvaheliselt tuttavaid süžeesid («Kes teeb keikide tahtmist, ei sa kellegi tahtmist» — lugu Halbikära Hansust ja tema pojast; «Laisa himmustamised ja sovimised» — lugu asjatult raisatud kolmest soovist, et vabaneda naise nina külge kogemata sõnutud vorstist, vrd. Kreutzwaldi Lopi ja Lapi lugu; mõlemad III andes). Selle kõrval leidub paganate jõleda elu kirjeldusi ning otsest või kaudset misjonipropagandat (I, II) ning paar lühemat pala, mille eesmärgiks on lugejate kosmograafiliste teadmiste rikastamine. Nimelt on esitatud «Lühhikenne õppetud taeva-lautussest ja ma-ilmast» (II) ning «Lühhikenne õppetud kuust ja taeva tähtedest», milles piirdutakse üsna pealiskaudsete seletustega päikese ja maa ehituse, aastaaegade ning öö ja päeva vahelduse, kuu liikumise, planeetide (*käiad tähhed*) ning kinnistähtede (*seisvad tähhed*) kohta. Kõneldakse Kopernikusest ning tema õpetusest. Tänapäeva teaduse seisukohalt võttes on mõned väited küll üsna kahtlase väärtusega (näit. «hingeliste lomade» või siis paradiisi ja inglite olemasolu võimalikkus päikesel jne.) ning esitaja arvab, et lugejal on seletustest raske aru saada. Täielikuma ülevaate saamiseks juhatab Jannsen Kreutzwaldi väljaandele «Ma-ilm ja mõnda» (III, 256). Osatamisi tehakse juttu ka eestlaste ja liivlaste varasemast ajaloost (VII), esimeses andes on pikem lugemispala Peeter I-st («Saardami linna puseppa-sell»).

Kindlasti oli paljudele paladele omane külamehelik lopsakas ütlemine ning rahvapärane sõnavara «Sannumetoja» levikut soodustavaks teguriks. Jannseni hilisemas ajakirjanduslikus tegevuses «Perno Postimehhes»

areneb see külamehelik jutustamislaad teatavasti veelgi edasi.

«Sannumetoja» keeles kohtame eeskätt läänemurra-kuile omaseid sugemeid (*hästitama* 'parastama'; *kihherdama* 'nihelema'; *köhheja* 'kõhn'; *kärritud* seapekki 'körvetatud s.'; *olistama* 'voolima'; *rett* 'raiskuläinud (tüdruk)'; *rõbbelema* 'rabelema, ukerdama'; vankrid purruks ja *sulbiks* raiusid; *södi-us* 'vihmauss'; rooste *lekkid* 'r. plekid'; *raps* töinnimenne 'krops t.').

«Sannumetoja» kuulub pigem ilukirjandusliku rahvaraamatu kui perioodika valdkonda, mistõttu selle lähem analüüs oleks kirjandusloo asi. Perioodikaga seob teda vaid ilmumise järjepidevus ning see, et mõnikord võib üks või teine lugu järgneda ühest numbrist teise. Nagu juba algul ütlesime, ei ole ei teadaannetelehed ega «Sannumetoja» käsitletavale perioodile ajakirjanduslikku mõju avaldanud. «Sannumetoja» kohta võime ehk veel seda lisada, et see oli Jannseni ajakirjanduslikule tegevusele oma-moodi eelastmeks, kirjutamise ning sõnaseadmise kooliks enne pärisajalehe ilmumisloa saamist.

Kirjandust

1. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, Tallinn 1956.
2. Tork, M., Jannsen Horni laenulisena, «Eesti Kirjandus» 1933, nr. 8, 9.

IX. Lõpetuseks

1. Oleme vaadelnud eesti ajakirjanduse vaevalise alguse väljaandeid, mis tekkisid ja kadusid peaaegu ühe sajandi vältel.

Sissejuhatuses märkisime juba mõnda iseloomulikku joont: esiteks seda, et see oli mõisaorjuses vaevlevale rahvale määratud ajakirjandus, mida üldreeglina ei toimetanud eestlased ise, sest et rahvuslik intelligents sel perioodil peaaegu puudus. See oli mitte rahva enese sotsiaalsest ja kultuurilistest liikumistest välja kasvanud ajakirjandus, vaid väljastpoolt talupoegkonda talupoegade jaoks kirjutatud ajakirjandus. Väljaandjad kirjutasid sellest, mida nad arvasid vajaliku olevat. Selle vajaduse määras paremal juhul arusaamine, et rahvas on vaja rumalusest ning pimedusest üles raputada, näidata, kuidas elatakse väljaspool oma kihelkonna piire (Roth—Oldekop, Masing, Kreutzwald, Russow). Teiselt poolt aga võis perioodilise väljaande ilmumise vajalikuks teha hoopis kitsam, oma kihi- või klassihuvide kaitsmise vajadus (Hasselblatt—Schultz). Rahva vajaduste sõnastamine rahva enese vaadete kohaselt ei saanud kõne allagi tulla, sest ei olnud ju veel olemas niisugust rahvuslikku poliitilist jõudu, mis oleks oma vaadete väljendamiseks vajanud häälekandjat. Mõeldamatu oleks see olnud ka Venemaa tollaegset poliitilist olukorda arvestades (tsensuur).

Mis oli eestikeelse ajakirjanduse tekkimise ajendiks? Me viitasime sellele juba sissejuhatuses: tekkiva kapita-

lismi elementide sisseмурд, feodalismi kriis. Vanad feodaalsed arusaamad olid kapitalistlike tootmiselementide sisse tungides kõikuma löönud, suure valgustussajandi hilinenud mõjud olid ulatunud ka Balti kubermangudesse. Ägedalt oli feodaalkorra vastu sõna võetud (Merkel, Petri) saksakeelseis väljaandeis, talurahvas oli oma väljakannatamatust olukorrast märku andnud meeleehtlike ülestõusudega. Mis saab edasi, kuidas suhtuda talupojasse, millist osa peab see harimata, kuid suur jõud etendama ühiskonnas, mille senised alused on mõranema löönud — niisugused olid küsimused, mis erutasid valitsevaid klasse ning intelligente.

Vanemad eestikeelsed perioodilised väljaanded annavadki osaliselt ja oma moodi vastuse neile küsimustele.

Talupoeg on inimene, pealegi arenemisvõimeline inimene; juba mõisnike eneste kasu pärast ei tohi ta elada rumaluses, teda on vaja aidata hädades, vaja on parandada tema majanduslikku ning olustikulist elukorda, selleks peab ta rohkem oskama kui künda ja äestada (Wilde—Hupel). Masingu ideaaliks on talupoeg, kes oma seisusele truuks jäädes ennast harib ja niimoodi oma elu paremale majanduslikule järjele oskab seada, kes on vajalikuks elementideks ka arenevas tööstuses ning kaubaliikumises. Talupojale on vaja jumalasõna kõrval rohkesti ilmalikke teadmisi, vaja on lahti saada isaisade aegunud vaadetest ja ebausust, sest vaimne ja majanduslik progress on lahutamatud. Kreutzwaldi masendab meie talurahva harimatus ajal, millal mujal maailmas teadus ja tehnika on hiiglasammudega edasi läinud. Ta ei taha rahvale pakkuda enam kirikumeeste suigutavate rahvaraamatute kõrti, vaid teadmisi kaasaja eesrindliku teaduse tasemel. Ta kõneleb julgelt inimvaimu loovast jõust, propageerib haridust ja kultuuri.

Seega on meie varasema perioodika põhiteljeks õpetlik-rahvavalgustuslik suund. Ka puhtinformatsiooniline osa teenib kaugemas perspektiivis seda eesmärki, sest sõnumites-kirjeldustes astus maailm suitsutaresse. Ideoloogiliselt seisukohalt võttes on see põhisuund vastuolus valitsevate klasside reaktsiooniliste arusaamadega. Kuid see suund, mis objektiivselt võttes taotles maa-rahva hariduslikku ning majanduslikku progressi, ei olnud seostatud konkreetsete, sõnaselgelt väljendatud ühiskondlike ega poliitiliste nõudmistega. Kui mõningaid vajadusi

esitatakse, on need vaid soovid-soovitused või ettepanekud, mis puudutavad peamiselt haridusküsimusi. Me ei saa Rothist—Oldekopist, Masingust, Kreutzwaldist ja Russowist nende ajakirjanduslike väljaannete põhjal kõnelda kui revolutsioonilistest valgustajatest, vaid kui valgustajatest-rahvaõpetajatest, kes uskusid ajaloolisse progressi, igatsesid reforme, mille avalik ning julge programmiline nõudmine toleaesgses eestikeelses ajakirjanduses ei olnud lihtsalt võimalik. See-tõttu võime niisuguseid taotlusi näha vaid väljaandeid ja neis käsitletud probleeme tervikuna hinnates.

Kartus talurahvarahutuste ees sunnib lugejaid rahu-likkusele manitsema ka progressiivsemaidki selle perioodi väljaandeid. Eriti selge on see tendents «Leivakorvikeses», kus talupoega piitsutatakse kuulekusele jumalasõnaga. Muide, usulistest mõtteavaldustest pole vaba ükski tolle perioodi väljaanne (välja arvatud kuulutustelehed), kuid progressiivses perioodikas (Masing, Kreutzwald) ei tapa usk ja jumalasõna inimese enesealgatust.

Eelnevaga seoses vastavad esimesed eestikeelsed väl-jaanded, eskätt just «Marahva Näddala-Leht» ka kaude küsimusele, mis saab eesti rahvast. Vaadeldava perioodi eesti ajakirjandus ei ennusta veel rahvuse konsolideeru-mist. Masing näeb eesti rahvas veel talupojaseisust, kes — vajalikul määral harituna ning majanduslikult kindlusta-tuna — jääb oma seisuse raamidesse, pürgimata kõrgema hariduse ning oma intelligentsi loomise poole. Kreutzwald oma ülistuses loovale inimhõimusele ei eita rahvusliku intelligentsi võimalikkust. Igal juhul — alates juba «Lüh-hikesest õppetusest . . .» — tunnistavad progressiivsed aja-kirjanikud eesti talupoja oma loomuomaduste ja eelduste poolest võrdseks saksaga. Selles väites on nagu algeos sajandi keskpaiga rahvusliku liikumise lähtealus, millest edasi mindi — inimlikult üheväärsuselt poliitilise ühe-õiguse poole. Selle võitluse taktikalisele suunale raja-vad aimamisi teed Masing ja Russow, kes lähendavad eesti lugejale vene rahvast ja Venemaad. Kadaklus on tau-nitavaks nähtuseks juba vaatlusaluse perioodi eesti ajakir-janduses.

Nagu öeldud, rahva enese vaatekohalt sõnastatud sot-siaalseid ja poliitilisi nõudmisi toleaesgses perioodikas ei ole ega saagi olla. Seesugune ajakirjandus tekkis koos rahvusliku liikumise demokraatliku tiiva tegevusega. Sel-

les mõttes ei kajasta meie varaseim perioodika, n.-ö. väljastpoolt toimetatud ajakirjandus täielikult rahva olukorda. Kuid omamoodi rahvaelu peegliks on vaadeldud perioodi ajakirjandus ometi. Arvukad faktid jutustavad vaimupimedusest, ebausust, vaesusest, joomatõvest, rahulolematusest olukorraga jne. Palju niisugust selgub ridade vahelt ja tagant. Kuigi autorid enamasti ei peatu ebakohatade põhjustel või lükkavad viletsuse tekkimise süü talupoja enese kaela, kajastavad faktid ise objektiivset tõe.

Seega iseloomustab eesti ajakirjanduse hälliperioodi progressiivset osa tugev õpetlik-rahvavalgustuslik tendents, rahva silmaringi laiendamine, mõtleva inimese kasvatamine, ilmalike teadmiste ja hariduse propaganda ning usk ajaloolisse progressi. Poliitilisi nõudmisi see ajakirjandus veel ei esita. Seda rahvavalgustuslikku suunda — vaatamata selle sisemistest ning välistest teguritest tingitud ahtusele — peame kõrgelt hindama. Sellelaadilise ajakirjanduse tekkimine on ikkagi vana rüpes tekkinud uue ajastu koputus suitsutare uksele.

2. Oma laadilt kuuluvad esimesed eestikeelsed ajakirjanduslikud väljaanded individuaalse, personaalse ajakirjanduse hulka, kus toimetaja (kes oli meie ajakirjanduses ka peaaegu alati ainuautor) oli määrav ajalehe-ajakirja ideoloogilise suuna ja materjali valikul, tema kirjanduslik maitse ning keeleoskus andis väljaandele vormi. Sageli leiame tolleaegseis ajalehtedes-ajakirjades toimetajate enda isiklikke tähelepanekuid, kogemusi ja mälestusi. Kirjasaatjaid enamikul väljaandel ei olnud, mõned harvad kaastöölised ja kirjasaatjad (näit. «Marahva Näddala-Lehhel») ei suutnud oluliselt ajalehe või ajakirja ilmet muuta.

Kogu meie varasem ajakirjandus on üleminekuastmeks rahvaraamatult ajalehele-ajakirjale. Mõnikord on ainult perioodilisus, mitte aga käsituslaad või sisu selleks, miks üks või teine väljaanne on arvatud ajakirjandusse (näit. «Lühhike õppetuse» või «Sannumetoja»). Isegi vaieldamatult ajalehe nimetusele pretendeeriv «Marahva Näddala-Leht» on oma laadilt väga lähedane rahvaraamatule. Nii on see olnud muudegi maade ajakirjanduses, kus samuti võime jälgida, kuidas ajaleht pikkamööda raamatust eristub. Suurt vahet ei ole rahvaraamatu ja perioodika vahel ka väljenduslaadis, sest ajakirjanduslikud žanrid alles hakkasid kujunema. Pioneeriosa on siin «Tarto maa

rahva Näddali-Lehhel» ja «Marahva Näddala-Lehhel», mis esimestena löid meie ajakirjanduses ajaleheomaste žanride traditsioonid. Võime kõnelda sõnumi, kirjelduse, artikli, reportaaži, reisikirjelduse jt. tänapäevaste žanride eelkäijatest ja sugemetest vaatlusaluse perioodi väljaandeis.

Ka väliselt ei erinenud ajaleht tollal palju raamatust. Tal oli raamatu formaat, sageli ka raamatule omane paginatsioon, aastakäigu ees oli raamatupärane tiitelleht. Teda müüdi aastakäikudena köidetult veel kaua pärast ilmumist, sest tolleaegse elutempo juures ei aegunud ajaleht nii ruttu, ta ei olnud «ühepäevaliblikas». Siinpuhul tuleb arvestada ka sisulisi tegureid. Vaadeldud väljaanded sisaldasid õpetusi ja nõuandeid, teadmisi avardavaid kirjeldusi, ilukirjanduslikke palu. Need ju ei aegunud nii ruttu. Teiseks pidas ajale kauem vastu ka puhtinformatsiooniline osa, sest vastavalt uudiseteooriale oli selles palju erakordseid ja kurioosseid lugusid, mida oli põnev lugeda ka lastelastel. Kõige selle tõttu oli ajakirjanduse ajaline mõju tollal võrdne raamatu omaga, huviga loeti väljaandeid, mis olid ilmunud aastakümneid varem. Nagu juba märkisime, oli näit. «Marahva Näddala-Lehhe» mõju järelepõlvedele suurem kui kaasajal.

Kuivõrd ajaleht oli määratud maamehele, kelle haridus enamasti piirdus puuduliku lugemisoskusega, siis pidid toimetajad-autorid keelises väljenduses taotlema arusaadavust ning rahvalähedust. See taotlus eeldas rahva-keele head tundmist. Ei saa öelda, et kõik tolle perioodi ajalehed ja ajakirjad oleksid siin saavutanud võrdset edu, kuid see taotlus on ilmne. Märgime siin näit. Masingu ja Russowi elavat ning sõnarikast keelt ning Kreutzwaldi pingutusi rahvapärase teadusekeele loomisel. Et suur maailm perioodika vahendusel talupoja tuppastus, siis tulvas meie keelde palju seni hoopis võõraste mõistete väljendamiseks vajalikku sõnavara. Mida rohkem edasi, seda suuremaks muutub ajakirjanduse osa kirjakeele kujunemises, sest ühe või teise sõna või vormi juurdumise kirjakeeles määras peamiselt selle populaarsus ajakirjanduses. Seega kajastab ajakirjandus vahest selgemini kui ilukirjandus meie praktilise kirjakeele arengulugu.

3. Eelnevalt oli juba juttu sellest, et ajakirjandus tollal nii kiiresti ei aegunud, s. t. ta mõjustas lugejaid veel aastakümneid hiljem. Vahetu ühiskondlik mõju kaasajale

oli hälliperioodi ajakirjandusel paraku üsna väike. Tiraažid olid mannetud, esialgne levik veelgi väiksem, sest rahva majanduslik ning kultuuriline tase oli väga madal. Talupoja maailm piirdus veel oma küla, valla ja kihelkonnaga, polnud veel küpsenud probleeme, mis oleksid otse hädavajalikuks teinud huvi üldrahvaliku informatsiooni järele. Kuigi varasem ajakirjandus tõi tükikese maailma koju ning sisendas lugejasse edasipürgimise himu, siiski ei olnud see ajakirjandus aktuaalselt poliitiline tänapäeva mõttes. Alles siis, kui ajaleht osatas kogu rahvast erutavaid probleeme, muutus ta üldrahvalikuks ning ta vahetu mõju kaasaja ühiskonnale kasvas reaalseks jõuks. See toimus meil aga alles aastakümneid hiljem. Siis loeti ka vanu väljaandeid teise pilguga.

Kummatigi ei saa me ütelda, et meie ajakirjanduse hälliperiood on eraldi ja järeelmõjuta ning seepärast ka tähtsusetu. Ei, järgnevat ajakirjandust ettevalmistava perioodina on sel sajandil oluline osa. Siin pandi alus, tõi küll, vägagi piiratud kujul, pärisorjusevastastele progressiivsetele traditsioonidele, siin valmistati maameest ette vaimsele ärkamisele. Siin loodi esimesed ajakirjanduslikud traditsioonid, mis olid äratavaks eeskujuks XIX saj. teise poole ajakirjanikele. Eriti suur sel alal on just O. W. Masingu osa.

Seepärast peame me nüüd, millal eestikeelne perioodika on kaks sajandit vanaks saanud, kõrgelt hindama neid pioneere, mitte-elukutselisi ajakirjanikke, kes raskete olusuhete kiuste, trotsides reaktsiooni ning otsimata isiklikku kasu võitlesid meie rahva äratamise eest ning sel kombel sillutasid teed eesti rahvuse tekkimisele.

Isikunimede register

- Aleksander I — 53, 68, 73
Aleksander II — 123
Altoa, V. — 26, 31
Anvelt, L. — 50, 54, 79
Arvelius, Fr. G. — 98
Arwidsson, A. J. — 6
Assmuth, E. J. — 80

Bacmeister, H. L. C. — 10
Blagoveštšenski, V. T. — 116
Borm, F. W. — 82
Bornwasser, P. F. — 73
Browne, G. — 12

Campenhausen, H. — 45

Depman, J. — 30, 80
Drake, F. — 49
Dullo, C. — 50

Eisen, M. J. — 80
Eving, J. — 123

Faehlmann, Fr. R. — 6, 80, 93
Freundlich, C. W. — 89
Frey, P. H. — 6

Gellert, Chr. F. — 52
Golitsõn, A. — 35
Grenzius, M. G. — 14, 27, 98
Gressel, J. H. — 50
Hasselblatt, Fr. W. A. — 82, 89,
139
Hebel, J. P. — 94, 103
Helm, H. — 31, 76, 82, 130
Heller, J. Fr. — 6
Herder, J. G. — 13
Herzen, A. — 116
Holter, A. — 6, 73
Horn, W. O. — 137
Houwald, E. Chr. — 94
Hupel, A. W. — 6, 12—14, 140

Ignatius, G. F. — 73
Illisch, J. J. — 73

Jakobson, C. R. — 82
Jannsen, J. W. — 8, 48, 60, 80, 91,
135—138
Jervitson, A. — 6

Kahk, J. — 116
Kask, A. — 51
Keussler, A. W. — 82
Klinger, F. — 31
Klopstock, Fr. G. — 94
Knüpffer, A. Fr. — 6
Kongla Ann — 41
Kopernikus, N. — 137
Kotšubei, S. — 29—31
Kreutzwald, Fr. R. — 6, 26, 80,
93—96, 102, 104—110, 112—113,
116—117, 131, 137, 139—141,
143
Krusenstern, A. J. — 56
Kulli Jüri — 6, 72

- Kuus, E. — 68
 Kõrendo Kaarel (Reinvald, K.) —
 6, 53, 72—73
 Kõosaar, J. — 116
 Körber, C. E. A. — 82
 Kübara Jaan — 6, 72—73
 Laakmann, H. — 93, 96, 135
 Laarman, M. — 31
 Lange, J. — 13
 Lausi Jüri — 57
 Lauw, W. J. — 12, 14
 Lenz, F. D. — 27, 29
 Lieven, C. — 35
 Lindfors, A. H. — 116—117
 Lindström, V. — 114, 116—117
 Luce, J. W. L. — 6
 Luther, M. — 83
 Manteuffel, P. — 36
 Masing, O. W. — 6, 33, 35—37,
 39, 41—57, 60—65, 69—73, 76,
 78—80, 82, 86, 90, 93, 96, 102,
 105—107, 110, 113, 130, 133,
 137, 139, 140—141, 143—144
 Merkel, G. H. — 140
 Meyer, K. F. — 31
 Mickwitz, Chr. Fr. — 48, 73, 77
 Miller, V. — 117
 Mäletu Jaan — 6
 Napiersky, K. E. — 26—28
 Napoleon I — 46, 57, 86
 Neus, A. H. — 116
 Nikolai I — 123
 Nocks, J. J. — 116
 Oertel, F. W. Ph. — 137
 Oldekop, G. A. — 6, 27—29, 31,
 33, 132, 137, 141
 Paucker, E. P. H. — 82
 Paucker, H. R. — 82
 Peeter I — 52, 137
 Petenberg, J. — 115—117, 125,
 129
 Petri, J. Chr. — 140
 Peterson, K. J. — 6
 Porkuni preili — 41
 Prants, H. — 26—28, 31, 33,
 129—130
 Prunta Madis — 55
 Prussa Mart (Prussakov, M.) —
 57
 Puškin, A. S. — 56
 Pöldmäe, R. — 73
 Raffael (Raffaello Santi) — 94,
 103
 Rambach, F. E. — 5
 Recke, J. Fr. — 13, 26—27
 Rein, C. Chr. F. — 80
 Rosenplänter, J. H. — 6, 26—27,
 31, 35—36, 73, 80
 Roth, G. Ph. A. — 27
 Roth, J. Ph. — 27—29, 139, 141
 Russow, F. N. — 5, 114—117,
 121—125, 129, 139, 141, 143
 Ruut, J. — 123
 Rõngu Tödven — 41
 Saare Tõnis — 48
 Schmidt, F. — 73
 Schultz, E. W. W. — 82, 139
 Schünmann, J. Chr. — 35
 Sonntag, G. S. — 27, 29
 Stahl, H. — 73
 Tassa, A. — 94
 Tohver (Raud), L. — 94
 Tolstoi, L. — 119
 Tork, M. — 137
 Vares, H. — 26, 30
 Vilde, Ed. — 117
 Vinkel, A. — 41, 43, 45, 52, 60,
 65, 76, 82
 Watson, K. — 78
 Wilde, P. E. — 11—15, 140
 Wrangel, F. — 56, 71

Sisukord

Saatesõnu	3
I. Sissejuhatavat	5
II. «Lühhike õpetus»	10
III. «Tarto maa rahva Näddali-Leht»	26
IV. «Marahva Näddala-Leht»	35
V. «Leivakorvikenne ehk õppetusscd ja juttustamisscd marahva kassuks üllespantud	82
VI. «Ma-ilm ja mõnda mis seal sees leida on»	93
VII. «Tallinna koddaniko ramat omma söbbradele male»	114
VIII. Muudest perioodilistest väljaannetest	131
IX. Lõpetuseks	139
Isikunimede register	145

— 68	Petri, J. Chr — 140
Kaarel (Reinvald, K.) —	Peterson, K. J. — 6
72—73	Porkuni preest — 41
J. — 118	Prants, H. — 26—28, 31, 33, 129—130
C. E. A. — 82	Prants Madis — 25
Jaan — 6, 72—73	Prussa Mart (Prussak, M) — 57
H. — 93, 96, 135	Puskin, A. S. — 66
M. — 31	Põldmäe, R. — 73
— 13	
— 57	
J. — 12, 14	

Пээгель Юхан Максимович

Начало эстонской периодической печати

На эстонском языке

Оформление X. Ааз

Издательство «Валгус»

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetajad J. Kurm ja I. Turm

Kunstiline toimetaja L. Kruusmaa

Tehniline toimetaja Ü. Lau!

Korrektor H. Kull

*

Ladumisele antud 28. XII 1965. Trükkimisele antud 12. IV 1966. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 9,25. Ting-trükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 8,04. Trükiary 5000. MB-00778. Tellimise nr. 9979. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. III Trükipaber nr. 1 — Staicele Paberivabrik — Läti NSV Hind 40 kop.

7—2—2

Taasa, A. — 94
Tohver (Raud), L. — 94
Toistol, L. — 119
Tork, M. — 137
Vares, H. — 26, 30
Vilde, Ed. — 117
Vinkel, A. — 41, 43, 45, 52, 60, 63, 76, 82
Watson, K. — 78
Wilde, P. E. — 11—15, 140
Wrangél, F. — 56, 71

40 kop.

A

27642

~~200067~~